LIST OF REASERCH PAPERS

Sr. No.	Author Name	Year	Title of the Paper/ monographs	Full Journal Title/article	Vol. No. Page No./ DOI No.
1	Vasudev Vikram Raut	2017	बीड जिल्ह्यात शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची शैक्षणिक वर्ष २०१३-१४ मध्ये प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करताना शिक्षकांना येणाऱ्या आव्हानांचा अभ्यास	Samshodhan Chetana, Mumbai, ISSN 2319-5525 **UGC Care Listed**	Vol. No.6, पान क्रं. ३५-४२ Issue No. II, 1 Sept. 2017
2	Vasudev Vikram Raut	2017	Role of Teacher In Inclusive Education	Samshodhan Chetana, Mumbai, ISSN 2319-5525 **UGC Care Listed**	Vol. No.6, पान क्रं. ७३-७९ Issue No. III, 1 Dec. 2017
3	Vasudev Vikram Raut	2017	Models & Framework of Inclusive Education in India	G.E.S.'s College of Edu., Sangamner, ISBN 978-81-933310-3-3	Vol. No.1, [illegible] Issue No. 1, Dec. 2017
4	Vasudev Vikram Raut	Feb 2023	MAJOR CHANGES, ISSUES & CHALLENGES FOR TEACHER EDUCATION IN NATIONAL EDUCATION POLICY 2020	2 Days National [illegible] on "NATIONAL EDUCATION POLICY – 2020: AND IT'S IMPLEMENTATION" 10th & 11th, February 2023	ISBN: 978-93-[illegible]-35-3 Page 151 to 153

PU/PN/B.ED 245 / 2006

Principal
Vitthal Bambu Womens College of Education (B.Ed.)
[illegible] Tal. Junnar, Dist. Pune.

ISBN: 978-93-84663-35-3

MAJOR CHANGES, ISSUES & CHALLENGES FOR TEACHER EDUCATION IN NATIONAL EDUCATION POLICY 2020

Principal, Dr. Vasudev Vikram Raut,

Vilas Tambe College of Education, Dumbarwadi (Otur), Tq - Junnar, Dist – Pune

Introduction:

Teacher shapes the future of our nation. Teaching is considered as the noblest of all the professions. It is through teachers that our children are imparted with values, knowledge, empathy, creativity, ethics, life skills and social responsibility, teachers thus form the very heart of the education process, and represent an indispensable vehicle towards a progressive, just, educated and prosperous society. Education of a teacher truly drives the greatest change for community and makes progress in achieving societal transformation. Hence, the varied dimensions of teacher education mentioned in NEP 2020, has to be properly analyzed with social concern, responsibility and integrated view for policy implementation. NEP 2020 in its purpose clearly stated that all students at all levels of school education are taught by passionate, motivated, highly qualified, professionally trained and well-equipped teachers. In this context, NEP 2020 also recommends ground breaking policy changes in teacher education system to resolve many issues/challenges faced by the teachers/educationists at different stages (foundational, preparatory, middle and secondary) of the school education both at pre-service and in-service.

Following are Major transitions indicated in NEP 2020 for teacher education:

1 Restoring integrity and credibility of the teacher education system.
2 Moving teacher education into multidisciplinary colleges & universities.
3 Pedagogical approaches of teacher education.
4 Linking school experiences/internship/mentoring with pre-service training programme.
5 Admission to pre-service teacher preparation programme.
6 In-service education & training programme.

Types of teacher education programme in NEP 2020:

1. **4 year integrated teacher education programme:** By 2030 the minimum degree qualification for teaching will be a 4 year integrated B.Ed. degree that teaches a range of knowledge, content & pedagogy & includes strong practicum training in form of student-teaching at local schools.
2. **2 year B.Ed programme:** 2 year B.Ed. programme will also be offered by the same multidisciplinary institutions, who offering 4 year integrated B.Ed. will be intended only for those who have already obtained Bachelor's Degrees in other specialized subjects.
3. **1 year B.Ed., programme:** This B.Ed. programme may also be suitably adapted as 1 year B.Ed. programme & will be offered only to those who have completed the equivalent of 4 year multidisciplinary Bachelor's Degrees or who have obtained a Master's degree in a specialty & wish to become a subject teacher in that specialty.

All such B.Ed. degrees would be offered only by accredited multidisciplinary higher education institutions offering 4 year integrated B.Ed. programme.

Issues & Challenges for teacher Education:

Issues:

1. Professionalism is not found among teacher educators at different levels of teacher education.
2. Curriculum & pedagogy followed in colleges of teacher education is not learner friendly & not preparing teachers to face new challenges.
3. Inadequate internship/school experiences/mentoring to trainees in the training period at the different levels of teacher education.

245 / 2008

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

ISBN: 978-93-84663-35-3

4. No specially designed training courses for foundational level and for higher level teachers both at in-service and pre service levels.
5. No scope for reskilling & up skilling of required competencies among teachers in unaided schools and college of teacher education.
6. There is no mechanism for vertical mobility of teachers.
7. No proper research opportunities to school teachers and teacher educators.
8. No proper collaboration between school, higher education & teachereducation.

Challenges:

1. Preparing a uniform curriculum across the country for different levels of pre- service teacher education.
2. Designing the curriculum for teacher education for different levels by mapping with school education.
3. Identifying the potential of the institutions to allocate centres for different stages of teacher education.
4. Identifying the qualified and qualitative teacher educators for training teachers.
5. Training pre-service and in-service teachers for 21st Century skills.
6. Training of existing teachers to face the new challenges as per NEP 2020.
7. Preparing and equipping teachers for changing roles and responsibilities.
8. Changing the attitude of the teacher educators as per the changing roles and responsibilities at the multi-disciplinary institutions.
9. Attracting meritorious students to different levels of teacher education courses.
10. For the internship/mentoring/ school experiences in pre-service training programme, linking of local schools to the multidisciplinary training institutions.
11. For vocational educational requirements, training the trainees according to the requirement to secondary school level.
12. Need to shift assessment processes from content to competencies, by emphasizing on optimized learning and development of all the students both at school and teacher education level.
13. Need for changing the track of students' assessment according to continuous and comprehensive evaluation and competency-based assessment.
14. Need to promote learning and development of all the teacher aspirants by testing their higher-order skills such as analysis, critical thinking & creativity, etc.

Suggestions for Teacher Education courses in NEP 2020:

1. Minimum qualification for teacher educators at multi-disciplinary institutions has to be specified.
2. Security of qualified teachers in government, aided and unaided institutions have tobe taken care of for giving quality training for teacher aspirants.
3. Direct practical-oriented teacher training programmes have to be focused over giving importance to online teacher training courses.
4. During teacher training & assessment equal weightage has to be given for curricular,co-curricular & extra-curricular activities throughout teacher training programmes.
5. Research opportunities have to be provided & promoted to upgrade teacher& teacher educators.
6. Research & development section should be started to promote research activities among teachers & teacher educators.
7. Special provision must be given to the teacher aspirants from rural, backward, tribal, women students/marginalized social groups in order to promote the policy of equity and access to education.
8. Teacher Education should act as an instrument in the realization of national goals and people's aspirations and should reflect the Indian heritage.

Principal
Wisl Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
PU/PN/B.ED 245 / 2006

9. New curriculum should be familiarizing teachers with the social, cultural customs and values of native communities in order to meet the needs of future students in NEP 2020.
10. To create proper curricular structures for qualitative teacher education/training at 4 levels the benchmarks have to be set combined with study, integration and practice.
11. Higher Education Department & School Education Department must come together to frame Curriculum framework for Teacher education.
12. Every teacher Education institution should be accredited by National accrediting agency framed for the purpose of assessing and accrediting teacher education institutions.
13. Subject wise networking has to be created for exchange of ideas for innovative practices among teacher educators at different levels.
14. Outstanding teachers with demonstrated leadership and management skills would be trained over time to take on academic leadership positions in schools/school complexes, DIETs, NCERT & SCERT.
15. There is need for a separate teacher education university at the state level for framing appropriate policies to strengthen both pre-service and in-service teacher education programmes for govt. aided and unaided schools and colleges of teacher education.
16. Teacher education policy at the state level should not permit any new teacher education institutions till 2030 for encouraging integrated teacher education programme (ITEP).
17. Higher Education Department and School Education Department must come together to frame Curriculum framework for Teacher education.
18. For continuous professional development of teachers/teacher educators (CPD) both at pre-service and in-service levels, a separate wing for monitoring and assessment of teacher educators and leaders (principals and other administrative heads) based on core competencies and professional behaviour, has to be formed either at teacher education university or Higher education department.
19. For quality education in the schools, accountability of teachers and teacher educators has to be considered as most important factor. Minimum qualification for teacher educators at multi-disciplinary institutions has to be specified.
20. Required infrastructure should be provided to convert them into multidisciplinary institutions. One in each district should be identified to run teacher education course at foundational, preparatory, middle and secondary level.
21. Qualified teacher educators to be deputed or recruited to these institutions and to DIETs to work for minimum 10 years in those institutions .Present staff without required qualification to be sent back to school education department.
22. B.Ed. colleges accredited by NAAC could be identified to runteacher education course.

Conclusion: It is the responsibility of the society and the nation to produce excellent teachers. It is our sacred duty that we get host of best teachers through the program of B.Ed. and M.Ed. There shouldn't be any compromise with the quality. The nation is already suffering because of the average teachers. From all possible angles we must encourage the genius, highly motivated, fully spirited young men and women to the teaching field.

References:

1. https://www.collpoll.com/blog/teacher-education-in-nep-2020/#:~:text=NEP%202020%20encourages%20schools%20to,master%20instructors%20in%20traditional%20arts
2. https://www.academia.edu/45592257/National_Education_Policy_Nep_2020_Opportunities_And_Challenges_In_Teacher_Education
3. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdfhttps://www.researchgate.net/publication/367538441_Issues_and_Challenges_of_National_Education_Policy_NEP_2020_implementation_in_Teacher_Education
https://www.ugc.ac.in/pdfnews/2142241_NHEQF-Draft

PUNE/B.Ed 385 / 2006
Principal
Vira Tambe Women College of Education (B.Ed.)

Models & Framework of Inclusive Education in India

Prof. Vasudev Vikram Raut

Assistant Professor,

Vilas Tambe College of
Education, Otur, Dist- Pune

Introduction

Inclusion is an educational practice in which children with disabilities are educated in classrooms with children without disabilities. The purpose of inclusion is to make sure that students with special needs are integrated in the general education setting for as much of the day as possible, with the supports they need to be successful. Inclusion strategies can include co-teaching, consultative services, paraprofessional support, modifications to curriculum or testing, accommodations for specific disabilities, and other services an individual student needs in order to access the district curriculum in a general education classroom.

Inclusive education "is a process of strengthening the capacity of the education system to reach out to all learners." It involves restructuring the culture, policies and practices in schools so that they can respond to the diversity of students in their locality. For a school to be inclusive, the attitudes of everyone in the school, including administrators, teachers, and other students, are positive towards students with disabilities. Inclusive education means that all children, regardless of their ability level, are included in a mainstream classroom, or in the most appropriate or least restrictive environment (LRE), that students of all ability levels are taught as equals, and that teachers must adjust their curriculum and teaching methodologies so that all students benefit. This also avoids wasting resources, and "shattered hopes, which often occurs in classrooms that are "one size fits all. Studies have shown that systems that are truly inclusive reduce drop-out rates and repetition of grades, and have higher average levels of achievement, compared to systems that are not inclusive. People who believe in inclusive education

PUTW/B.ED
245 / 2008

ISBN : 978-81-

Principal
Vilas Tambe Women's College Of Education (B.Ed.)

believe that the education system is the impediment to learning for a child, and that every child is capable of learning.

The term 'inclusive education' has come to replace the term 'integrated education'. Many people working in the field of education in our country consider these two terms to be meaning the same thing. They understand it as only a change in terminology and nothing else. In their words inclusive education means, "including children with disability in regular classrooms, that have been designed for children without disability". We must understand that the term inclusive education means much more than this. It refers to an education system that accommodates all children regardless of their physical, intellectual, social, emotional, linguistic or other conditions.

Models of Inclusive Education

The two most common models that are being discussed in the International Development sector are the medical model & the social model.

1. **The medical model-**

The medical model of disability views people with a disability as having a deficiency or impairment that needs to be "fixed." Therefore, the person with a disability is the problem, and not the (sometimes) inaccessible society in which that person lives. People who view disability through the medical model judge the quality of life of a person with a disability before they are born, often believing that people with disabilities will lead less fulfilling lives, solely on the basis that their lives will be different than people without a disability. As a result, "everything is done to help the person by trying to make them more 'normal', believing that this alone will lead to a better quality of life." The ideologies that the medical model is built upon are integral to the segregate model of education. Both see the person and their disability as the problem, and both seek to "fix" the disability, bringing the person as close to "normal" as possible.

2. **The social model-**

The social model of disability doesn't find the deficiency within the person. Rather, the deficiencies, through the lens of the social model, are the

Principal

ISBN: [illegible]

limitations brought on by an inaccessible society. There are three main areas cited as areas where barriers for people with disabilities usually occur. These are the physical environment that a person lives in, so building design, the structures and rules of the society, and the services available; the attitude of the community towards people with disabilities; and the policies and procedures of organizations. The social model encourages the removal of these barriers within society, or the reduction of their effects, rather than trying to fix an individual's impairment or health condition. Inclusive education is built around the goals and ideologies of the social model. Education is just one of the many sections of society to which the social model applies; and "inclusion" in education means removing the barriers in the classroom and school so that students of all ability levels are included in the same lesson. Equal access to education empowers people with disabilities to be independent and contributive, helpful members of an inclusive, barrier free society.

Frameworks of Inclusive Education in India-

1. **The Constitution of India (26 November 1949)-**

The Constitution of India (26 November 1949) clearly states in the Preamble that everyone has the right to equality of status and of opportunity. The Article 41 of the Directive Principles of the Indian Constitution supports the right to work, to education and to public assistance in certain cases including disablement. Further, Article 45 commits to the provision of free and compulsory education for all children up to the age of 14 years. Based on this, the Constitution (86th Amendment) Act, 2002, has been enacted by the Parliament making education a fundamental right of all children in the age group of 6-14 years.

2. **The National Policy on Education, 1986 (NPE, 1986) & the Programme of Action (1992)-**

The National Policy on Education, 1986 (NPE, 1986) & the Programme of Action (1992) stresses the need for integrating children with disability with other groups. The objective to be achieved as stated in the NPE, 1986 is "to integrate the physically and mentally handicapped with general community as equal partners, to prepare them for normal growth and to enable them to face life with courage and confidence".

ISBN : 978-81-[illegible]

Principal

3. **Integrated Education for Disabled Children (IEDC)-**

In the 1970s, the government launched the Centrally Sponsored Scheme of IEDC. The scheme aimed to provide educational opportunities to learners with disability in regular schools and to facilitate their achievement and retention. Under the scheme, hundred per cent financial assistance is provided for setting up resource centers, surveys and assessment of children with disability, purchase and production of instruction materials and training and orientation of teachers. The scheme is currently being revised to reflect the paradigm shift towards inclusive education.

4. **The Salamanca Statement and Framework for Action on Disability Education (1994)-**

The Salamanca Statement and Framework for Action on Disability Education (1994) emerged as a result of deliberations held by more than 300 participants representing 92 governments including India and 25 international organizations in June 1994.For furthering the objectives of education for all, it considered the fundamental policy shifts required to promote inclusive education. It emphasizes that schools should accommodate all children regardless of their physical, intellectual, social, emotional, linguistic or other conditions. The term 'Special Educational Needs' refers to all those children and youth whose needs arise from disability or learning difficulties. The statement affirms, "Those with special educational needs must have access to regular schools which should accommodate them within child centered pedagogy capable of meeting these needs".

5. **The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disability (1993)-**

The Standard Rules on the Equalization of Opportunities for Persons with Disability (1993) was an important resolution for improving the educational conditions of persons with disability. This had major implications for the Indian situation in the form of three legislative Acts –

- The Rehabilitation Council of India Act, 1992 (RCI, 1992).
- The Persons with Disability (Equal Opportunities, Protections of Rights and Full Participation) Act, 1995 (PWD Act, 1995)

ISBN : 978-81-933310-4-9

Principal
Vidya Takle Women College of Education (B.Ed.)

- The National Trust for Welfare of Persons with Autism, Cerebral Palsy, Mental Retardation and Multiple Disability Act, 1999.

While the RCI Act was solely concerned with manpower development for the rehabilitation of persons with disability, the National Trust Act aims to provide total care to persons with autism, mental retardation and cerebral palsy and also manage the properties bequeathed to the Trust.

6. **The Persons with Disabilities(Equal Opportunities, Protections of Right and Full Participation) Act, 1995-**

The Persons with Disabilities(Equal Opportunities, Protections of Right and Full Participation) Act, 1995 stresses the need to provide free of cost education to all children in an appropriate environment till they are 18 years old and further emphasize their right to measures like:

- Transport facilities to students with disability or alternative financial incentives to the parents or guardians to enable their children with disability to attend schools
- Removal of architectural barriers from schools, colleges or other institutions imparting vocational and professional training
- Supply of books, uniforms and other materials to students with disability attending school
- Grant of scholarship to the students with disability
- Setting up of appropriate fore for the redress of grievances of parents regarding the placement of their children with disability
- Suitable modification in the examination system to eliminate purely mathematical questions for the benefit of blind students and students with low vision
- Restructuring of curriculum for the benefit of students with disability
- Restructuring the curriculum for the benefit of students with hearing impairment to facilitate them to take only one language as part of their curriculum

7. **The Tenth Five Year Plan (2002–2007)-**

The Tenth Five Year Plan (2002–2007) aimed to provide Universal Elementary Education by the end of the Plan. It also aimed to provide basic education for the un-reached segments and special groups. The special

ISBN : 978-81-931[illegible]

PUNE
Principal

interventions and strategies like pedagogic improvement and adoption of child-centered practices are focused on groups like girls, Scheduled Castes and Scheduled Tribes, working children, children with disability, urban deprived children, children from minority groups, children below the poverty line, migratory children and in the hardest-to-reach groups.

8. **The Sarva Shiksha Abhiyan-**

The Sarva Shiksha Abhiyan was launched to achieve the goal of Universalisation of Elementary Education. This adopts a ZERO rejection policy and uses an approach of converging various existing schemes and programmes.

- It covers the following components under education for children with disability–

  Early detection and identification
- Functional and formal assessment
- Educational placements
- Aids and appliances
- Support services
- Teacher training
- Resource support
- Individual Educational Plans (IEP)
- Parental training and community mobilization
- Planning and management
- Strengthening of special schools
- Removal of architectural barriers
- Researches
- Monitoring and evaluation
- Girls with disability.

9. **Comprehensive Action Plan-**

In order to provide education through mainstream schools to children with disabilities in accordance with the provisions of the Persons with Disabilities Act, 1995, a Comprehensive Action Plan for including children and youth with disabilities has been formulated. The different sectors to be covered in the plan are-

ISBN : 978-81-933310-3-3

Principal

(1) Early Childhood Care and Education

(2) Elementary Education

(3) Secondary Education

(4) Higher and Technical Education

(5) Vocational Education. The Plan will be implemented through various departments at the Central and State level agencies, NGOs, Parents groups etc.

The outputs of the plan would include:

1. Enrolment and retention of all children with disabilities in the main stream education system.

2. Providing need based educational and other support in main stream schools to children.

3. Support higher and vocational education.

Conclusion-

The Government of India has fallen short of their goal for all of the policies of the past 66 years. Yet in the past decade, there have been several promising pieces of legislation and schemes: 2005 Action Plan for Children & Youth with Disabilities, the 2006 National Policy for People with Disabilities, the 2008 Inclusive Education of the Disabled at Secondary Stage (IEDSS) and the 2009 Right to Education Act-as well as continuing with the Sarva Shiksha Abhiyan scheme. So is there a lack of political will that is preventing full implementation of policies, or lack of governmental resources and capacity? It seems to be a combination of both. To enable an inclusive system of education, the Government of India needs to consolidate the responsibility for education under the Ministry of Education, and abolish the responsibility of the Ministry of Social Justice and Empowerment. Although the 2006 National Policy for People with Disabilities mandated the change of special schools into various types of resource centers, Sarva Shiksha Abhiyan states that people with disabilities should be educated in the least restrictive environment, which could potentially be a special school. Therefore, this scheme and this policy actually contradict each other. The Ministry of Social Justice and Empowerment could still support students with disabilities by continuing to

ISBN : 978-81-933310-

PUPPM/B.ED 245 / 2006
Principal

provide grants for these resource centers, but ultimately, it is imperative for inclusion that students of all ability levels are receiving services under the same ministry. This directly relates to the definition of inclusion and the social model defined above, because the Ministry of Education will have to adjust to accommodate people of all ability levels, including everyone. Accountability of the Government of India and its implementing partners is imperative for ensuring successful implementation of policy. One of the best ways to do this is to ensure that citizens are well informed about these policies and schemes.

References-

1. NCERT (1998). Sixth All-India Educational Survey. National Council of Educational Research and Training, New Delhi.
2. MHRD (1986). National Policy on Education. Ministry of Human Resource Development, New Delhi.
3. MHRD (1992). National Policy on Education. Ministry of Human Resource Development, New Delhi.
4. Annual Report 2006-07: Department of School Education & Literacy Department of Higher Education, Ministry of Human Resource Development, Government of India, PP 25-27. Available on http://www.education.nic.in
5. Annual Report 2005-06: Department of Elementary Education and Department of Secondary and Higher Education, Ministry of Human Resources and Development, Govt. of India. Available on http://www.education.nic.in

Principal

ISBN : 978-81-933310-3-3

१०

Role of Teacher in Inclusive Education

Mr. VasudevVikramRaut
Ph.D. Researcher, Department of Education,
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University,
Aurangabad

Introduction

The directive principle to guide state policy Article 45 states that "free and compulsory education should be provided for all children until they complete the age of 14". The 93rd amendment to the Indian Constitution passed in December 2001, confirms the Government's commitment to (EFA) or Education for All or SarvShikshaAbhyaan (SSA). The preamble explicitly states that this includes children with disabilities. The SSA provides significance to early childhood care and education and apt intervention for children with special needs. The positive factor is the change combined in the Education Act by including a relevant clause which explains that"ALL" includes children with disabilities. The objective of SSA is to bring all children between 6-14 years in the net of 1-8 elementary, free and compulsory education, keep them in school till they complete the eight year cycle and see that they attain standards of a specified quality. SSA framework clearly states that "SSA will ensure that every child with special needs, irrespective of the kind, category and degree of disability, is provided education in an appropriate environment. SSA will adopt zero rejection policy so that no child is left out of the education system. It will also support a wide range of approaches, options and strategies for education of children with special needs."

The Draft of Inclusive Education Scheme, MHRD, (2003) "Inclusive Education means all learners, young people with or without disabilities being able to learn together in ordinary preschool provisions, schools, and community educational settings with appropriate network of support service."

Concept-

The concept of inclusive education is a very new concept, which originated the phenomenon of respect for an inherent dignity of all human beings. Inclusive education refers to "to all learners, young people with or without appropriate network of support services". In this, it

Vol: 6th , Issue : III , English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
PU/PN/Ed/ 265 / 2000

is believed that if a child is not able to learn it is not due to the disability of the child but due to the school system. It is responsibility of the school to manage teaching in such a way that the needs of all the Children are met. The success of every educational programme depends on the quality of the teachers and their attitudes. An inclusive curriculum recognizes the need for the schools, to organize with the schools, to organize with the individual differences of students in the mind and adopt flexibility to the enable all students to achieve their goals. Implementation of an Inclusive curriculum would require a number of changes in the present day teaching practices, curriculum content, evaluation procedures and available resources at the school level without which the goal of providing quality of education would remain elusive. It is also important to mobilize support from parents, the community and special schools. All over the world, there is now a growing trend to move away from the special schools model team 'inclusive education' Model of the education for the disabled children. Inclusive education system views that if a child is not learning, the problem lies in the education system and not in the disabled child. The difficulties arise because of rigid methods and curriculum, inaccessible environment, untrained teachers and poor quality of teaching, lack of proper attitudes on the part of the teachers, lack of support from public agencies etc. thus, the focus shifts from making the education system responsible. The abilities of children vary, some learn fast while some are slow understanding things. The understanding of various subjects also varies from student to student. Some children can understand the concept of mathematics much faster than their counterparts while other may be good in language skills. The teacher's role is not only to teach the subject but also to provide other training suchas mobility training, self-care training, preparation of teachingmaterial according to the needs of the disabled children, training in use and maintenance of aids and so on. Teaching strategies in respect of specific disabilities have been indicated. It is often argued that a lack of knowledge on the part of classroom teachers, attribute to a lack of training, is the main barriers to inclusion. Inclusion involves the use of support, the ways in which teachers respond to individual differences during whole class teaching, the choices they make about group work and they utilize specialist knowledge.

Principal

Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.) Osmanabad

PU/PN/ED 245 / 2006

Role of Teacher in Inclusive Education-

1. **Identification of the children with disabilities in theclassroom-**

Most important role of teacher in inclusive schools is that, to identify the children with special needs & disabilities. It is important thing to teach the children of different needs. Teacher can also take help of parents, psychiatrists & counselors to identify children with special needs.

2. **Accepting the children with disabilities-**

Every child is unique. Children have their own strengths and weaknesses. Their development progresses according to certain sequences, but the pace may vary. It is natural that some children may excel in certain areas but have deficiencies in other areas. However, if children display marked problems or difficulties in one or more developmental area&their performance shows significant discrepancies compared with other children of the same age, it is advisable to refer the children for professional assessment.Children progress rapidly in their early years and lots of changes are expected in a year or even a month's time. Because of this, even experts may find it difficult to make a firm diagnosis based on a young child's conditions.

3. **Developing positive interaction between normal and disabledchildren-**

It is most important role of teacher to develop positive interaction between all types of students in their classroom. He/she creates these interactions by arranging various types of completions, games, puzzles, techniques, instructional strategies, social programmes.

4. **Placing the children in the classroom in proper places so thatthey feel comfortable and are benefited by the classroominteraction-**

Classroom management for inclusive education includes the knowledge of: Applied Behavior Analysis (ABA); basic classroom management theories, methods & techniques for individuals with different learning needs; research-based best practices for effective management of teaching &learning; materials arrangement creating a positive atmosphere in the classroom &organization of aids & support services. The diversity in the classrooms presents a range of management encounters for school teachers. For example, differently abled

Vol: 6th, Issue : III , English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
PU/PN/B.ED 243 / 2005

students, particularly those identified with emotional and behavior disorder and autism spectrum disorder, may present unique behavioral challenges for these teachers. Along with psycho-social environment, the physicalaspects of classroom also exert a great influence on the inclusive classroom environment. The physicalenvironment comprises of aspects such as arrangement of desks, lighting and temperature. The placement of the special needs child in the classroom, in relation to the rest of the students, is also very important. It depends on the severity of the child's disability that the teacher should be able to decide the proximity control.

5. Removing architectural barriers wherever possible so thatchildren with disabilities move independently-

For students with special needs, maintaining a healthy balance of structure and unstructured processes is important. For example, on each student's desk, have a place for everything that is clearly labeled (use words or colors, for instance). Also consider using checklists and help students keep their notebooks organized; teach them how to do so on their own, but also check at the end of each day and offer suggestions for keeping it more organized. On the unstructured side of things, allow students with special needs to change their work area while completing homework or studying and assign tasks that involve moving around the room. For students with special needs and learning disabilities, hearing instructions or following directions can be made difficult if there are too many distractions. Schedule breaks throughout the day and seat students with special needs in an area of the classroom that limits distractions; for example, do not sit these children by a window, in front of an open door, or by the air conditioner, as people walking by or additional noises might be too distracting.

6. Involving the children with disabilities in almost all theactivities of the classroom-

Children with learning disabilities often feel like they do not succeed in certain areas, but structuring lessons that lead to successful results is a way to keep them motivated. Provide immediate reinforcement for accomplishments, be consistent with rules and discipline, correct errors and reward students when they make these corrections themselves explain behavioral expectations, and teach and demonstrate appropriate behaviors rather than just expecting

PU/PN/B.ED 245 / 2008

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

students with special needs to pick them up. While these suggestions are ideal for classroom settings, parents of students with special needs can also implement these principles. Helping children with learning disabilities both in and out of the classroom is the best way to help your students with special needs achieve success.

7. Making suitable adaptation in the curriculum transaction sothat the children with disabilities learn according to theirability-

As all children learn in different ways, it is important to make every lesson as multi-sensory as possible. Students with learning disabilities might have difficulty in one area, while they might excel in another. For example, use both visual and auditory cues. Create opportunities for tactile experiences. You might need to use physical cues, such as a light touch, when a student might get distracted or inattentive. Get creative with your lesson plans, and students with special needs will appreciate the opportunity to use their imaginations or try something new; use a balance of structure and familiar lessons with original content.

8. Collaborating with medical and physiological panels, socialworks, parents and special teachers-

Collaboration is an interactive process that enables people with diverse expertise to produce creative solutions to commonly defined problems. An ever increasing diversity in the classrooms has made it necessary for regular classroom teachers to work with special education teachers, school psychologists, Para-professionals parents of students with disabilities, and instructional assistants.The joint effort in dealing with the problems creating solutions would enhance the chances of the success of the programme or the course. Their shared expertise and shared ownership of problems would help the educators to deal with the problems collaboratively, rather in isolation.

9. Construction of achievement and diagnostic tool-

The main decision related to diagnosis is eligibility for special education services. To some extent, regular school teachers will play a role in making placement decisions. Although the main decisions are made by administrators and school psychologists regarding the placement, regular classroom teachers will assist them in making such a decision as part of the multidisciplinary team.Performance measures relate to the student's achievement in content

Principal
Vidya Samtie Women's College of Education B.Ed.
PU/PN/B.ED
245 /

areas. Attitudinal measures relate to differently abled student's self-concept and their attitudes toward their teachers and non-disabled peers. Process measures include the types of interactions differently abled students have with their teachers and peers. These assessments allow differently abled students to construct a response, create a product or demonstrate what they understand and can do. Friend and Alternate assessments such as portfolio assessments are also effective ways of evaluating differently abled students.

10. Adaptation in evaluation for children with special needs-

The process of using testing and other formal and informal means of evaluation to make educational decisions is one of the most vital skills for a regular classroom teacher to have in the implementation of inclusive education programs. The teacher has to employ both, basic skills such as gathering, learning and background information of differently abled students and also highly specialized skills such as selecting, administering, scoring and interpreting standardized measurement instruments. Regular school teachers need to be knowledgeable about different kinds of evaluation methods in order to determine the learning outcomes of differently abled students. They need to demonstrate competency in performance-based assessments, portfolios and curriculum-based assessments. A performance-based assessment allows teachers to assess students' understanding and proficiency. Curriculum-based assessments (CBAs) also provide teachers with information on the demands of instructional tasks and allow them to determine the content and pace of an instructional program. Thus, in addition to providing information on a student's progress, CBAs help regular school teachers to match specific instructional practices and materials to a disabled student's learning needs which results in improved performance on school related tasks. Continuous and Comprehensive Evaluation (CCE) assumes evaluation as a routine activities and exercise of teaching learning process and it includes all aspects of pupil's growth such as intellectual, physical, personal- qualities, social, interests, attitudes and values through using a variety of tools and techniques by a teacher. CCE is a most suitable procedure due to its fundamental principles of flexibility, functionality, accountability and economy in evaluating a child with disability in an inclusive setting.

Vol: 6th, Issue : III , English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Sable Women's College of Education (B.Ed.)
PU/BU/B.Ed
245 / 2008

11. Providing remedial instruction to the children who requireit-

This skill is at the heart of all the competencies that regular teachers need to exhibit while working with diverse student population. These skills are the ones that they should use on a daily basis to provide appropriate instruction to special needs students. A number of specific instructional techniques that regular classroom teachers would require to be competent in include- differentiated instruction, activity based and peer tutoring, experiential learning and collaborative learning. Each one of them has been tested in the field and validated to demonstrate their effectiveness. Other practices that have also been field tested with students with special needs include response cards, guided notes, and error correction and time trials.

References-

https://www.education.com

www.uniassignment.com

Agrawal, R.; Rao, B.,"Education For Disabled Children", Shipra Publications, Delhi, 2011

https://en.wikipedia.org

inclusiveschools.org

* * *

Principal

६

बीड जिल्ह्यात शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची शैक्षणिक वर्ष २०१३-१४ मध्ये प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करताना शिक्षकांना येणाऱ्या आव्हानांचा अभ्यास

[illegible]
[illegible]
[illegible]

प्रास्ताविक

शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी शैक्षणिक वर्ष २०१३-१४ मध्ये प्रशस्त होत आहे. त्यासाठी शिक्षक व मुख्याध्यापक यांच्या समोर फार मोठी आव्हाने आहेत. ही आव्हाने पेलण्यासाठी शिक्षकांना प्रशिक्षण देणे अत्यंत आवश्यक आहे. तसेच शिक्षकाला अध्यापनात तंत्रज्ञानाचा वापर करता येणे अत्यावश्यक बाब आहे.

शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार शिक्षकांना सामान्य बालकांसोबतच विशेष बालके व अपंगत्व असणारी बालके, शिक्षणापासून वंचित राहिलेली बालके व स्थलांतरित बालके यांना सुद्धा शिक्षण द्यावे लागणार आहे. अशी विविध आव्हाने शिक्षणाधिकार कायदा २००९ मुळे शिक्षकांसमोर उभी आहेत. या आव्हानांचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात करण्यात येणार आहे.

संशोधन समस्येची गरज

१. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची अंमलबजावणी करतांना शिक्षकांना विद्यार्थ्यांच्या प्रवेशासंबंधी ज्या अडचणी येतील, त्या सर्वांसमोर आणण्यास मदत होईल.

२. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार सरकारी व खाजगी शाळांत २० टक्के प्रवेश मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना मोफत देणे बंधनकारक आहे याची माहिती सर्वसामान्य लोकांपर्यंत पोहोचण्यास मदत होईल.

३. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करतांना शिक्षकांना येणाऱ्या अडचणींची व त्रुटींची माहिती मिळण्यास मदत होईल.

४. शिक्षकांना कोणत्या स्वरूपाचे प्रशिक्षण देणे आवश्यक आहे. याची माहिती उपलब्ध होण्यास मदत होईल.

Principal
PU/PN/D.ED
345 / 2006

संशोधन समस्येचे महत्त्व

१. शिक्षणाधिकार कायदा २००९, शैक्षणिक वर्ष २०१३-१४ मध्ये प्रथमच अंमलबजावणीत येत असल्याने शिक्षकांना येणाऱ्या समस्या सर्वांसमोर येतील

२. प्रस्तुत संशोधनामुळे शिक्षकांसमोरील आव्हाने मांडण्यास मदत होईल.

३. प्रस्तुत संशोधनामुळे विद्यार्थ्यांना प्रवेश देतांना येणाऱ्या अडचणी समोर येतील व त्यावर उपाययोजना सुचविता येतील.

४. प्रस्तुत संशोधनामुळे जास्तीत जास्त मुले शिक्षणाच्या प्रवाहात येतील.

५. प्रस्तुत संशोधनामुळे शिक्षणाधिकार कायदा २००९ च्या तरतुदीनुसार शाळेत विद्यार्थ्यांना सुविधा उपलब्ध करून दिल्या जातात का? याची माहिती मिळेल.

समस्येचे शीर्षक

बीड जिल्ह्यात शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची शैक्षणिक वर्ष २०१३-१४ मध्ये प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करताना शिक्षकांना येणाऱ्या आव्हानांचा अभ्यास

पारिभाषिक शब्दांच्या कार्यात्मक व्याख्या

१. बीड जिल्हा- मराठवाडा विभागातील क्षेत्रफळाने विस्तृत असणारा व ऊसतोड कामगारांचा म्हणून ओळखला जाणारा जिल्हा.

२. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ -६ ते १४ वयोगटासाठी मोफत व सक्तीचे शिक्षण करणारा व खाजगी शाळांना २५ टक्के मागासवर्गीय मुलांना मोफत प्रवेश मिळवून देणारा कायदा.

३. अंमलबजावणी-कायद्याची प्रत्यक्ष कार्यवाही.

४. शिक्षकांना येणारी आव्हाने- शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची अंमलबजावणी करताना शिक्षकांना येणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या प्रवेश विषयक, अध्यापन विषयक, प्रशिक्षण विषयक, शैक्षणिक पात्रतेविषयी असणाऱ्या समस्या.

संशोधनाची गृहीतके

१. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार विद्यार्थ्यांना प्रवेश देतांना विद्यार्थ्यांची संपूर्ण माहिती उपलब्ध होत नाही.

२. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार शालेय शिक्षकांना पर्याप्त पदवी पाच वर्षांच्या आत प्राप्त करावी लागते.

३. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार खाजगी शाळांमध्ये २५ टक्के प्रवेश मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांना मोफत दिले जातात.

Principal

४. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार वयाच्या अधिकृत पुराव्याचे कागदपत्र देईपर्यंत मुलांना शाळेत प्रवेश दिला जातो.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ चे स्वरूप जाणून घेणे.

२. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार विद्यार्थ्यांच्या प्रवेश प्रक्रियेचे स्वरूप जाणून घेणे.

३. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची अंमलबजावणी करतांना शिक्षकांना येणाऱ्या आव्हानांची माहिती मिळविणे.

४. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार शिक्षकांना येणाऱ्या समस्या जाणून घेणे.

५. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ मधील त्रुटी जाणून घेणे.

६. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ विषयी शिफारशी सुचविणे.

संशोधनाची परिकल्पना

१. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार वयाचा पुरावा नसलेल्या मुलांना शाळेत प्रवेश देणे जिकीरीचे काम आहे.

२. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार स्थलांतरीत बालकांना वर्षभर कधीही शाळेत प्रवेश दिला जातो.

३. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार शिक्षणापासून वंचित राहिलेल्या १४ वर्ष वयापर्यंतच्या बालकांना त्यांच्या वयोगटानुसार इयत्तेत प्रवेश दिला जातो.

४. प्राथमिक शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत विद्यार्थ्याला नापास केले जात नाही.

५. विद्यार्थ्यांचे वर्षभर सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापन केले जाते.

६. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची अंमलबजावणी शिक्षकांसाठी आव्हानात्मक आहे.

संशोधनाची व्याप्ती

१. क्षेत्र व्याप्ती- प्रस्तुत संशोधनाकरीता संपूर्ण बीड जिल्ह्यातील प्राथमिक शाळा ही क्षेत्र व्याप्ती आहे.

२. घटक व्याप्ती- प्रस्तुत संशोधन प्राथमिक शिक्षण देणाऱ्या शाळांमधील शिक्षकांशी संबंधित आहे.

३. आशय व्याप्ती- प्रस्तुत संशोधन शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची अंमलबजावणी करतांना शिक्षकांना येणाऱ्या आव्हानांशी संबंधित आहे.

४. काल व्याप्ती- प्रस्तुत संशोधन साधारणत: २०१३-१४ या कालखंडा इतके व्याप्त आहे.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
PU/PN/B.Ed/
365 / 2003

प्रस्तुत संशोधनाची पध्दती

सदरील संशोधन हे वर्तमानकालीन समस्येशी निगडीत असल्याने सर्वेक्षण पध्दतीचा वापर केला आहे. "बीड जिल्ह्यात शिक्षणाधिकार कायदा २००९ ची शैक्षणिक वर्ष २०१३-१४ मध्ये प्रत्यक्ष अंमलबजावणी करतांना शिक्षकांना येणाऱ्या आव्हानांचा अभ्यास" या समस्येचे सर्वेक्षण पध्दतीने योग्य मूल्यमापन आणि संशोधन करता येते. म्हणून संशोधकाने ही पध्दती निवडली आहे.

प्रस्तुत संशोधनाची न्यादर्शनिवड पध्दती

बीड जिल्ह्यातील प्राथमिक व उच्च प्राथमिक शिक्षकांची संख्या मोठ्या प्रमाणात असल्याने व संशोधन क्षेत्र विस्तृत स्वरुपात असल्याने संशोधकाने असंभाव्यतेवर आधारीत सहेतुक नमुना निवड पध्दती वापरली आहे.

प्रस्तुत संशोधन साधने

प्रश्नावली

प्रश्नावली ही प्रश्नांची एक पुर्वनियोजित क्रमाने मांडण्यात आलेली मालिका असते. संशोधनात प्रश्नावली या तंत्रास अनन्यसाधारण महत्व आहे. कमीत कमी काळ मर्यादेमध्ये विस्तृत क्षेत्रामध्ये पसरलेल्या जनसमुहाची मते मिळवण्यासाठी प्रश्नावली या साधनाचा वापर करणे अतिशय महत्वाचे आहे.

लिखित स्वरुपात दिलेला प्रतिसाद म्हणजे प्रश्नावली होय सामान्यपणे प्रश्नावली म्हणजे प्रश्नांची उत्तरे प्राप्त करून घेण्याची पद्धती असून तिच्यात प्रश्न पत्रिकेचा उपयोग केला जातो. या प्रश्नांची उत्तरे उत्तरदात्याने द्यावयाची असतात.

प्रमुख निष्कर्ष

१. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार खाजगी शाळेत २५ टक्के प्रवेश मागास विद्यार्थ्यांना मोफत दिले जातात.

२. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार शिक्षणाचा खर्च केंद्र सरकार करते.

३. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार, विद्यार्थ्यांना शाळेत प्रवेशासाठी वयाच्या पुरावा सादर करण्याच्या कालावधी बंधन नाही.

४. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार, विद्यार्थ्यांना शाळेत प्रवेशासाठी वयाचा पुरावा सादर बंधनकारक नाही.

५. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ नुसार,च्या अंमलबजावणी मध्ये वयाचे पुरावे, वर्षभर प्रवेश, शाळा बदल अशी विविध आव्हान येतात.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly. 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Rao Deshmukh Women's College of Education B.Ed.
PU/PN/Edu 245 / 2006

६. शिक्षणापासून वंचित बालकांना वयोगटानुसार इयत्तेत प्रवेश देणे हे आव्हान आहे.

७. शिक्षणापासून वंचित बालकाला वयानुसार प्रवेश दिल्याने समायोजन व अध्ययनविषयक अडचणी येतात.

८. बालकांना वयाच्या पुराव्या अभावी प्रवेश देण्या संदर्भात कडक नियम नाहीत.

९. शाळा बदलामुळे विद्यार्थ्यांच्या उपस्थितीविषयक, शैक्षणिक प्रगती विषयक, समायोजन विषयक अडचणी येतात.

१०. सर्व शिक्षकांच्या मते, विशेष बालकांना सामान्य शाळेत प्रवेश दिला जातो.

११. विशेष बालकांच्या अध्यापनासाठी शिक्षकांना प्रशिक्षण दिले जात नाही.

१२. शिक्षणाची समान संधी उपलब्ध व्हावी म्हणून वंचित व दुर्बल घटकांना राखीव जागा ठेवण्यात येत आहे.

१३. सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनात विद्यार्थ्यांची अनुपस्थिती, उदासिनता, स्थलांतर व विशेष बालके या अडचणी येतात

१४. शाळा व्यवस्थापन समितीच्या स्थानिक राजकारणातून आर्थिक फायद्यासाठी शालेय कामकाजामध्ये अडथळे आणले जातात.

१५. शिक्षक दुर्बल व वंचित घटकातील बालकांना शाळेत आणण्यासाठी विविध उपक्रम राबवतात.

१६. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ मुळे शिक्षणापासून वंचित अनेक बालके शाळेत प्रवेशीत झाली आहेत.

१७. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ च्या संपूर्ण बाबींची अंमलबजावणी होत नसल्याने मत त्रुटी आहेत.

१८. सर्व शिक्षकांच्या मते, शिक्षणाधिकार कायदा २००९ च्या अंमलबजावणीत बदल आवश्यक आहेत.

१९. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ च्या अंमलबजावणी योग्य प्रशासन व नियंत्रणाचा अभाव आहे.

२०. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ च्या अंमलबजावणी योग्य प्रशासकीय सुसूत्रता नाही.

शिफारशी

१. बालकाच्या वयाचे पुरावे उपलब्ध करण्याची व्यवस्था करण्यात यावी.

२. विद्यार्थ्यांचे प्रवेश ऑन लाईन करण्यात यावेत.

३. विद्यार्थ्यांच्या स्थलांतराच्या संदर्भात त्यांच्या पूर्वीच्या शाळेतील प्रगती व मूल्यमापनाच्या सर्व नोंदी नवीन शाळेत मिळण्याची व्यवस्था करावी.

४. १४ वर्ष वय पूर्ण झालेल्या परंतु शिक्षणापासून वंचित बालकांना स्वतंत्र शाळांची व्यवस्था करण्यात यावी.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly, 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vidya Sahas Women's College of Education (B.Ed.)

१. वयानुसार इयत्तेत प्रवेश दिल्यावर विद्यार्थ्याला आवश्यक पूर्वज्ञान प्राप्त करून देण्याची स्वतंत्र व्यवस्था करण्यात यावी.

२. बालकांच्या वयाच्या पुराव्या संबंधी कडक नियम करावे.

३. विद्यार्थ्यांची उपस्थिती व शैक्षणिक प्रगती या बाबींवर भर द्यावा.

४. विशेष बालकांना अध्यापन करण्यासाठी शिक्षकांना प्रशिक्षणाची व्यवस्था करावी.

५. सातत्यपूर्ण सर्वंकष मूल्यमापनात वापर केल्या जाणाऱ्या सर्व बाबींचा विकास पडताळण्यावर भर द्यावा. जेणे करून शिक्षकांना कागदोपत्री मूल्यमापन दाखवावे लागणार नाही.

६. शाळा व्यवस्थापन समित्या स्थानिक राजकारणापासून अलिप्त ठेवण्यासाठी नियम करावे.

७. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ च्या प्रचारासाठी प्रसारमाध्यमांचा मोठ्या प्रमाणात वापर करावा.

८. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ च्या अंमलबजावणीतील त्रुटी दूर कराव्यात.

९. अधिकारी वर्गांवर योग्य नियंत्रणाची व्यवस्था करावी.

१०. शिक्षणाधिकार कायदा २००९ च्या अंमलबजावणीत सुसूत्रता आणावी.

संदर्भग्रंथ सूची

१. शेटकर, डॉ. ध. वि. व जोशी डॉ शोभना की २००७, कृती संशोधन व नवोपक्रम, औरंगाबाद. मृण्मयी प्रकाशन

२. बापट, डॉ. भा. गो. शैक्षणिक संशोधन पुणे: नित्यनूतन प्रकाशन बी/६/१ [illegible] सोसायटी, दत्तवाडी, पुणे ३०

३. घोरमोडे डॉ. के. यु. व घोरमोडे डॉ. कला २००८ शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे (प्रथम आवृत्ती) नागपूर, विद्या प्रकाशन

४. भिंताडे, वि. रा. (सप्टेंबर २०११), (चौथी आवृत्ती), पुणे:नित्य नूतन प्रकाशन

५. पंडीत, ब. बि. (२०१०, फेब्रुवारी) (प्रथम आवृत्ती) पुणे:नित्य नूतन प्रकाशन

६. मुख्याध्यापक मार्गदर्शिका भाग २ (प्रथम आवृत्ती, २०१३ फेब्रुवारी) पुणे: महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद

७. बालकांचा मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम २००९ स्वामी रामानंद तीर्थ मराठवाडा संशोधन संस्था औरंगाबाद, औरंगाबाद-साकार मुद्रणालय, प्रथम आवृत्ती-जुलै २०१०

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

८. लोकचेतना अभियान, पूरक वाचन साहित्य, सर्व हक्क प्रकाशकाच्या स्वाधीन प्रथम आवृत्ती-फेब्रुवारी २०११

९. ज्ञानगंगा: परिक्षा पद्धती विशेषांक ५ सप्टेंबर शिक्षक दिन संपादक : योगेश विनायकराव पाटील ५ सप्टेंबर २०१० वर्ष १० वे अंक ५ औरंगाबाद.

10. University News- A Weekly Journal of Higher Education, Association of Indian Universities (2010, November 22-28). Vol-48. ISSN-0566-2257. New Delhi

11. www.npc.nc.in

12. www.rte2009.com

13. www.maharashtra.gov.in

14. www.meritnation.com

15. www.articlestimesofindia.indiatimes.com

16. www.educationworldonline.net

...

Principal

LIST OF REASERCH PAPERS

Sr. No.	Author Name	Year	Title of the Paper/ monographs	Full Journal Title/article	Vol. No. Page No./ DOI No.
1	Snehal Subhash Waykos	2017	औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्राचा योग प्रशिक्षण विषयक योगदानाचा अभ्यास	Sambodhan Chetana, Mumbai, ISSN 2319-5525	Vol. No.6, पान क्र. २४-२७ Issue No. II, 1 Sept. 2017
2	Snehal Subhash Waykos	2017	Problems & Challanges in Higher Educational System in India	Sambodhan Chetana, Mumbai, ISSN 2319-5525	Vol. No.6, पान क्र. ६८-७२ Issue No. III, 1 Dec. 2017
3	Snehal Subhash Waykos	2017	Principles of Inclusion & Necessary Resources	G.E.S.'s College of Edu. Sangamner, ISBN 978-81-933310-3-3	Vol. No.1, पान क्र. ५५-६२ Issue No. 1, Dec. 2017
4	Snehal Subhash Waykos	Feb 2023	Objectives of National Education Policy 2020 regarding Higher Education & Teacher Education	2 Days National seminar on "NATIONAL EDUCATION POLICY - 2020: AND IT'S IMPLEMENTATION" 10th & 11th, February 2023	ISBN: 978-93-84863-35-3 Page 147 to 150

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi/Otur Tal. Junnar, Dist. Pune.

ISBN: 978-93-84663-35-3

Objectives of National Education Policy 2020 regarding Higher Education & Teacher Education

Dr. Snehal Subhash Waykos, Assistant Professor
Vilas Tambe College of Education, Dumbarwadi (Otur), Tq - Junnar, Dist- Pune

Introduction:

'Education' plays a significant & remedial role in improving & balancing the country's socio-economic framework.National Education Policy 2020 envisions an India-centric education system that provides high-quality education to all, thereby transforming India sustainable into an equitable and vibrant knowledge society in the world.

Major Education Initiatives by Government of India:

1. In May 2020, Government launched PM e-VIDYA, a program for multi-mode access to digital/online education.
2. The government allocated INR 59,845 crore for Department of School Education and Literacy in Union Budget 2020-21
3. India announced Revitalizing Infrastructure and Systems in Education (RISE) by 2022 with a proposed outlay of INR 3,000 crore
4. Under Union Budget 2020-21, the government proposed apprenticeship embedded degree/diploma courses by March 2021 in about 150 higher educational institutions
5. Around two crore candidates completed training in 254,897 registered training centers under the PradhanMantriGramin Digital SakshartaAbhiyan (PMGDISHA) as of February 2020
6. India promoted a new scheme 'Study in India' to attract foreign students to higher educational institutions
7. With an outlay of INR 6,655 crore, the government approved Skills Acquisition and Knowledge Awareness for Livelihood Promotion (SANKALP) and Skill Strengthening for Industrial Value Enhancement (STRIVE) in a bid to boost the Skill India Mission
8. The GOI initiated the Ek Bharat Shrestha Bharat (EBSB) campaign to increase engagement between states, union territories, central ministries, educational institutions and public
9. Introduction of 'BetiBachao, BetiPadhao' program in October 2014
10. Introduction of Kasturba Gandhi BalikaVidyalaya (KGBV) scheme in August 2014.

Background of New Education Policy 2020:

In January 2015, the government had initiated a consultation process to formulate a New Education Policy.Committee for the preparation of the DNEP has taken consideration of expert opinions, field experiences, empirical research, and stakeholder feedback for an inclusive, participatory and holistic approach.draft NEP is primarily based on the foundational pillars, namely Access, Affordability, Equity, Quality, and Accountability.Committee received over 2 lakh suggestions from 2.5 lakh gram panchayats, 6,600 blocks, 6,000 Urban Local Bodies (ULBs), and 676 districts.After the submission of the Draft Report, the State Governments and various Ministries were invited to give their opinions on the Draft **National Education Policy 2020.**Committee held meetings with State Education Secretaries of School Education and State Secretaries of Higher and Technical Education. An Education Dialogue was also

organized with MP's of Andhra Pradesh, Telangana, Tamil Nadu, Puducherry, Kerala, Karnataka, and Odisha.

National Education Policy (NEP) 2020 :

On 29th July 2020, the Government of PM Narendra Modi approved the '**National Education Policy 2020** with an aim to transform India's education system by 2040.After a gap of 34 years, NEP has put in place a slew of education reforms in both the higher education & school education. It intends to bring a systematic reform in the education sector rather than an incremental reform.NEP 2020 is the first education policy of the 21st century & aims to address our country's current developmental imperatives. Policy proposes the revision & revamping of all aspects of the current education structure, including its regulation & governance, to forge a new education system that is on par with the aspirational objectives of 21st century education. New Education Policy also renamed the Ministry of Human Resource Development (MHRD) **as the Ministry of Education** in a bid to bring the focus back on education and learning.

Principles of National Education Policy (NEP) 2020 :

1. To **Access, Equity, Quality, Affordability, & Accountability.**
2. Education system should develop good human beings with rational thinking, compassion, empathy, courage, resilience, scientific temper, creative imagination, and ethical values.
3. Recognizing, Identifying, and Strengthening the unique capabilities of each student
4. Promoting each student's holistic development in both academic and non-academic spheres
5. Achieving Foundational Literacy and Numeracy in all students by Grade 3
6. Flexibility for learners to choose their learning trajectories and programs, and thereby choose their paths as per their talents and interests
7. No hard separations between arts and sciences, curricular and extra-curricular activities, vocational and academic streams, among others to eliminate harmful hierarchies and silos in areas of learning
8. Multi-disciplinary and a holistic education across the sciences, social sciences, arts, humanities, and sports to ensure the unity and integrity of all knowledge
9. Promotion of Multilingualism and the Power of Language in learning and teaching
10. Life Skills such as communication, teamwork, cooperation, and resilience
11. Regular Formative Assessment for learning instead of summative assessment
12. Full Equity and Inclusion as the basis of all educational decisions
13. Teachers and Faculty as the heart of the learning process
14. 'Light but Tight' regulatory framework to promote integrity, transparency and resource efficiency of the educational system
15. Encouraging innovation and out-of-the-box ideas through Autonomy, Good Governance and Empowerment.

Objectives of National Education Policy 2020 regarding Higher Education & Teacher Education Higher Education:

Holistic & Multi-disciplinary education in an undergraduate program with multiple exit options where the bachelor's degree can be 3 or 4 years

1. Phil. (Master of Philosophy) courses to be discontinued.
2. PG programs can be 1 or 2 years.
3. The National Testing Agency will conduct entrance examinations for admissions to universities across the country, apart from the JEE Main and NEET.

Principal
Vitai Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dombarwadi (Ozar) Tal. Junnar, Dist. Pune

4. Establishment of Academic Bank of Credits (ABC) to facilitate Transfer of Credits.
5. Setting up Multidisciplinary Education and Research Universities (MERUs) as models of best multi-disciplinary education of global standards.
6. Establishment of National Research Foundation as an apex body for fostering a strong research culture and building research capacity across higher education.
7. Establishment of Higher Education Council of India (HECI) to regulate higher education by preparing the same set of regulations, accreditation and academic standards for private & public institutions. The HECI will have following four independent verticals.
8. National Higher Education Regulatory Council (NHERC) for the regulation of higher education, except medical and legal education.
9. General Education Council (GEC) for setting standards.
10. Higher Education Grants Council (HEGC) for funding and financing of colleges and universities.
11. National Accreditation Council (NAC) for accreditation.
12. The HECI will replace the existing National Council for Teacher Education (NCTE), All India Council for Technical Education (AICTE) and the University Grants Commission (UGC).
13. Phasing out the 'Affiliation System' at university level over a period of 15 years.
14. Increasing Gross Enrolment Ratio (GER) in higher education from the current 26.3% to 50% by 2035.
15. Adding 3.5 crore seats in higher education.

Teacher Education

1. By 2023, minimum qualification for teachers will be 4-year integrated B.Ed. degree.
2. Emphasis on strengthening & transparency of teacher recruitment process.
3. NCTE to formulate a new & comprehensive National Curriculum Framework for Teacher Education (NCFTE).
4. NCTE to frame National Professional Standards for Teachers (NPST).

Other Objectives

1. Establishment of National Education Commission.
2. Establishment of Special Education Zones (SEZs) to improve education among underrepresented groups in disadvantaged regions.
3. Gender Inclusion Fund for improving & providing education for female &transgender children.
4. Establishment of National Educational Technology Forum (NETF) asa platform to facilitate the free exchange of ideas on technology usage in education.
5. National Assessment Centre 'PARAKH' will assess the students.
6. Establishment of new language institutions such as 'Indian Institute of Translation &Interpretation', 'National Institute/ Institutes for Pali, Persian and Prakrit'.
7. Establishment of National Mission for Mentoring, National Book Promotion Policy, National Mission on Foundational Literacy & Numeracy.
8. Increasing the education expenditure from the current 4.6% to 6% of the GDP at the earliest.
9. Massive usage of technology in education planning, teaching, learning &assessment.

Principal
Vitai Tembe Women's College of Education (B.Ed.)

Conclusion:

Objectives of NEP 2020 are provided from a broader perspective & it's not mandatory for state governments to follow them.Both central & state governments can make their own laws on education, the proposed reforms can only be implemented if both the governments work collaboratively. So, this will not happen immediately. Central Government has set a target of 2040 to accomplish the entire Policy. Central & state governments should substantially increase the spending on education to attain the goals with excellence & corresponding multitude of socio-economic benefits. Central Government is planned to organize subject-wise committees with members from relevant central &state ministries in order to develop implementation plans for each aspect of NEP.They will do action plans for multiple bodies, including HRD Ministry, NCERT, State Education Departments, Central Advisory Board of Education, School Boards &National Testing Agency, etc.Yearly joint reviews of progress of implementation of NEP will be conducted against the targets set.In 2030, a comprehensive review of the status of the implementation of the Policy in its entirety will be conducted.In the decade of 2030-40, the whole Policy will be in an operational mode, followed by another comprehensive review.

National Education Policy (NEP) 2020 is a big revolution replacing the 34 years old policy & envisioning bringing about much-needed modification in Indian Education System. NEP has maintained a delicate balance between the traditions & interdisciplinary approach. NEP has a potential to revamp skills of youth of our country & has all right tools that are needed to be competitive at the global level.

References:

1. https://www.education.gov.in/sites/upload_files/mhrd/files/NEP_Final_English_0.pdf
2. https://www.allresearchjournal.com/archives/2020/vol6issue10/PartG/6-9-95-142.pdf
3. https://www.researchgate.net/publication/362538441_Issues_and_Challenges_of_National_Education_Policy_NEP_2020_implementation_in_Teacher_Education
4. https://www.ugc.ac.in/pdfnews/2142241_NHEQF-Draft.pdf

Principal

Principles of Inclusion & Necessary Resources

Ms. Snehal Subhash Waykos
Assistant Professor,
Vilas Tambe College of Education, Otur, Dist- Pune

Introduction-

Education is the systematic and deliberate process that equips the learner with knowledge, attainment of skills, values and attitudes which enables them to participate effectively in all spheres of life. Inclusion in education is an approach to educate students with special educational needs. Under the inclusion model, students with special needs spend most or all of their time with nondisabled students. Implementation of these practices varies. Schools most frequently use them for selected students with mild to severe special needs. By contrast, inclusion is about the child's right to participate and the school's duty to accept the child. Inclusion rejects the use of special schools or classrooms to separate students with disabilities from students without disabilities. A premium is placed upon full participation by students with disabilities and upon respect for their social, civil, and educational rights. Inclusion gives students with disabilities skills they can use in and out of the classroom. Fully inclusive schools, which are rare, no longer distinguish between "general education" and "special education" programs; instead, the school is restructured so that all students learn together. Inclusive education has been internationally recognized as a philosophy for attaining equity, justice and quality education for all children, especially those who have been traditionally excluded from mainstream education for reasons of disability, ethnicity, gender or other characteristics. While inclusive education has been implemented successfully in many countries, other countries are still in the process of achieving this goal. Inclusive education is defined by UNESCO as a process of addressing and responding to the diverse needs of all learners by increasing participation in learning and reducing exclusion within and from education. This means that all children have the right to a quality education that caters, to the extent possible, to their individual needs. To some

Principal

ISBN : 978-81-[illegible]

developing countries, the process of creating an inclusive system is more difficult. Factors such as lack of available funding, administrative and policy level support, and trained personnel pose challenges that can slow down progress.

Principles of Inclusion-

1. **Teaching All Students-**

There are many modes to uncover student knowledge and expand new ideas. By incorporating at least three different approaches in your instruction, you will have increased your student's learning outcomes by following factors

- Ask other teachers how they have taught or would teach a lesson. Try out new approaches, even if you may not have used that approach before.
- Share with your colleagues a lesson that you created and ask if they see evidence of the three learning styles being addressed or have any other ideas or suggestions. Learn from each other.
- Listen carefully to student's questions and comments. Learning is a dialogue between students and teachers, with both asking questions and seeking answers from each another.
- Allow and encourage students to feel comfortable enough to ask for more information, or to seek clarification of information that has already been given. Draw upon the prior knowledge and life experience that students bring to the classroom.Integrate their comments and questions authentically into discussion.
- Expect student's backgrounds and abilities to be different. Try to be considerate of these differences and help the students reflect on their individuality and to cultivate a sense of belonging in your learning community.

2. **Exploring Multiple Identities-**

Building confidence and affirming identity for students supports their learning. Students who are excited about themselves and other people, and who are inquisitive about the world around them will more easily learn to be compassionate and understanding of people who are different from them. They are less likely to hold negative feelings about others, if they are

ISBN : 978-81-933110-1-1

Principal

Vidya Tirtha Women's College of Education
[illegible]

comfortable with themselves and also with those who are different. Here are some ways to affirm and encourage student's identities:

- Create activities that help students talk about, and feel pride in, themselves and their unique experiences.
- Engage students in projects where they can talk about their experiences as it relates to the academic content, so that their experiences gain status by becoming part of academic knowledge.
- Encourage all aspects of each student's individuality.
- Create an environment where it is safe to wonder and investigate about self and

  others. Help students to see that none of us is a "final product!" Rather, we are all in a constant state of developing as learners and as members of our communities.
- Discuss all areas in which a student may find opportunities for success — academic, artistic, athletic, physical, emotional and personal.
- Help students understand the ways in which their identities and their experiences may be linked to their gender and sexual identity, their ethnicity and racial identity, or their religious beliefs and religious identity. Maintain a respectful environment among the students.

3. **Preventing Prejudice-**

All of us are influenced by the legacy of institutionalized inequalities that permeate history as well as the stereotyped ideas and images we encounter every day. The best way for an educator to address preconceived stereotypes and to prevent them from escalating into feelings of prejudice and bias is to create awareness. This can be done by discussing students' stereotypes in both large and small groups. These are a number of suggestions about how to create student awareness of stereotyped beliefs and inequality:

- Teach explicitly about histories of unfairness, or institutionalized inequality. Guide students in understanding that institutionalized inequality is not everybody's fault, but that it is everybody's responsibility to become aware, and to create fair and equitable learning communities.
- Talk about all of the student's feelings and attitudes. Do not ignore prejudicial behaviors or feelings. They will not go away on their own. Cultivate a

Principal

ISBN : 978-81-931109-3-7

productive atmosphere of trust, examination and responsibility rather than one of guilt.

- Set clear boundaries and rules about behaviors that are based on prejudices, such as teasing, bullying or excluding. Set goals for an anti-racist, anti-sexist, anti-iased classroom or learning community. Work explicitly with students to create ways to recognize and interrupt discriminatory or biased language and acts. Be clear with students that you and they will benefit from an inclusive learning community.
- Help students to identify prejudicial behavior. We all put people, places and things into categories so that we can contextualize them in relationship to ourselves. But when we place a value on people that are less than the value we place on ourselves, we are prone to treat those people in an unfair manner.

4. **Promoting Social Justice-**

Here are some ways to promote social justice in your classroom:

- Help students compare situations of injustice in their own lives to larger social issues. For some students, their experiences of injustice are directly linked to larger social issues, such as access to equitable education, immigration rights and civic neglect of urban environments. For other students, these larger social issues will be "new" ideas with which to grapple.
- Encourage students to explore their perspective on issues within and outside their immediate communities and their relationship to the larger world.
- Ask students to explore why they think what they think and examine where they got their opinions. Have they taken other people's perspectives into account? Assist students in activities to gain accurate information or to see other perspectives.
- Ask students if every view has been represented in a given situation. Ask students to explore how they define "power," who have power, who doesn't, & examine issues of access to power. Use students' own experiences to explore power dynamics. Who has greater or lesser power on sports teams? In math or spelling or beauty competitions? In the classroom? In the school?
- Encourage students to develop a sense of civic responsibility.
- Bring these discussions into all subject areas. Don't limit your discussions to one day a week, month, or year.

Principal

ISBN : 978-81-933510-3-3

- Help students develop concrete projects that are achievable and relevant in their own communities. Guide students in critically examining the misguided assumptions of taking on the role of "rescuer" in humanitarian aid/"charity work." Engage the voices and viewpoints of the communities with which the service learning is taking place.

5. Choosing Appropriate Materials-

It is important to choose books and materials that reflect accurate images of diverse peoples. Books, magazines, movies, web-based media and handouts can be guides for behavior and ideas, but they also have the potential to perpetuate some stereotypes. Read over all materials you are planning to use with students and decide if they promote a positive and appropriate image of people and themes.

6. Teaching & Learning about Cultures and Religions-

It is important that students learn about other cultures and religions in a positive and comfortable manner. This includes learning about the cultural and religious differences among their peers – as well as other cultures and religions that are more remote from their experiences. Some ways to do this are:

- Teach students the value of asking questions. As a teacher, model ways of asking

  respectful questions in the classroom or learning community. Encourage them to think

  about how to ask respectful questions of each other and to practice doing so.
- Discuss appropriate ways to ask questions about identity, religion, culture and race.

  Help the students use positive terms to gain information about others.
- Provide anonymous ways for students to ask questions such as an anonymous "question

  box" in a prominent place in the classroom. This is essential for a learning community that hopes to open dialogue. When students realize they may ask previously silenced questions, they can become more eager participants in their learning.

Principal

ISBN : 978-81-933210-3-3

- Emphasize that culture is not a fixed or permanent condition. Society and culture are constantly changing. Languages, religions, rituals, traditions and ways of knowing change over time. People often appear very different now from how they may have appeared in the past. It is important for students to recognize the evolving nature of, and the inaccuracies of, previously assumed images.

7. **Adapting & Integrating Lessons Appropriately-**

It is important that educators be flexible in the adaptation of all the lessons in our curriculum as well as prescribed curriculum in general. Sometimes, the most teachable moments are unplanned and unscripted. Often pre-designed lessons are a good starting point for dialogues or critical thinking. Some ways to do this include:

- Do not assume that you can tell where students are from or how they identify just by looking at them, by the sound of their names or articles of dress. Remember race and ethnicity are social constructions, not scientific law.

Some other principles of inclusion are given below-

- Family-school partnerships
- Collaboration between general and special educators
- Well-constructed plans that identify specific accommodations, modifications, and goals for each student
- Coordinated planning and communication between "general" and "special needs" staff
- Integrated service delivery
- Ongoing training and staff development
- Leadership of teachers and administrators

Necessary Resources of Inclusion-

Way to increase achievement while decreasing costs, full inclusion does not save money, but is more cost-beneficial and cost-effective. It is not designed to reduce students' needs, and its first priority may not even be to improve academic outcomes; in most cases, it merely moves the special education professionals out of "their own special education" classrooms and into a corner of the general classroom or as otherwise designed by the

ISBN : 978-81-933185-4-3

PUBLISHED

"teacher-in-charge" and "administrator-in-charge". To avoid harm to the academic education of students with disabilities, a full panoply of services and resources is required-

- Adequate supports and services for the student
- Well-designed individualized education programs
- Professional development for all teachers involved, general and special educators alike
- Time for teachers to plan, meet, create, and e valuate the students together
- Reduced class size based on the severity of the student needs
- Professional skill development in the areas of cooperative learning, peer tutoring, adaptive curriculum
- Collaboration between parents or guardians, teachers or Para educators, specialists, administration, and outside agencies.
- Sufficient funding so that schools will be able to develop programs for students based on student need instead of the availability of funding.

Conclusion-

Right to Education Act 2009 ensures education to all children irrespective of their caste, religion, ability, and so on. It is essential to build an inclusive society through an inclusive approach. In doing so, we have challenged commonly held beliefs and developed a new set of core assumptions. Inclusion is more than a method of educating students with disabilities. It stresses that each child, regardless of the intensity and severity of his or her disabilities, is a valued member of society and is capable of participating in that society. A good inclusive education is one that allows all the students to participate in all aspects of classroom equally or close to equal. To meet the challenges, the involvement and cooperation of educators, parents, and community leaders is vital for the creation of better and more inclusive schools. The Government of India is trying to improve its education system focusing on the inclusive approach. The challenges can be overcome by raising awareness of human rights in communities and publicizing positive examples of disabled children and adults succeeding in inclusive education and in life beyond school as a result. We need to develop an inclusive design of learning to make the education joyful for all children so that the education for them is welcoming, learner friendly and beneficial and they feel as a part of it not apart from it. Therefore, Inclusion arose as a good solution to the question of how to educate these children more effectively.

Principal

ISBN : 978-81-933110-3-3

Problems & Challenges in Higher Educational System in India

Mrs. Snehal Subhash Waykos
Ph.D. Researcher, Department of Education,
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University,
Aurangabad

INTRODUCTION

Education is very important & essential for all human beings. No one would argue about the validity of this statement. But good education in various countries is very limited. Most of the times, the scarce resource of a good school education is only available to few elites of the society. This seems to be especially true regarding India. India has a gross enrollment rate of 24.5 percent. Gross enrollment rate represents the number of students that are opting to enroll to a higher education after graduating from high schools. This means that in 100 students, who finish high school education, only 19 will enroll for higher education. India's gross enrollment rate is around 6% below the current world average and over 50% below first world countries like the USA and Australia. The government aims to increase this percentage by at least 30 percent before the end of 2020. Before the government can do so, a great deal of critical analysis needs to be done about the importance of education accompanied by the implementation of new rules and regulations that could make the quality of education in India better. To start this great revolution, here is an in-depth analysis of what are the fundamental problems with India's educational system and how they should be changed. The major problems of education sector has been given below-

1. **Gross enrolment pattern**

At present, in India, there are about 1.90 crore students enrolled in various streams of higher education. Despite the large number of students studying in various streams, we have not seen any major shift in the productivity as skills and talents are deficient to support economic activities. Hence, there is a serious concern on employability of these educated persons. The gross enrolment ratio (GER) for higher education in India is 24.5 percent. However, the enrolment level varies across states. We also need to recognize that our enrolment level is far below several other countries. For example, according to a Report, GER is 23 per cent for China, 34 per cent for Brazil, 57 per cent for U.K., 77 per cent for both Australia and Russia and 83 per cent for the U.S. In this context, the attempt of Government authorities to increase the number of students by 2020 so as to reach GER of 30 per cent becomes a big challenge.

Vol: 6th, Issue : III , English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed)

2. Lack of Hands-on Experience

Every year, a list of the world's top 200 universities is published. For year 2016-2017, only 3 Indian universities are in this list. This does not mean, however, that the country doesn't have a good standing. The number one thing to note about this is the fact that most universities that offer higher education focus on textbooks and they completely lack in giving students a hands-on experience. It's common knowledge that a child who does not have much exposure with other children often have difficulties in reaching basic milestones like talking, walking & many more. But a child that is exposed with adults and other children often have a faster time developing their skills. If a student is given thousands of books to read but not given enough time to apply what he has learned, he will not be able to develop his skills. On average, an engineering student has to study over 40 subjects; this is probably equal to around 6000 hours of attending classes and more than 300,000 pages of engineering information. Of the 6000 hours devoted to studying, only around 500 hours is actually spent on hands-on lab work. If the government wants to reach its goal of a 30% GER by 2020, the education in India should be more project-based or hands-on.

3. Student-teacher ratio-

Another challenge for improving the Indian education system is to improve the student teacher ratio. In India, this ratio is very high as compared to certain comparable countries in the world. For example, while in developed countries this ratio stands at 11.4, in case of India, it is as high as 22.0. It is even low in CIS (10.9), Western Asia (15.3), and Latin America (16.6). This brings the necessity to recruit quality teachers and strengthen the teachers required to handle classes. I also feel that like in developed countries where students are given part-time teaching assignments, we can also explore such possibilities in technical/higher education to handle lower level classes. It is also expected to help the students in meeting their education expenses partially.

4. Wrong Medium of Language

Most higher education institutions use English as a medium of teaching. But not all Indians use this language. In fact, most students don't even understand this language. The system of education in India should first focus on teaching using the mother tongue and move on to English upon higher education. There are countries like the Philippines that are now putting emphasis on teaching in the mother tongue. They only introduce the English language upon entering higher grade levels because they want to first focus on the child's core skills. This should also be implemented in India in order to empower our youth.

Principal
Vilas Tamba Memorial College of Education (B.Ed.)

5. Uninspired Educators

Educators must inspire their students to want to do more in their lives. They should be able to help their students realize the importance of education. Educators must also be inspired in order to just that. Not all educators have the inspiration to pass on to their students. There are teachers who actually go by the thinking that they will get paid whether or not their students learn from their classes. Unfortunately, this is a common thinking for most educators in India. Not that they don't know what they are doing. It's just that they don't have the necessary incentive to strive to be better at the profession they chose to do. The government should find a way to give educators a reason to be excited to teach every day. One good example would be opening up the classroom to the world to see. Some universities in other countries have what they call an "open day" wherein parents can actually go to the classrooms to see what their kids are learning in school. This kind of event can help inspire teachers to do more in order to build their reputation.

6. Educators not Salaried Enough

The government should also focus on providing great benefits to educators. In fact, most educators are not efficiently trained because the government doesn't have enough resources to pay trained educators. Moreover, their pay grades are way too less than those of developed countries. This reason makes most of the students, move away from taking education related jobs or academe. Till the time the perks associated with teaching are not high, the people associated with the teaching profession will be of mediocre class. In order to improve education in India, the government should put emphasis on training educators and providing them with great benefits.

7. Lack of Relevant Industry

Today India is known for the service industry. The days are gone when students wanted to be doctors, engineers, architects and the like. Most of the students of today often end up in the service industry after completing higher education. With the rise of IT industries and BPO companies, Indian graduates usually end up as call center agents because of the high salary. If not in the IT industry, most Indian graduates of higher education often end up in an industry that has nothing to do about what they studied for more than 4 years in the university. In order to encourage students to further their studies and enter higher education, the government should create more industries. If a student knows that there is an opportunity to have a better standard of living by finishing a certain course or degree, the country's GER will definitely increase as planned.

PU/PN/B.ED 245 / 2009

Principal
Vilas Tanaji Womens College of Education (B.Ed.)

8. Infrastructure facilities

One of the factors why the capacity utilization is low in upcoming institutions is their inability to provide necessary physical infrastructure to run the institutions. The infrastructure facilities desirable to rank the institutions of better quality include real estate, state of the art class rooms, library, hostels, furniture, sports facilities, transport, commercial buildings, etc. We need to ensure apolitical private sector participation in the establishment of colleges for providing quality physical infrastructure.

9. Low Quality Institutions

Because of the very short supply of institutions that offer higher education, there seems to be a great increase of low quality institutions popping up like mushrooms over the country. Businessmen and politicians often start colleges that offer higher education because there is a huge demand for education. In various states in India, the number of colleges in the relatively small town is overwhelming. This casts doubts about the motives of the people who put up these institutions. It is questionable whether they are in the higher education industry because of their passion to teach or if they are simply grabbing the opportunity to gain from getting admissions as well as donations. If the government wants to get a higher education GER, they should focus on regulating the incorporation of educational institutions. They should ensure that the higher education institutions in the country are there for the right purpose and not just to make a good profit.

10. No Focus in Building a Personality

India's higher education system does not focus on the student but the grade. Most institutions think that academic qualification and certification from a higher education institution is far more important than a building a personality. Most companies, however, would rather have an employee that is flexible and can work through adversities than have an employee that has good grades but no personality to show for. You can ask any HR department personnel and they will all agree to this. Even though their higher education grades are a good indication of a person's ability, these do not paint the whole picture. If the country wants to improve the educational system, they should provide more programs and workshops that can help build a well-balanced individual.

11. Accreditation & quality standards

In order to improve the skills and talent of our students, there is a need for raising the quality and standards of our education system. It is well-known that many of our professionals remain unemployed, despite lot of opportunities being open in the globalized world. One of the major factors is the lack of quality education resulting in qualified but not employable category. We

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

need to introduce or activate the mechanism for rating and ranking universities/colleges. At present, there is no compulsion for institutions/colleges to get accreditation in India. Government has already mooted a proposal to introduce accreditation. We, therefore, require standard rating agencies to give accreditation to universities/colleges/schools.

12. Lack of Skill Sets

Students are not taught any specific skills that will benefit them in finding jobs. There are a lot of industries after graduation, but the companies don't hire employees without necessary experience. If only universities provide training and skill sets that could help them land jobs, more students will be willing to enroll for higher education. The educational institutions in the country should focus more on providing technical skills development. Instead of concentrating on higher education textbooks, schools should concentrate on providing trainings. Some skill sets that employers look for include computer know-how, decision-making, system analysis, sales and marketing. If the education system in India focuses on these skill sets, more students would be able to realize the importance of education.

13. Lack of Ambition

The Indian educational system does not inspire students to create better lives for themselves. Students lack the ambition to be better. They are satisfied to get high paying jobs without the ambition to actually be a good citizen. This is also the main reason why most graduates just end up taking high paying IT jobs. The salaries they get from BPO companies are relatively bigger compared to other industries. The government should design a school education system that will motivate them to create their own businesses and help out their fellow citizens in the future. Education should be a person's key to success in the future. With India's current educational system, there is no wonder why the country is still on top of the list when it comes to high rates in poverty. In order to move out from poverty, the government should reconsider its allocation of its resources. They should focus on providing better quality education in India. The government should provide more long-term projects that could sustain the quality of school education in the country. Once the education problem is addressed, all other problems stemming from it will also be addressed.

References-

https://en.wikipedia.org

https://data.gov.in

mhrd.gov.in/student-teacher-ratio

http://www.searchallindia.com

https://www.linkedin.com

conference.cusat.ac.in

https://www.researchgate.net

Principal

Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

४

औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्रांचा योग शिक्षण विषयक योगदानाचा अभ्यास

[illegible]
[illegible]
[illegible]

प्रास्ताविक

आज मनुष्याने अपार प्रगती केली आहे. औद्योगिक क्षेत्र, भौगोलिक क्षेत्र, नवनवीन शोध इत्यादींमुळे मनुष्याचे जीवन अधिक सुखकर सुलभ झाले आहे. त्याच्या या दगदगीच्या जीवनात त्याला स्वतःकडे लक्ष द्यावयाला वेळच मिळत नाही. वैद्यकीय क्षेत्रात केलेल्या प्रगतीमुळे आज मनुष्याचे आयुष्य नक्कीच वाढले आहे, परंतु त्याच्या या वाढलेल्या आयुष्यात तो खरोखरच स्वस्थ, आरोग्यपूर्ण, निरोगी जीवन जगतो का? आज ९९ टक्के लोक कुठल्या ना कुठल्या आजाराने व्याधीने जखडलेले असेत. मनुष्य भौतिकदृष्ट्या सुखी असेल परंतु जर आरोग्यच साथ देत नसेल तर त्याच्या कामाशी तो एकाग्र होऊ शकणार नाही. परिणामी, त्याची व राष्ट्राची प्रगती खुंटेल. जर व्यक्तीला एकाग्र राहून आपले कार्य व्यवस्थित पार पाडावयचे असेल आणि आजच्या दगदगीच्या जीवनात आरोग्यपूर्ण जीवन जगायचे असेल तर त्याला योगाभ्यास हा एकमेव पर्याय आहे.

संशोधन शिर्षक

औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्रांचा योग शिक्षण विषयक योगदानाचा अभ्यास

गृहितके

१. औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्रांद्वारे योगाचे प्रशिक्षण दिले जाते.

२. औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्रांमुळे प्रशिक्षणार्थींचे शारीरिक व मानसिक समस्यांचे निरसन झाले आहे.

उद्दिष्टे

१. औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्राविषयी माहिती मिळविणे.

२. औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्रांच्या कार्यप्रणालीचा आढावा घेणे

३. औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्रांद्वारे होणारा सामाजिक लाभ जाणून घेणे

४. योग शिक्षणाचे महत्त्व जाणून घेणे.

५. प्रशिक्षणार्थींच्या आजार स्वरूपाविषयी माहिती मिळविणे

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
[illegible]

परिकल्पना

१. औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्रांत प्रवेशित झालेल्या व्यक्तिंचे शारीरिक व मानसिक स्वास्थ सुधारणे.

२. औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्रांमुळे प्रशिक्षणार्थीच्या व्यक्तिमत्वात विकास झाला आहे.

३. योग शिक्षणाचा शारीरिक तंदुरुस्तीशिवाय स्मरणशक्ती, एकाग्रता या गोष्टींशी काहीही संबंध नाही.

४. योग प्रशिक्षण केंद्रांमध्ये मिळालेल्या योग प्रशिक्षणामुळे प्रशिक्षणार्थीचे दैनंदिन स्वास्थ्य सुधारल्यामुळे रोजच्या कार्यपद्धतीवर सकारात्मक परिणाम होतो.

५. योग प्रशिक्षण केंद्रांतून प्रशिक्षण घेतल्यानंतर प्रशिक्षणार्थीच्या मनावरील ताण-तणाव कमी होतो.

६. योगासने फक्त छोट-छोट्या आजारांसाठी उपयुक्त आहे.

७. औरंगाबाद शहरातील योग प्रशिक्षण केंद्रांतील प्रशिक्षणार्थींना योग शिक्षणाचा फायदा होतो.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधनाकरीता संशोधिकेने सर्वेक्षण पद्धतीचा वापर केला.

संशोधन साधने

माहिती संकलनासाठी संशोधिकेने प्रशिक्षणार्थी करीता प्रश्नावली व प्रशिक्षकांकरीता मुलाखत हे साधन वापरले

न्यादर्श निवड पद्धती

प्रस्तुत संशोधनाकरीता संशोधिकेने अंशाभ्यास आधारित प्रासंगिक नमुना निवड पद्धती वापरली.

निष्कर्ष

१. प्रशिक्षणार्थीच्या ज्या शारीरिक व मानसिक अडचणी आहेत त्यांचे प्रशिक्षण केंद्रामध्ये प्रवेश घेतल्यापासून बऱ्याच प्रमाणात निराकरण झाले आहे.

२. सर्व प्रशिक्षणार्थीच्या मते, योगाभ्यास सुरू केल्यापासून त्यांच्या व्यक्तिमत्वात विकास झाला आहे. मनाची एकाग्रता वाढून स्मरणशक्तीत वाढ झाली आहे.

३. योगाभ्यासामुळे सर्वच प्रशिक्षणार्थी तणावमुक्त जीवन जगत आहेत.

४. दैनंदिन कामकाज सुकर व सुलभतेने पार पडत आहे. त्यामुळे त्यांचा आत्मविश्वास वाढला आहे.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

५. सर्व प्रशिक्षणार्थी नियमित योगाभ्यासामुळे सुखी, समाधानी, आनंदी, निरोगी, उत्साही जीवन जगत आहे.

६. प्रशिक्षणार्थींच्या सौंदर्यातही वाढ झाली आहे.

७. सर्व प्रशिक्षणार्थींच्या आहारात सकारात्मक बदल झाले आहे.

८. अनेक प्रशिक्षणार्थींना योगाभ्यासामुळे अनेक मोठ-मोठ्या आजारातून सुटका मिळाली आहे.

९. सर्व प्रशिक्षणार्थींचे योगविषयी सकारात्मक मत आहे. योगाभ्यासामुळे अनेक फायदे झाल्याचे त्यांच्या लक्षात आले आहे.

शिफारशी

१. विद्यार्थ्यांच्या मनावरील ताण-तणाव कमी व्हावा एकाग्रता वाढावी, स्मरणशक्ती वाढावी, त्यांच्यातील नैराश्य कमी व्हावे व जीवनाकडे पाहण्यास सकारात्मकता निर्माण व्हावी याकरीता योग शिक्षण अत्यंत महत्त्वाचे आहे. त्यामुळे शासनाने प्रत्येक विद्यापीठात योग शिक्षण हा विषय अनिवार्य करावा. त्याकरीता स्वतंत्र तासिका व स्वतंत्र प्रशिक्षित शिक्षकांची तरतूद करावी.

२. अशा योग प्रशिक्षण केंद्रांना शासनाने अनुदान द्यावे.

३. शासनामार्फत योग शिक्षणासंबंधी काही उपक्रम घेतले जावेत आणि जे खाजगी वर्ग विविध उपक्रम घेतात त्यांना शासनाने सहाय्य करावे.

४. योग शिक्षणाच्या प्रसारासाठी शासनाने तसेच योग शिक्षकांनी प्रसार माध्यमांचा वापर करावा.

५. योग शिक्षणासंबंधी केल्या जाणाऱ्या संशोधनांना शासनाने प्रोत्साहन द्यावे तसेच त्यांना सहाय्य करावे.

६. योग शिक्षणासंबंधी करण्यात आलेल्या संशोधनाअंती दिसून आलेल्या त्रुटी दूर करण्यासाठी शासनाने उपाययोजना करावी.

७. शासकीय योग केंद्रे सुरू करावी.

८. योग केंद्रांची संख्या वाढविण्यामध्ये शासनाने तसेच एन्.जी.ओ. ने मदत करावी.

९. योग शिक्षणाचे महत्त्व लोकांना पटवून देण्यासाठी योग केंद्रांनी प्रसार माध्यमांची मदत घ्यावी.

१०. प्रत्येक वयोगटासाठी वेगवेगळे योग वर्ग असावे व त्यांच्या वयानुसार त्यांना शिक्षण देण्यात यावे.

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

संदर्भ-ग्रंथ

१. पेंडके, प्र.सु. (२००९, ऑक्टो. १९) शिक्षणाची तात्त्विक व समाजशास्त्रीय भूमिका. नागपुर: नित्य नूतन प्रकाशन.

२. भिंताडे, वि.रा. (सप्टें. २०११) शैक्षणिक संशोधन पद्धती. (चौथी आवृत्ती) पुणे: नित्य नूतन प्रकाशन.

३. पाटील, व.भ. मोरे, ल.मु. (२०१० जुन) शिक्षणशास्त्र संशोधनात संख्याशास्त्रीय परीक्षिकांचा उपयोग

४. देशमुख, अ. (२०१० जुलै) योगासन: शारीरिक व मानसिक स्वास्थ्याची गुरुकिल्ली. (अकरावी आवृत्ती) मुंबई: मनोरमा प्रकाशन

५. प्रकाशकिय (१९९४ जुलै), योग: आसने, मुद्रा, क्रिया. (आठवी आवृत्ती), पुणे: विवेकानंद केंद्र मराठी प्रकाशन विभाग

६. गेजेकर, वा. (२०११ जुलै २७). दैनंदिनी योगाभ्यास. (पाचवी आवृत्ती), औरंगाबाद: सर्व हक्क प्रकाशकाधीन.

•••

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education

PU/PN/B.ED 245 / 2006

APPENDIX II: (RESEARCH AND ACDEMIC CONTRIBUTIONS)

1. **Research Papers in Peer-Reviewed or UGC listed Journals (10 points per publication)**

Sr. No.	Title with page no.	Journal	ISSN/ISBN No.	Impact factor, If any	No. of co-authors	Whether principal author/correspon ding author/Guide	Self-apprai sal score	API score Verified	Page No. of relevant document
1	The Role of E-learning; the Advantages & Disadvantages 14/17,March -2018	IMEJ Ref-14/17,March - 2018 Shree Prakashan, Pune	e-Journal, ISSN 2277-4262 Vol-7, Issue-3 March,2018	5.744	-	-	25		14-19
2	Life Skills in Education International e-Journal Multidisciplinary Date 28/10/2020	IMEJ Ref-60/66,0-2020 Shree Prakashan, Pune	e-Journal, ISSN 2277-4262 Vol-9, Issue-10 Oct.2020	5.744	-	-	25		PG. 60-66
3	Seminar Method	IMEJ	e-Journal,	5.744	-	-	25		PG. 50-54

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's college of Ed... Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. ...

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.) Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

	International e-Journal Multidisciplinary Date 28/11/2020	Ref-50/54,N-2020 Shree Prakashan, Pune	ISSN 2277-4262 Vol-9, Issue -II Nov.2020						
4	कुटुंबजीवन शिक्षण व एड्स जागृतीसंबंधी माहिती संप्रेषण आधारित साधन निर्मिती International Peer Reviewed Journal Date-1/12/2020	SJIF Ref-SRJHSEL/31/31/2020	E-ISSN 2348-3083 & P-ISSN -2349- 9664 Oct-Nov.2020 Vol.-8, Issue -42	6.251	-	-	25		PG. 10756-10764
5	ताण; मानसिक, सामाजिक,शारीरआरोग्य Electronic International Interdisciplinary Research Journal Date- Nov/Dec.2020/6	aarhat/eiirj Ref-aarhat/eiirj.cert/Nov-Dec-2020/6	ISSN 2277-8721 Nov-Dec-2020, Volume-IX, Issues-VI	6.21	-	-	25		PG. 37-42
6	सामाजिक आंतरक्रियाकुल: अध्यापनप्रतिमान - भूमिकापालन Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal (AMIERJ) Date- Nov/Dec.2020/15	amierj Ref-Cert; amierj / Nov-Dec-2020/15	ISSN 2278-5655 Nov-Dec-2020, Volume-IX, Issues-VI	6.236	-	-	25		PG. 94-101

IQAC Co-ordinator

Principal

Vita Tambe Women's College of Education (B.Ed)

7	विद्यार्थी, शिक्षक आणि पालक; मानसिक आरोग्य International Inventive Multidisciplinary Journal Date- 28 Jan.-2021	SJIF Ref.- Inv.PC,IIMJ-J-01/08	ISSN 23487135 Jan.-2021 Volume-9, Issues-1	5.85	-	-	25		PG. 1-4
8	E-GOVERNANCE; INNOVATIVE EDUCATION IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal 28 FERUARY.2021	IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal Ref:58/64,F-2021	ISSN: 2277- 4262 Vol-10, Issue-2,	6.992	-	-			PG. 58-64
9	E-governance in context of Education IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal 28 July, 2021.	IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal Ref:44/49, J-2021	ISSN: 2277- 4262 Vol-10, Issue-7	7.779	-	-			PG. 44-49
10	मानसिक आरोग्य आणि सामाजिक आरोग्य 18 DEC.2011	SRJIS State Level Conference	ISSN 2278-8808	-	-	-	-		1-11
11	आधुनिक अध्यापन पद्धती; तंत्रे आणि	Sou.Nirmalatai Thopate college of Education,	ISSN 2394-3451	-	-	-	-	-	52-60

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

	स्ट्रॅटेजी यांचा शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील वापर DEC 2012	Bhor अक्षरानंद	Tanishka publication अक्षरानंद VOL-1 ISSUE-1						
12	श्रमप्रतिष्ठामूल्य Date -22/12/2012	ISRJ JSPM Thathwade Pune 33.	ISSN 2230-7850	0.2105	-	-	3		13-16
13	उद्योजकता विकासामध्ये शिक्षकाची भूमिका 24-26 OCT 2013	SRJIS MAEERs MIT B.Ed College, Pune. National Level Seminar	ISSN 2319-4766	-	-	-	-	-	128-132
14	प्रौढ शिक्षण आणि शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या Tilak College of Education Pune 12 & 13 FEB. 2016	SRJIS Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies	ISSN; 2278-8808 P ISSN2319-4766 VOL.-10 ISSUE-59 International Conference Special Issue	4.889	-	-	-	-	700-706
15	Role of Teacher in Students	SRJIS	ISSN	6.380	-	-	3		84-85

IQAC Co-ordinator

PU/PN/B.ED 245 / 2006

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed)

	Personality Development International Level Conference 11 & 12 March 2016	MAEERs MIT B.Ed College, Pune.	2319-4766						
16	Role of School Counselor in Motivating Under Achievers H.G.M. Azam college of Education,Pune 27 & 28 Jan.2017	SRJIS Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Studies	E ISSN; 2278-8808 P ISSN2319-4766 VOL.-4 ISSUE-32 International Conference Special issue	6.177	-	-	-	-	561-565
17	Music; Therapy & Physical-Mental Health Jan-Feb-2017	SJIF Tilak College of Education ,Pune	ISSN 2278-8808 Volume -4/30	5.403	-	-	3		201-207
18	Teacher's role as Counselor in development of students Personality	IIJIF VIDYAVARTA, PRC of EDUCATION, Pravaranagar, Loni	ISSN 23199318 Special Issue	7.041	-	-	3		27-30

IQAC Co-ordinator

Principal

	Date 10 & 11 Jan. 2020								
19	Flood and Agricultural Distress: Kolhapur, Sangliand Satara Date-12 Feb.2020	AJANTA, Sadguru Gadage Maharaj College, Karad	ISSN 2277-573 Vol -IX ISSUE-I	6.399	-	-	3		130-133
20	Tourism; Employment Opportunities and Agro Tourism Date 27 & 28 Feb. 2020	SJIF A.T. Jr. & Sr. College, Bhor	ISSN 2319-4766 Jan.-Feb-2020 Volume-7, Issue-58	6.380	-	-	3		55-60
21	मानसिक आरोग्य शिक्षण अभ्यास IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal 28 April, 2022.	IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal Ref: 51/57,A-2022	ISSN: 2277- 4262 Vol-11, Issue-4,	8.244	-	-			PG. 51-57
22	Multiple Intelligence Approach: New Technique- Teaching English IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal 28 August, 2022	IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal Ref: 26/31,A-2022	ISSN: 2277- 4262 Vol-11, Issue-8,	8.244	-	-			PG. 26-31

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education

PU/PN/B.ED 245 / 2006

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dist. Pune.

23	दारिद्र्य: प्राथमिक शिक्षण व बालशिक्षण हक्क IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal 28 January 2023	IMEJ: International Multidisciplinary E-Journal Ref: 26/36,J-2023	ISSN: 2277- 4262 Vol-12, Issue-01,	8.244	-	-				PG 26-34
24	ज्ञानरचनावादाचे अभ्यासक्रमातील उपयोजन 15 JAN 2012	JSPM Rajarshi College of Education, Thathawade Pune	ISBN 978-93-81354-29-2	-	-	-	-			167-172
25	नैतिक शिक्षण : गरज स्वरूप व शिक्षकाची भूमिका 21 & 22 Feb.2014	Sou.Nirmalatai Thopate college of Education, Bhor State Level Conference	----	-	-	-	-	-		108-111
26	श्रेणीबद्ध पद्धत व मूल्यमापन प्रक्रिया 11FEB 2012	Sou.Nirmalatai Thopate college of Education, Bhor State Level Conference	ISBN 978-93-81354-30-8	-	-	-	-			116-120
27	शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या आणि प्रौढ शिक्षण 29,30,31Jan.2015	Sou.Nirmalatai Thopate college of Education, Bhor	ISBN 978-93-5067-121-4	-	-	-	-			115-119

IQAC Co-ordinator

PU/PN/Ed/ 245 / 2006

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

		National Level Conference							
28	Developing Oral Skills among Blind Students 4 & 5 March 2016	H.G.M .Azam College of Education, Pune National Level Conference	ISBN 978- 1-329-97-159-2	-	-	-	-		67-69
29	Role of IQAC in Quality enhancement of Higher Educational Institute 27 APR.2017	Anantrao Thopate College ,Bhor DNYANSARITA	ISBN 978-81-909840 -11-5	-	-	-	-		25-32
30	पंढरपूर पालखीवारी : एक आध्यात्मिक व सामाजिक चिंतन 11 &12 JAN.2020	MAEERs MIT B.Ed College, Pune. State Level Conference	ISBN 978-1-67817-290-9	-	-	-	-	-	128-129
31	Reforming Education through Constructivism 21 & 22 JAN. 2012	SNDT and PG DEPT.of Education, Pune	-	-	-	-	-	-	35-38

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

PU/PN/B.ED 245 / 2006

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

PU/PN/B.ED 245 / 2006

(b) Translation works in Indian and Foreign Languages by qualified faculties,

(i) Translated Chapter or Research Paper, published by National/ Local level publishers, with ISSN/ISBN No. (3 points per chapter or research paper for Single Author)

Video Clips are Translated for SCERT

1) Video of Concept of Educational Research -Speaker-Dr.D.N. Sansanwale (Duration-19.8min.)-

2) Video of Steps of Action Research - Speaker-Dr.D.N. Sansanwale (Duration-10.18min.)

3) Video of Report Writing for Action Research-Speaker-Dr.D.N. Sansanwale (Duration-33.48min.)

Sr. No.	Title of Chapter/Research Paper with page nos.	Type of book & Authorship	Publisher & ISSN/ISBN	Whether peer reviewed	No. of co-authors	Whether Principal author/	Self-Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of relevant documents

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Ed...
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

						corresponding author/Guide			
1	कृतिसंशोधन मेंटॉर हस्तपुस्तिका; Concept of Educational Research	DIKSHA APP	SCERT	-	-	-	3		19.8min.
2	कृतिसंशोधन मेंटॉर हस्तपुस्तिका; घटक क्र. 2 Steps of Action Research	DIKSHA APP	SCERT	-	-	-	3		10.18min.
3	कृतिसंशोधन मेंटॉर हस्तपुस्तिका; घटक क्र. 4 Report Writing	DIKSHA APP	SCERT	-	-	-	3		33.48min.
						Total	09		

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

(d) E – Content –

Sr. No.	Title of Module	Level	Letter No.	No. of Pages	Self-Appraisal Score
1	कृतिसंशोधन मेंटॉर हस्तपुस्तिका; घटक क्र.९ कृतिसंशोधन अहवाल लेखन DIKSHA APP-OnLine	SCERT	SCERT/Research/Action Research/2019-20/2020-21/542 dated 15/02/2021	21	05
				Total	05
Total					

4. (a) **Research Guidance** (In the case of joint supervision points are to be equally shared)

(For PG/M. Phil. degree awarded 2 points per candidate, Ph. D. degree awarded 10 points, thesis submitted 5 points per candidate.)

Degree	Number of Enrolled	Thesis Submitted	Degree Awarded	API Score Claimed by the candidate	API Score verified	Page no. of relevant documents
M. Ed.	105	Yes	Yes	210		
M. Phil.	-	-	-	-		
Ph. D.	-	-	-	-		
Sub Total				210		

(c) **Consultancy Projects (3 Points)**

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education ... Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

PU/PN/B.ED 245 / 2006

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.) Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Sr. No.	Title	Agency	Year of completion	Whether Co-PI	Amount Mobilized (Rs- Lakhs)	Self- Appraisal Score	API Score Verified	Page No. of Relevant Documents
1.	Pre Service Teacher Education at Secondary Stage in Emerging Diverse Educational Context; Perspectives, Practices,& Prospects	'आपणच' 15 A/4 Laximanbaug Colony, Erandwana Pune 411004	42/04-05 01/01/2005	-	-	3		
					Sub Total	3		

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

PU/PN/B.ED 245 / 2006
Vilas Tambe Women's College of Education

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

३

WATER RESOURCE AND ITS MANAGEMENT IN AHMEDNAGAR DISTRICT (MS)

Erande Manohar Ramnath
Department of Geography,
Shri Mulikadevi College Nighoj,
Parner, Ahmednagar

Dr. Andhale Bhausaheb Sopan
Principal, Vilas Tambe College of Education,
Dumbarwadi, Otur
Junnar, Pune

Khakre Rajeshwar D.
Department of Geography,
Jaikranti College,
Latur, Pune

ABSTRACT

Among the different component of natural environment, water is the most important component. Water is very important factor which is necessary for all living things. As well as water is a basic resource on the earth for all living organisms including mankind and for development and survival of plant community. This water 97 per cent has been locked in ocean as a saltwater, 2 per cent has been arrested by ice sheets and glaciers, 1 per cent fresh water present on the earth. This fresh water is various sources such as underground water and surface water. Amongst that underground water source such as springs, dug wells, tube wells are the prime sources which can supply water in dry season also. The surface water is found in rivers, streams, lakes, seas and ocean. The study region is Known as the core part of drought prone area of the state. As the region comes under rain shadow area, rainfall throughout the year is scanty and its distribution both spatial and temporal is not uniform. Due to the erratic nature of monsoon, presence of poor, low quality of soil and traditionally poor peasantry has led to the agriculture practice at subsistence level. The scarcity of water both surface and ground put limits for the development of irrigation facility in the region. The aim of present paper is to assess water resource and its management in Ahmednagar district of Maharashtra. The entire investigation is based on secondary sources of data. The secondary data obtained from District census handbook, District Gazetteers, District statistical department, Socio-economic review and district statistical abstract etc. Collected data is processed and presented in the forms of tabular and graphical. According to 2015 Socio-economic abstract of Ahmednagar district, district has 3 rivers, 2 big project, 8 medium projects, 89 small projects, 1587 percolation tanks, 104 Kolhapur type wares, 1166 storage tanks and 179268 wells.

Vol: 6th, Issue : III, English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

INTRODUCTION

Water is a supreme product of a nature and which remains a lifetime of every living organism on the surface of the earth. We can found water in various places on surface of the earth, interior of the earth, in the atmosphere around the earth. This water on the surface of the earth also found in various forms e.g. solid, liquid and in the forms of vapors etc. major source of this water is rainfall. As well as water is one of the most precious natural resources and a key element in the socio-economic development of a country (Khullar, 2000). The significance of the water resource in regional economic development hardly needs to be emphasized (Phule, 2002). A person can live without food for a month, but it cannot live for a week without water. As well as animals require more water than human beings. Animals may live without food for more than 100 days but may die without water within 5-10 day (Rastogi, 1992). Water is used for variety of purposes. However drinking is the main use of water in the world. As well as there are various uses of water by agriculture, industry, electricity, domestic requirement etc.

OBJECTIVES

The main objective of the present research work is to have detailed study the water resource and its management in the study region.

DATA BASE AND METHODOLOGY

The data is collected from various sources, which includes both published and unpublished books, government publications and private publications. Data published by Government and non government agencies, research organizations, research studies formed the source of secondary data. Secondary data has been obtained from the District Census Handbook, District Gazetteers, District Statistical Department and Socio-economic Review and District Statistical Abstract of Ahmednagar District (2015). Collected data is processed and presented in the forms of tabular and graphical.

STUDY AREA

Ahmednagar district in western Maharashtra region of Maharashtra state is an economically and agriculturally developed area. In 1960-61, there were fourteen tahsils in Ahmednagar district. The highest peak as well as temple of this district is Kalsubai. Kalsubai is

Vol: 6th , Issue : III , English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

located in Sahyadri Range. The neighboring districts to Ahmednagar district are Solapur (SE), Osmanabad (SE), Beed (SE), Aurangabad (NE), Nashik (NW), Thane (NW), and Pune (SW). The district 'Ahmednagar' is located middle part of the bank of Godavari and Mula river. This lays between '18°02'North / 19°09North to 73°09'East 75° / 19.57; 74 2205' East longitude with an area of 1701836 hectors of land and in fourteen tahsils as per District Socio-Economic Review 2014 -15. It has an average elevation of 549 meters (1,801 ft.) from mean sea level Physiographic, rainfall, soil, temperature, and drainage influences on agricultural land use pattern in this district. The underline basalt on disintegration and decomposition brought various agents had yielded three kinds of soils viz. Deep black, deep & shallow Alluvial soils in Pravara, Mula and Seena river basins. These rivers are main irrigation source of middle district areas. The rainfall is mainly due to rain shadow area in term of amount of rainfall average receives 571.5 mms in western and middle part of district but southern part of district six tehsils are totally drought prown area. Therefore these areas are mostly hilly and unirrigated. The variation in amount of rainfall influence on the water resource management in 2014-15.

LOCATION MAP

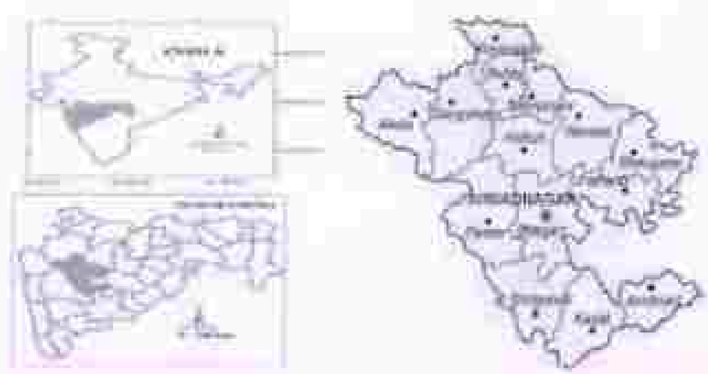

ANALYSIS

This water is various sources such as underground water and surface water in the study region. Amongst than underground water source such as springs, dug wells, tube wells are the prime sources which can supply water in dry season also. The surface water is found in rivers, streams, lake. According to 2015 socio-economic abstract of Ahmednagar district, district has 3 rivers, 3

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

big project, 8 medium projects, 89 small projects, 1587 percolation tanks, 104 Kolhapur type wares, 1166 storage tanks and 179268 wells (Table 1).

Table 1: Ahmednagar District: Sources of Water

Sr. No.	Source	Number
1	Rivers	3
2	Big project	3
3	Medium project	8
4	Small project	89
5	percolation tanks	1587
6	Kolhapur type wares (KTW)	104
7	storage tanks	1166
8	Well	179268

Source: Socio-Economic Review and District Statistical Abstract of Ahmednagar District 2015.

1. **Surface Water**

Surface water is available on the surface of the Ahmedngar in the form of rivers, lakes, ponds, canal etc. However in the study region river comprise the most important source of surface water. Godavari and its tributaries such as Pravara and Mula etc., Sina and Kukadi are these river supplies water in the study region. These rivers are non perennial; therefore problem of shortage of water is experienced in summer season. Recently water has been regulated in the courses of Parvara from bhandardara and Nilavande dam, Mula From Mula dam and Kukadi From Yedgaon Dam keeping them perennial. This has encouraged the development of lift irrigation schemes on their both banks.

2. **Ground Water**

The rain water percolates in the rocks, soils and is available to us as ground water. Well is a single and most important groundwater source of irrigation in the study region, because in the study region surface water is inadequate. From the tanks land is watered at latest till the end of March. Wells are rarely sunk in Malran or high level lands. But wells in the region contain small amount of water.

PU/PN/B.ED 245 / 2008

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Sustainable Development and Management of Resources

For a sustainable development, especially where earth resources are involved, has to be judicious, to make sure that the resources care neither degraded nor overexplaited to the point of exhaustion and non-generation. The most talked about resources of which the misuse is often alluded to, are the land, water, forests, minerals and fisheries. Some others, which are threatened, are the wildlife and several species of plants and animals. The biologists refer to an assemblage of a variety of life-forms in an area as its bio-diversity, an area of great concern. The preservation of bio-diversity has turned out to be an area of great concern not only nationally but even at an international level.

Water : Of the resources the most precious is water, almost as important as air, for all life forms. The global supply of available water is not unlimited, much of the global water is either in the form of saline water contained in the oceans or locked in polar ice and glaciers. As commonly known, the distribution of global mass of water is as follows:

Distribution of World Water	Million km³	% of total
Water in the oceans	1,348.0	97.3
Fresh water	37.5	2.7

The total amount of fresh water for the humanity is 37.5 million km³. A large part of this water is concentrated in glaciers and polar ice and the remaining is distributed as follows. As seen in the table below.

	Volume in million km³	% of fresh water	% of Total
Polar Ice & Glaciers	28.20	75.2	2.04
Ground Water< 800 m deep	3.74	10.0	0.27
800-4000 m deep	4.71	12.6	0.34
Lakes & Rivers	0.127	0.3	0.01
Soil moisture & Atmospheric vapour	0.704	1.9	0.05
Total	37.48	100.0%	2.71

Source- Central Water Commission, extracted from after " The Role of Dams in the 21st Century, June, 1997, United States Committee on Large Dams

Vol: 6th, Issue : III , English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

PUTN/B.Ed
265 / 2000
Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

The above table brings to us the limited availability of fresh water in the world The situation in India - in fact in all countries in the monsoon regime - is not very optimistic. The total renewable fresh water availability in India is as follows:

Total Annual Renewable Fresh Water Availability in India

Total for India--------------1869 million m3 (1869 km3)

Total utilizable water --------around 1110 million km3

Surface water--------690 km3

Ground Wate: -----431 km3

The estimates of Central Water Commission of the water potential, i.e. renewal annual resource including ground water is 1869 km3; of which the usable potential is only around 60%. The difference between the potential utilizable water resource occurs because of various constraints like relief, seasonality of flow etc. The per capita availability, varying with population is less than 1,000 m^3.

The consumption pattern of water is similar to other monsoon countries.

Share of Uses of Water in India

Agriculture------ 85.3%

Industry------- around 2%

Domestic -------5%

Per capita use of water is around 600 m^3.

As can be seen, much of the water in India is used for irrigation purpose. This is typically in the case of monsoon countries. In Pakistan, for example 97% 0f the water is used for agriculture. In the USA, 27% of the available water is used for agriculture, while Germany hardly uses any water for agriculture. Farm cultivation is the major business of the people living in the study region. In Ahmednagar district 62 per cent (2011 census) of the people are engaged in agricultural activity. In Ahmednagar district rainfall is received from south west and retreating monsoons. District is situated in the western part of Maharashtra and it comes under the rain shadow region of the state. Hence, the rain received in the study region is irregular and scanty. Drought will be the permanent natural hazard in this region. There should be need applying new techniques of water harvesting and knowledge of bio-technology. Any kind of planning for development of agriculture sector would be incomplete and insufficient in the

Vol: 6th, Issue : III , English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dunkarwadi(Dhol) Tal. Junnar, Dist. Pune.

absence of efficient water for the development of agricultural products. On the basis of earlier observations and after studying the availability of water resources and drought prone area, following suggestions should be incorporated in making strategies for rational and substantial development of water in the study region. Following some steps are more significant in the respect of water management.

1. Applying new methods of irrigation is very useful for the better development of agriculture in study area i.e. drip irrigation, sprinkler, perforated pipe etc.

2. At the meso-level we could better integrate ground water development comprising exploration assessment and sustainable exploitation from remote sensing by hydrological and geophysical studies.

3. The most important thing is to increase the area under of forest. In recent out of total geographical area forest occupies 2.14 per cent area in the study region.

4. We could also consider at alternatives to traditional cropping practices, where feasible artificial recharge augmentation can be achieved by recharging wells and bores with good quality water from streams. With perculation tanks in semi-arid hard rock areas and with rainwater harvesting in urban areas.

5. The proper planning of water resource management is needed in the study region. Therefore number of methods should be apply for water conservation like well and tube well recharge, nala building, construction of dams and tank, kholapuri bandhara etc.

6. Finally at the micro level each one of us should be a socially aware and responsible citizen, exercise water economy and promote and support water management practices.

7. To create amoog awareness the farmers about actual need of water for crop.

8. In minimum water to take crop production with better average.

9. To introduce the disadvantage of traditional watering method to farms.

10. To incline the farmers to utilize maximum modern tools and techniques for watering the crops i.e. drip irrigation system etc.

11. The Government should make easily available modern tools and techniques with minimum asking price in market.

12. To control the evaporation through sugarcane leafs or any other decomposable agricultural

13. To make aware the farmers about an importance of water.

14. Overwatering is strictly prohibited with appropriate law.

Vol: 6th, Issue : III , English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Benefits of water Management

- Going on relax life with the help of water management
- Irrigation sectors are increased
- To less the drought
- The water level is become well
- Water supply is done in a good manners
- We can take care of our future problems of water and less them
- Water management is a way from which we can preserve our natural asset in a good manners

The above aspect keeping in mind the water management particularly in agriculture sector should implement long term, medium term and short term plans for water conservations.

CONCLUSION

Water is very important factor which is necessary for all living things. As well as water is a basic resource on the earth for all living organisms including mankind and for development and survival of plant community. This water 97 per cent has been locked in ocean as a saltwater, 2 per cent has been arrested by ice sheets and glaciers, 1 per cent fresh water present on the earth. This fresh water is various sources such as underground water and surface water. According to 2015 socio-economic abstract of Ahmednagar district, district has 3 rivers, 3 big project, 8 medium projects, 89 small projects, 1587 percolation tanks, 104 Kolhapur type wares, 1166 storage tanks and 179268 wells.

In this way after management is the best way for the use of Natural property of water. Water is gift of god as well as nature, water is a natural asset. So by human taking the vital role of water management water is a non-renewable thing and good life to all living creatures on the earth sustainable development is not success to without planning & help of water management. Thus water managment is a basic need of this time.

REFERENCES

1. Arote S, Lawande S M and Gangurde (2012): The comparative study of rainfall and rainy days in drought prone areas of Nashik district (MS). A research paper proceeding souvenir of National Conference on 3-5 Dec. 2012, Organized by Dept. of Geography, SSC College Junnar, pp 143-145.

Principal
Vile Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Bamanwada (Durg) Tal. Junnar, Dist. Pune

2. Bidwe N G (2012): Concept of Sustainable Development, A research paper proceeding souvenir of National Conference on 5-7 March 2012, Organized by Dept. of Geography Jamkhed Mahavidyalaya Jamkhed, pp 143-146.
3. Census of India (2011): District Census Hand Book, Solapur, Directorate of Census Operations, Maharashtra Bombay.
4. Government of Maharashtra (1997): Gazetteer of the Bombay Presidency, Solapur District, The Executive Editor and Secretary Gazetteers Department, Cultural Affairs Department, Government of Maharashtra, Mumbai.
5. Government of Maharashtra (2013): Socio-Economic Review and District Statistical Abstracts, Solapur District 2013. Directorate of Economics and Statistics, Government of Maharashtra, Mumbai.
6. Kailas J (2012): Sustainable Development for water resource Management, A research paper proceeding souvenir of National Conference on 5-7 March 2012, Organized by Dept. of Geography Jamkhed Mahavidyalaya Jamkhed, pp 112-114.
7. Khullar, D. R. (2000): India: A Comprehensive Geography, Kalyani Publishers, New Delhi.
8. Phule, B. R. (2002): Pomegranate Cultivation in Solapur District: A Geo-economical Analysis, Unpublished Ph. D. Thesis Submitted to Shivaji University, Kolhapur.
9. Rastogi, V. B. (1992): Modern Biology Vol. II, Piyush Printer Publishers Pvt. Ltd., New Delhi, p. 676.
10. Rede H.N & Pawar F R (2012): Water Resource Management, A research paper proceeding souvenir of National Conference on 5-7 March 2012, Organized by Dept. of Geography Jamkhed Mahavidyalaya Jamkhed, pp 100-102.

...

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Gunjalwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

५

इयत्ता आठवीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरणाच्या शैक्षणिक संपादनावर रचनात्मक अध्यापन पद्धतीच्या होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास

प्रा. भाऊसाहेब सोपान ओंबळे
प्राचार्य
विलास तांबे वुमन्स कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,
[illegible] ता. जुन्नर, जि. पुणे.

सारांश

मानवाला अंधाराकडून प्रकाशाकडे नेण्याचे काम शिक्षण करीत असते. भाषा म्हणजे विचार, भावना, अनुभव, कल्पना व्यक्त करण्याचे साधन असते. इयत्ता पहिली ते दहावी च्या शालेय अभ्यासक्रमाचा आढावा घेण्यासाठी ईश्वरभाई पटेल समिती नेमली गेली. यांच्या शिफारशीनुसार इयत्ता पहिली ते दहावी पर्यंत भाषा विषय अनिवार्य केला गेला. यामुळे या विद्यार्थ्यांना भाषेचा सखोल अभ्यास करावा लागेल व याचा योग्य उपयोग विद्यार्थ्यांना जीवनात होईल असे मांडण्यात आले. सन १९८६ मध्ये राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहीर केले. त्यानुसार तयार करण्यात आलेल्या आराखड्यात शालेय स्तरावरील अभ्यासक्रमात भाषा विषयाला महत्त्वाचे स्थान दिले गेले. आजची शिक्षण प्रणाली ही पूर्णपणे शिक्षक केंद्री आहे. शिक्षकाजवळ असलेले ज्ञान शिक्षक विद्यार्थ्यांना देत असतो. यामध्ये विद्यार्थी अक्रियाशील होऊन ज्ञान ग्रहण करीत असतो. त्याला आपले विचार, मत, कल्पना मांडायला वाव मिळत नाही आणि भाषा विषयात त्याच्या मूलभूत संकल्पना स्पष्ट न झाल्यामुळे विद्यार्थ्यांना भाषाशास्त्र विषय कठीण वाटू लागतो. म्हणून भाषाशास्त्राच्या विषयाचे ज्ञान देताना विद्यार्थ्यांना कृतीयुक्त व अनुभवाधिष्ठित ज्ञान दिले पाहिजे यासाठी शिक्षकांनी रचनात्मक पद्धती उपयोगात आणली पाहिजे. ज्ञानाच्या रचनेमध्ये दोन घटक महत्त्वाचे ठरतात. त्यातील पहिले म्हणजे विद्यार्थी स्वतःच्या पूर्व ज्ञानाच्या व अनुभवाच्या आधारे नवीन ज्ञानाची रचना करणे व दुसरे म्हणजे विद्यार्थ्यांनी अध्ययनामध्ये सक्रिय सहभाग घेणे या पद्धतीत अध्ययनकर्ता नवीन अध्ययन परिस्थितीमध्ये त्याच्या जवळ असलेल्या ज्ञानाचा उपयोग करतो व त्यातून नवीन ज्ञानाची रचना करतो. रचनात्मक पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांना आपले मत, विचार, कल्पना मांडायला मोकळीक मिळते. तसेच सहकाऱ्यांशी समस्या मांडायला मोकळीक मिळते. एकदम समस्या न सोडवता हळूहळू पायरी-पायरीने समस्येचा विचार करतो. या सर्व वैशिष्ट्यांवरून आपल्या असे लक्षात येते की, या पद्धतीमुळे विद्यार्थ्यांना विचार करण्यास, विचार मांडण्यास, विचार प्रवर्तक बनविण्यास मदत होवू शकते.

PUNE
Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
[illegible] Tal. Junnar, Dist. Pune

प्रस्तावना

इयत्ता पहिली ते दहावी च्या शालेय अभ्यासक्रमाचा आढावा घेण्यासाठी ईश्वरभाई पटेल समिती नेमली गेली. यांच्या शिफारशीनुसार इयत्ता पहिली ते दहावी पर्यंत भाषा विषय अनिवार्य केला गेला. यामुळे या विद्यार्थ्यांना भाषेचा सखोल अभ्यास करावा लागेल व याचा योग्य उपयोग विद्यार्थ्यांना जीवनात होईल असे मांडण्यात आले.

सन १९८६ मध्ये राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण जाहीर केले. त्यानुसार तयार करण्यात आलेल्या आराखड्यात शालेय स्तरावरील अभ्यासक्रमात भाषा विषयाला महत्त्वाचे स्थान दिले गेले.

शालेय अभ्यासक्रमात अनेक निरनिराळे विषय आहेत. माध्यमिक शालेय अभ्यासक्रमात हिंदी हा विषय सक्तीचा आहे, तर उच्च माध्यमिक अभ्यासक्रमात हिंदी हा विषय ऐच्छिक आहे. अभ्यासक्रमामध्ये हिंदी हा विषय असा आहे की, जो व्यक्तीच्या भाषात्मक बुद्धिला आव्हान देतो. हिंदीभाषेतील व्याकरणाच्या प्रत्येक समस्या सोडविण्यासाठी बुद्धिला प्रयत्न पडत असतात. एखाद्या समस्येविषयी विचार करणे, तर्क, अनुमान काढणे, पृथक्करण करणे इत्यादी क्रिया बुद्धिला चालना व चालना देत असतात आणि अशी भाषात्मक बुद्धि सतत कार्यरत ठेवणे हेच भाषिक बुद्धिच्या विकासाचे लक्षण होय.

रचनात्मकता या शब्दाला इंग्रजी मध्ये constructivism असे म्हणतात.

To Construct हा शब्द construere या लॅटिन शब्दापासून तयार झालेला आहे. याचा अर्थ आकार देणे, रचना करणे, संघटन करणे असा होतो. रचनात्मक पद्धतीमध्ये रचना करणे, संघटन करणे हा मुख्य भाग येतो. रचनात्मक अध्ययना मध्ये विद्यार्थी हा ज्ञानाची रचना करीत असतो. यामध्ये विद्यार्थी स्वतःच्या पूर्व ज्ञानाच्या व अनुभवाच्या आधारे नवीन ज्ञानाची रचना करीत असतो.

रचनात्मक ही पद्धत मुळात: विचार प्रणाली आहे यामध्ये "विद्यार्थी कसा शिकतो" हे निरीक्षण करून त्याचा शास्त्रीय दृष्ट्या त्याचा अभ्यास केला जातो. "विद्यार्थी स्वतःच्या पर्यावरणाशी ज्ञानक्रिया करीत जे ज्ञान आत्मसात करतो. त्याला रचनात्मक ज्ञान म्हणतात." पियाजे यांच्या मतानुसार "व्यक्ती आपले ज्ञान, स्वतःसाठी रचतात व त्यासाठी ते अध्ययन अनुभवात कृतिशील राहतात. ही कृती म्हणजे नवीन माहितीला अर्थपूर्णतेत्या पूर्व समाकलनात समाविष्ट करून तिचे स्वतःसाठी निर्देशन अस्तित्वात आणण्यासाठी केलेली बौद्धिक कृती असते" व्यक्ती पर्यावरणाशी आंतरक्रिया करून करून ज्ञान प्राप्त करतो.

व्हायगोत्स्की यांनी समान सांस्कृतिक रचनावादी उपपत्ती मांडली " विद्यार्थ्यांच्या बौधात्मक क्षमतांचा विकास हा त्यांना मिळणाऱ्या सामाजिक पर्यावरणातून उपलब्ध होणाऱ्या संधीवर अवलंबून असतो."

Vol: 8th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)

एक नागरिक या नात्याने समाजात जगण्यासाठी काही मूलभूत गोष्टींचे मार्मिक ज्ञान आवश्यक असते. हे ज्ञान देणारा हिंदी विषय जो माध्यमिक शाळांतून शिकवला जातो अशा विषयाला मूलभूत विषय म्हणतात. हिंदी भाषा हा मूलभूत विषय असल्यामुळे अभ्यासक्रमात या विषयाचे स्थान महत्त्वाचे आहे. विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरण या उपघटक रचनात्मक अध्यापन पद्धतीने शिकवल्याने विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनावर होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास सदर संशोधनात केला आहे

संशोधनाची गरज

आजच्या शिक्षण प्रणालीत विद्यार्थ्यांना आपले विचार मत मांडण्यास वाव मिळत नाही आणि भाषासारख्या विषयात विद्यार्थ्यांना एकाच दिशेने विचार करायला शिकविले जाते. गणित हा विषय अमानविकरित्या शिकवला जातो. त्यामुळे भाषासारखा विषय विद्यार्थ्यांना अमूर्त व रुक्ष वाटायला लागतो.

पण रचनात्मक पद्धतीने विद्यार्थ्यांना कृतियुक्त ज्ञान दिले जाते. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना स्वतः अभ्यास केल्याचा आनंद मिळतो. विद्यार्थ्यांना अनुभवाधिष्ठित ज्ञान मिळते. तसेच आपल्या सहकाऱ्यांसोबत अध्ययन केल्यामुळे विद्यार्थ्यांना अध्ययनामध्ये आनंद वाटू लागतो व विद्यार्थ्यांचा आत्मविश्वास वाढतो.

तसेच संशोधिकेला असे वाटते की, ११ ते १२ वयोगटातील मुले ही गटामध्ये रमत असतात व आपल्या विचारांची देवाण घेवाण करतात. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना गटामध्ये कार्य करण्यास दिले तर विद्यार्थी स्वतः ज्ञानाची रचना करू शकतात. तसेच विद्यार्थी स्वतः कृतीयुक्त अनुभव घेत अध्ययन करत असल्यामुळे त्याला अध्ययनात आनंद वाटतो.

तसेच संशोधनाचे सिंहावलोकन केल्यानंतर असे आढळून आले, की मराठी, इंग्रजी विषयात विद्यार्थ्यांचे वाचन, श्रवण, बोलणे या कौशल्यांवर रचनात्मक पद्धतीचा होणारा परिणाम अभ्यासण्यात आला आहे. परंतु हिंदी विषयामध्ये आढळून आले नाही. विद्यार्थ्यांना जास्तीत जास्त कृतीयुक्त ज्ञान मिळण्यासाठी व स्वतःच्या संकल्पना स्पष्ट करण्यास संधी मिळाल्यास विद्यार्थी किती ज्ञान मिळवितात हे अभ्यासण्यासाठी संशोधिकेने या समस्येचा अभ्यास करण्याचे ठरविले.

संशोधन समस्या विधान

"इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरणाच्या शैक्षणिक संपादनावर रचनात्मक अध्यापन पद्धतीचा होणाऱ्या परिणामांचा अभ्यास"

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar Dist. Pune

चलांच्या कार्यकारी व्याख्या

हिंदी विषयाच्या व्याकरण

संशोधनासाठी संशोधकाने हिंदी विषयाच्या व्याकरणातील निवडलेला काळ व काळाचे प्रकार हिंदी विषयाच्या व्याकरण होय .

शैक्षणिक संपादन

संशोधनासाठी संशोधकाने हिंदी विषयाच्या व्याकरणातील निवडक घटकावर तयार केलेल्या चाचणीनध्ये विद्यार्थ्यांनी मिळविलेले गुण होय .

रचनात्मक अध्यापन पद्धत

संशोधिकेने निर्माण केलेली विशिष्ट अध्ययन परिस्थिती की, ज्यामध्ये वर्गातील विद्यार्थ्यांचे गट बनविले जातात व प्रत्येक गटामध्ये कृतीयुक्त अध्ययन परिस्थिती निर्माण करून त्यामध्ये विद्यार्थी सक्रीय सहभाग घेतो व स्वत:च्या पुर्वज्ञानाच्या व अनुभवाच्या साह्याने संकल्पना स्पष्ट करतो व ज्ञानाची रचना स्वत: करतो .

<u>संशोधनाची उद्दिष्टे</u>

१. इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादनाची सद्यस्थिती तपासणे .

२. इयत्ता अकरावीतील हिंदी विषयातील व्याकरण घटकावर आधारित रचनात्मक अध्यापनासाठी पाठ आराखडे तयार करणे .

३. इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरण या घटकाचे अध्यापनासाठी रचनात्मक अध्यापन पद्धतीची अंमलबजावणी करणे .

४. हिंदी विषयातील व्याकरणाच्या अध्यापनात रचनात्मक अध्यापन पद्धतीची परिणामकारकता तपासणे .

<u>संशोधनाच्या शून्य परिकल्पना</u>

प्रस्तुत संशोधनातील शून्य परिकल्पना पुढीलप्रमाणे आहेत:

इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरण या घटकाच्या रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे शैक्षणिक संपादनाच्या पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणीतील गुणांमध्ये फरक नसतो .

संशोधन अभ्यासाची व्याप्ती व मर्यादा

प्रस्तुत संशोधनासाठी पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यातील मितावाई लांडे उच्चमाध्यमिक विद्यालय ओतुर या शाळेचा समावेश केला आहे . इतर तालुक्यातील व जिल्ह्यातील शाळांचा समावेश करण्यात आला

Vol: 5th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar

नाही. तसेच इतर माध्यमाच्या शाळांचा समावेश करण्यात आलेला नाही. प्रस्तुत संशोधनासाठी फक्त उच्चमाध्यमिक शाळेमधील इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थी घेण्यात आले असून इतर इयत्तांचे विद्यार्थी घेतले गेले नाहीत.

सदर संशोधन हिंदी विषयातील व्याकरणाचे शैक्षणिक संपादन व रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन या घटकांशी संबंधित असून प्रायोगिक संशोधन पद्धतीचा उपयोग केला आहे. ऐतिहासिक किंवा वर्णनात्मक पद्धतीने संशोधन केले गेले नाही. सदर संशोधनासाठी तयार करण्यात आलेली संशोधन साधने फक्त विद्यार्थ्यांमधून मुले व मुली यांच्याकडून भरून घेण्यात आली असून यामध्ये शिक्षक, पालक, शिक्षकेतर कर्मचारी, समाजसेवक व इतर नागरिक यांचेकडून संशोधन साधने भरून घेतली गेली नाहीत.

संशोधनाची पद्धती

प्रस्तुत संशोधनात प्रायोगिक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे. इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयातील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन याचा अभ्यास केला आहे.

संशोधनाचा न्यादर्श

प्रस्तुत संशोधनात महाराष्ट्र राज्यातील पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यातील सिताबाई तांबे उच्चमाध्यमिक विद्यालय ओतूर या उच्चमाध्यमिक शाळेतील ४० विद्यार्थ्यांचा समावेश केला आहे या नमुन्याची निवड सुगम यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीने केली.

संशोधनाची साधने

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने संपादन चाचणीची रूपरेषा तयार केली व त्यानुसार हिंदी विषयातील व्याकरणाच्या उपघटकातील शैक्षणिक संपादन चाचणी तयार करण्यात आली. त्या अंतर्गत विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरणाच्या उपघटकातील शैक्षणिक संपादन अभ्यासण्यात आले.

माहिती विश्लेषणाची तंत्रे :

प्रस्तुत संशोधनात माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी खालील वर्णनात्मक आणि अनुमानात्मक संख्याशास्त्रीय तंत्राचा वापर करण्यात आला.

१. वर्णनात्मक विश्लेषण : अ) केंद्रीय प्रवृत्तींचे मापन, ब) विचलनशीलतेचे मापन

२. अनुमानात्मक विश्लेषण : 'टी' परीक्षिका.

परिकल्पनांचे परीक्षण

शून्य परिकल्पना : इयत्ता अकरावीतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयातील व्याकरण या घटकाच्या रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे शैक्षणिक संपादनाच्या पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणीतील गुणांमध्ये फरक नसतो.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

सारणी ४.१

पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणी यांच्यातील

फरकाची लक्षणीयता

कसोटी	संख्या	स्वाधिनता मात्रा	सारणी मूल्य		'टी' परीक्षिकेचे गुणोत्तर	सार्थकता स्तर
			०.०५	०.०१		
पूर्व चाचणी	३०	२९	२.०४	२.७६	१५.१३	०.०१
उत्तर चाचणी	३०					

'टी' परीक्षिकेचे अर्थनिर्वचन

वरील सारणीवरून असे दिसून येते की, मुले व मुलींच्या तुलनेत प्राप्त 'टी' १५.१३ हा २.७६ पेक्षा जास्त आहे. म्हणून हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन ०.०१ स्तरावर लक्षणीय फरक आहे. यावरून असे म्हणता येईल की हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन यात लक्षणीय फरक नाही. ही शून्य परिकल्पना त्याज्य ठरली आहे.

चर्चा

हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन ०.०१ सार्थकता स्तरावर लक्षणीय फरक दिसून येतो. हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे शैक्षणिक संपादन जास्त आहे. हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे रचनात्मक अध्यापन पद्धतीद्वारे अध्यापन केल्यामुळे विद्यार्थ्यांना समजण्यास सोपे जात असावे तसेच स्वतःहून ज्ञान प्राप्त केल्याने अधिक स्पष्ट होत असावे त्यामुळे हिंदी विषयांतील व्याकरण या घटकाचे ज्ञान चांगले मिळत असावे म्हणून शैक्षणिक संपादन जास्त आहे हे स्पष्ट होते.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed)

शिफारशी

१. <u>विद्यार्थ्यांसाठी शिफारशी</u>

१. विद्यार्थ्यांनी स्वयअध्ययन केले पाहिजे.

२. विद्यार्थ्यांनी समूहामध्ये राहून अध्ययनाला प्राधान्य दिले पाहिजे.

३. विद्यार्थ्यांनी गटाच्या माध्यमातून अध्ययन करावे.

४. विद्यार्थ्यांनी वर्गातील सर्व कृतींमध्ये सहभाग घेतला पाहिजे.

५. विद्यार्थ्यांनी तर्कशास्त्रावर आधारित चर्चा कराव्यात.

२. <u>शिक्षकांसाठी शिफारशी</u>

१. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना अध्ययनासाठी आवश्यक गोष्टींची माहिती दिली पाहिजे व समजून द्यावी.

२. शिक्षकांनी विविध स्पर्धांचे सतत आयोजन केले पाहिजे त्यातून विद्यार्थ्यांना प्रेरणा मिळाव्यात.

३. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना यश संपादन करण्यासाठी प्रोत्साहन दिले पाहिजे व शिक्षणाचे महत्त्व पटवून द्यावे.

४. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांमधील सहकार्याची भावना वृद्धिंगत करून शाळेतील विद्यार्थ्यांचे गटागटाने विभाजन करून मार्गदर्शन करावे व महत्त्व पटवून द्यावे.

५. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांच्या वर्तनाचा अभ्यास करून त्याप्रमाणे आवश्यक ते मार्गदर्शन करावे.

संदर्भ ग्रंथ यादी

Best, J and Kahn, J. (2003). Research in education (7th Ed.). New Delhi: Prentice-Hall

Garrett, H.E. (1985) Statistics in Psychology and Education (11th Ed.). Bombay: Vakil's Feffer and Simons Ltd.

उपासनी, ना. के. (१९८४). अध्यापन शास्त्र प्रथमावृत्ती. पुणे: श्री. विद्या प्रकाशन.

भिंताडे, वि. रा. (१९८९). शैक्षणिक संशोधन पद्धती (प्रथमावृत्ती). पुणे: नूतन प्रकाशन.

दुनाखे, अ. (२००२). हिंदी अध्यापन पद्धती, पुणे: नूतन प्रकाशन.

मराठे, मं. रा. (२००५). अध्यापनाची प्रतिमाने आणि अध्यापन शैली प्रथमावृत्ती. औरंगाबाद: युनिक पब्लिकेशन.

पंडित, ब. बि. (१९९७). शिक्षणातील संशोधन अभिकल्प (द्वितीयावृत्ती). पुणे: नूतन प्रकाशन.

दागल, अ. वा. (१९९७). प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र (प्रथमावृत्ती). पुणे: नूतन प्रकाशन.

दांडेकर, वा. ना. (१९९७). शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र. पुणे: विद्या प्रकाशन.

...

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

१४

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या आंतरजाल वापरविषयी अभ्यास

डॉ. [illegible]
[illegible]
[illegible]
[illegible]

सारांश

[illegible]

प्रस्तावना

[illegible]

Vol: 6th, Issue : III, English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017, ISSN : 2319-5525

PU/PN/ED/
243 / 2006

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

सर्व परिस्थितीत अत्यंत दुरगामी परिणाम सर्व क्षेत्रावर होत असताना आपले शिक्षण क्षेत्र त्यापासून अलिप्त कसे राहू शकेल ? माहिती तंत्रज्ञानाने भारतासोबत [illegible] समायोजन करून आणि संगणित कौशल्य आत्मसात करून [illegible] आकणारा नागरिक घडवण्याची जबाबदारी अर्थातच शिक्षणक्षेत्राकडे सोपवले गेले आहे. शिक्षण प्रक्रियेत मुलभूत भाग असलेला शिक्षक वर्ग या नव्या युगाच्या वैशिष्ट्याविषयी जाण असावयास हवा.

अलीकडे सगळ्यांचे आंतरजालाचे हे जाळे सर्वदूर पसरलेले आपणाला दिसून येत आहे या आंतरजालाची एक गंमत आहे. कोणतीही ही संस्था म्हटली की तिचा मालक असतो, चालक असतात, [illegible] असतात. असे आंतरजालाचे काहीच नाही. आंतरजालाला मालक नाही, संचालक नाही, की संचालक मंडळ नाही, आंतरजालाला अजून कोणताही कायदा नाही, की कोणते ही कायदेशीर नियम नाहीत. या पार्श्वभूमीवर हे आंतरराष्ट्रीय आंतरजाल एक [illegible] आहे. आंतरजालाला कोणी प्रमुख नसून ही ते रोज प्रचंड वेगाने वाढत आहे. वस्तुतः आंतरजाल ही एक महान क्रांती आहे. त्याची महान शक्ती आहे असे विधान केले तर वावगे ठरणार नाही. आधुनिक युगाला गती देण्यासाठी आंतरजालाचे ज्ञान असणे आवश्यक आहे म्हणून आंतरजाल म्हणजे काय? आंतरजालाचा शोध कोणी लावला ? व कोठे लावला? आंतरजालाचे प्रकार कोणते ? आणि आंतरजालाची उपयुक्तता कशा प्रकारे करता येते? इत्यादी संदर्भात आंतरजालाच्या जागतिकीकरण व उपयुक्ततेबद्दल माहिती येथे मांडलेली आहे.

आंतरजाल : 'नेटवर्कचे नेटवर्क म्हणजे आंतरजाल होय.'

आंतरजालाचा इतिहास: आंतरजालाच्या संदर्भात [illegible] कालावधिपासून [illegible] असिमोव्ह यांचे या आंतरजालाचे उद्गार फार बोलके आहेत. ते म्हणतात "आंतरजालाच्या जन्मासाठी आणि वाढीसाठी अनेकांचा हातभार लागला पण आजवर कधी कल्पनाही आली नाही की, एखाद्या विस्फोटासारखे आंतरजालाची व्याप्ती वाढ होईल."

रशियाने १९५७ च्या दरम्यान स्पुटनिक हे मानवनिर्मित उपग्रह अवकाशात पाठवले आणि जागतिक इतिहास नवी च्या प्रतिमानात एक नवीन पर्व उघडले गेले. अमेरिकेने आपल्या संरक्षणातील प्रणालीचा जोर वाढवण्या म्हणून 'अॅडव्हान्स रिसर्च प्रोजेक्ट एजन्सी' चे डिपार्टमेंट उघडले.(DAPRA) या काळामध्ये संगणक हे आजच्या मानाने फारच मागासलेले होते. आज शिक्षण घेणारा कॅल्क्युलेटर जे काम करू शकतो, ते करण्यासाठी त्याकाळी असलेल्या संगणकाच्या साहाय्याने त्याकाळी संगणक म्हणजे प्रचंड जागा व्यापणारे एक यंत्र [illegible] असायचे. संगणक हा गुणाकार फार जलद करतो. प्रत्येक माहिती आत येणे, प्रश्न [illegible] दोन्ही ते प्रक्रिया करून अगर ते उत्तर काढणे, ते उत्तर मशीन मधून देणे व शेवटी ते उत्तर बाहेर पाठवणे. त्या काळात या सर्व प्रक्रिया करण्यास संगणकाच्या जवळ जाऊनच करावया लागत असे. संगणकाच्या सहाय्याने एखादा गुणाकार करायचा, तर संगणकाच्या जवळ जाऊन कोणता गुणाकार करायचा याची आज्ञा संगणकाच्या भाषेत 'फीड' करून त्या संगणकाला आधी भाषेच्या मग ती गुणाकार करणार त्या आज्ञा व ते आलेले उत्तर मग संगणक स्मृतीत साठवून ठेवणार व शेवटी तेथून उत्तर छापून बाहेर येई असेल तेव्हा त्याच पद्धतीने त्याला जोडलेल्या प्रिंटरवर ते छापून देणार

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
[illegible] Tal. Junnar, Dist. Pune

या तीन घटनांना नांदी म्हणून आंतरजाल संशोधनास सुरुवात झाली. १९६७ च्या सुमारास दोन संगणक एकमेकांना वापरण्या माध्यमाने जोडून एकीकडची माहिती दुसरीकडे पाठवण्याचा प्रयोग यशस्वी झाला. पुढे १९६९ च्या उत्तरार्धात अमेरिकेतील चार विद्यापीठांमधील संगणकांचे पहिले आंतरजाल तयार झाले. या चार संगणकाने माहितीची देवाणघेवाण केली. ती ही चार विद्यापीठे होती – स्टॅन फोर्ड विद्यापीठ, उटाह विद्यापीठ आणि कॅलिफोर्निया विद्यापीठाचे दोन कॅम्पस. या DRAPA मधील D गळून या सुरुवातीच्या जाळ्याला ARPA नेट म्हणून ओळखले जाते. विविध संगणकी संच, संगणकी संशोधन करणाऱ्या संस्था व सरकारचे कंत्राटदार यांना जोडण्याची प्रक्रिया पूर्ण करण्यात आली. १९७० च्या दशकात हळूहळू अमेरिकेतील शास्त्रज्ञांखेरीज इतर सरकारी खाती त्याच प्रमाणे देशातील वेगवेगळी विद्यापीठे आणि संशोधन संस्था यांच्यापर्यंत हे जाळे पसरू लागले. एका संगणकाकडून दुसऱ्या संगणकाकडे माहितीचे किंवा संदेशाचे नीट प्रेषणक्रियेसाठी केवळ प्रत्यक्षपणे जोडलेल्या तारांचे जाळे, विनातारी संदेश, उपग्रहाद्वारे वापरणे आणि इतकेच नव्हे तर उपग्रहाद्वारे ही जोडणी पुरेशी नसल्यामुळे ट्रान्समिशन कंट्रोल प्रोटोकॉल, आंतरजाल प्रोटोकॉल या नवीन पद्धतींचा विकास करण्यात आला. या पद्धतीलाच टी.सी.पी., आय.पी. म्हटले जाते. १९८५ पर्यंत सरकारच्या अधिपत्याखाली हळूहळू सर्व मुख्य विद्यापीठे ही या जाळ्यात सामावली गेली. आंतरजाल या महाजालाची नांदी या प्रकल्पात म्हणावी लागेल.

आंतरजालाचा भारतातील प्रवेश: भारतात आंतरजाल माध्यम आणि शिक्षणाचा प्रसाराचा उपयोग दशकात सुरू झाले. १५ ऑगस्ट १९९५ या दिवशी Videsh Sanchar Nigam Limited (VSNL) या टेलिफोन कंपनीतर्फे आंतरजाल सर्वांसाठी अधिकृतपणे उपलब्ध करून दिले गेले.

संशोधनाची गरज

आजच्या शिक्षण प्रणालीत विद्यार्थी शिक्षकांना आपले विचार मन मोकळेपणाने व्यक्त करू शकत नाही आणि आपापल्या विषयात विद्यार्थ्यांना एखाद्या विषयी विचार करायला शिकविले जाते.

संशोधन समस्या विधान

"शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या आंतरजाल जागृतीचा अभ्यास"

पदांच्या कार्यात्मक व्याख्या

आंतरजाल जागृती :

"विद्यार्थ्यांना आंतरजालाच्या इतिहासाबद्दलची, त्यासाठी वापरण्यात येणाऱ्या तंत्रज्ञानाबद्दलची, आंतरजालाच्या प्रकाराबद्दलची आणि त्या पासून होणाऱ्या फायद्यांची माहिती असणे म्हणजेच आंतरजाल जागृती होय."

<u>संशोधनाची उद्दिष्टे</u>

संशोधनाची विशिष्ट उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत :

१. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या आंतरजालाबाबतच्या जागृतीचा शोध घेणे.

२. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या आंतरजालाच्या जागृतीचा लिंग भेदानुसार तुलनात्मक अभ्यास करणे.

PUN/PUNE/B.ED 240/2006

Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

संशोधनाच्या शून्य परिकल्पना

प्रस्तुत संशोधनातील शून्य परिकल्पना पुढीलप्रमाणे आहेत:

१. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांमध्ये आंतरजालाच्या जाणीवेत लिंग भेदानुसार लक्षणीय फरक नाही.

संशोधन अभ्यासाची व्याप्ती व मर्यादा

प्रस्तुत संशोधनासाठी पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यातील श्री गजानन महाराज शिक्षण मंडळाचे विलास नाईक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय डुंबरवाडी ओतूर या शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयाचा समावेश केला आहे. इतर तालुक्यातील व जिल्ह्यातील शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय समावेश करण्यात आला नाही. प्रस्तुत संशोधनासाठी फक्त शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थी घेण्यात आले असून इतर महाविद्यालयातील विद्यार्थी घेतले गेले नाहीत.

सदर संशोधन आंतरजालाबाबत जाणीव या घटकाशी मर्यादित असून वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा उपयोग केला जाणार आहे. सदर संशोधनासाठी तयार करण्यात आलेली संशोधन साधने फक्त शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मुले व मुली यांच्याकडून भरून घेण्यात आली असून यामध्ये शिक्षक, पालक, शिक्षकेतर कर्मचारी, समाजसेवक व इतर नागरिक यांच्याकडून संशोधन साधने भरून घेतली गेली नाहीत.

संशोधनाची पद्धती

प्रस्तुत संशोधनात वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीचा वापर केला आहे. याद्वारे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या आंतरजालाबाबत जाणीवेचा अभ्यास केला आहे.

संशोधनाचा न्यादर्श

प्रस्तुत संशोधनात महाराष्ट्र राज्यातील पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यातील श्री गजानन महाराज शिक्षण मंडळाचे विलास नाईक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय डुंबरवाडी ओतूर या शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील ५० विद्यार्थ्यांचा समावेश केला त्यात २५ मुले व २५ मुली आहे या नमुन्याची निवड सुगम यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीने केली.

संशोधनाची साधने

प्रस्तुत संशोधनासाठी आंतरजालाबाबत जाणीव प्रश्नावली स्वतः तयार करण्यात आली. या आधारे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांची आंतरजालाबाबतची जाणीव अभ्यासण्यात आली.

माहिती विश्लेषणाची तंत्रे :

प्रस्तुत संशोधनात माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी खालील वर्णनात्मक आणि अनुमानात्मक सांख्यिकी तंत्राचा वापर करण्यात आला.

१. वर्णनात्मक विश्लेषण : अ) केंद्रीय प्रवृत्तीचे मापन, ब) विचलनशीलतेचे मापन

२. अनुमानात्मक विश्लेषण: 'टी' परीक्षण,

Principal

परिकल्पनांचे परिक्षण

शून्य परिकल्पना : शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांमध्ये आंतरजालाच्या जाणिवेत लिंग भेद नुसार लक्षणीय फरक नाही.

सारणी

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मुले व मुली यांच्या आंतरजालाच्या जाणिवेतील फरकाची लक्षणीयता

घटक	लिंग	नमुना	मध्यमान	प्रमाण विचलन	स्वाधीनता मात्रा	सारणी मूल्य		'टी' परीक्षिकेचे मूल्य	सार्थकता स्तर
						०.०५	०.०१		
आंतरजाल जाणीव	मुले	३५	३१.०७	९.८८	६८	१.९८	२.६३	०.९१	लक्षणीय फरक नाही
	मुली	३५	३३.२१	८.३४					

'टी' परीक्षिकेचे अर्थनिर्वचन

वरील सारणीवरून असे दिसून येते की शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मुले व मुलींच्या तुलनेत प्राप्त 'टी' ०.९१ हा ०.०१ स्तरावरील कोष्टकीय 'टी' १.९८ पेक्षा कमी आहे. म्हणून ही शून्य परिकल्पना स्वीकृत होत आहे.

अनुमान

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मुले व मुली यांच्या आंतरजालाबाबत जाणिवेत लक्षणीय फरक नाही. म्हणजेच शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मुले व मुली यांच्या यांच्या आंतरजालाबाबत जाणीव जवळजवळ एकसारखी आहे.

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या यांच्या आंतरजालाबाबत जाणिवेत लिंग भेद नुसार लक्षणीय फरक नाही.

निष्कर्ष

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मुलांच्या व मुलींच्या मानसिक, बौद्धिक, भावनिक विकास हा जवळजवळ सारखाच होत असतो त्यामुळे ज्ञान मिळविण्याच्या संदर्भात शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मुले व मुली हया सारख्याच प्रमाणात ज्ञान प्राप्त करीत असल्याचे जाणवत आहे. तसेच शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील मुली व मुले सारख्याच प्रमाणात सक्रिय असल्याचे जाणवत आहे. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांच्या आंतरजालाबाबत जाणिवेत लिंग भेद नुसार लक्षणीय फरक नसल्याचे जाणवत आहे.

शिफारशी

१. शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांसाठी शिफारशी

१. आंतरजालाचा वापर करताना उपलब्ध सायबरसुविधांचा वापर विवेकाने करावा तसेच पालकांकडून मिळालेल्या सुचनांचे काळजीपूर्वक पालन करावे.

२. आंतरजालाचे प्रात्यक्षिक करताना एखादा उपकरणावर दोन विद्यार्थी एकत्रितपणे काम करावे.

३. संगणक कौशल्य आत्मसात करावी.

Vol: 6th, Issue : III , English-Marathi, Quarterly: 1st Dec 2017,ISSN : 2319-5525

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

४. संगणक आणि संगणक व इतर उपकरणे आत्मविश्वासपूर्वक हाताळणे.

५. आंतरजालाबद्दलच्या संकल्पना समजावून घ्याव्यात.

६. आंतरजाल प्रात्यक्षिक संदर्भात असलेल्या शंका प्राध्यापकांना विचाराव्यात.

२. <u>प्राध्यापकांसाठी शिफारशी</u>

१. आंतरजाल शिकवताना व प्रात्यक्षिक विवेचन करताना इंग्रजी शब्दांचा योग्य अर्थ समजावून सांगावा.

२. आंतरजाल शिकवताना व प्रात्यक्षिक विवेचन करताना अंतर्क्रिया करण्यात त्यामुळे अडचणी जाणार येऊन मार्गदर्शन करावे.

३. आंतरजाल प्रात्यक्षिक करण्यासाठी विद्यार्थ्यांप्रमाणे संगणक असावेत.

४. संगणक प्रात्यक्षिक करण्यापूर्वी योग्य सूचना द्याव्या.

५. शिक्षकांनी वर्तमान इतर विद्यार्थ्यांना आंतरजाल विषयी योग्य मार्गदर्शन करावे.

<u>पुढील संशोधनासाठी विषय</u>

१. एम.एड्. अध्यापक प्रशिक्षणार्थींच्या आंतरजाल जाणिवेचा अभ्यास.

२. डी.एड्. अध्यापक प्रशिक्षणार्थींच्या आंतरजाल जाणिवेचा अभ्यास.

३. डी.एड्. व बी.एड्. अध्यापक प्रशिक्षणार्थींमध्ये आंतरजालाच्या जाणिवेचा आणि त्यांच्या उपयुक्ततेचा तौलनिक अभ्यास.

४. डी.एड्. व बी.एड्. अध्यापक प्रशिक्षणार्थींमध्ये आंतरजाल जाणीव आणि आंतरजाल उपयुक्तता यातील सहसंबंधाचा अभ्यास.

संदर्भ ग्रंथ सूची

Best, J and Kahn, J. (2003). <u>Research in education</u> (7th Ed.). New Delhi: Prentice-Hall

आगलावे, प. (२०००). <u>संशोधन पद्धतीशास्त्र व तंत्रे</u> (प्रथमावृत्ती). नागपूर : विद्या प्रकाशन.

भिंताडे, वि. रा. (१९८९). <u>शैक्षणिक संशोधन पद्धती</u> (प्रथमावृत्ती). पुणे: नूतन प्रकाशन.

पंडित, ब. बि. (१९९७). <u>शिक्षणातील संशोधन अभिकल्प</u> (द्वितीयावृत्ती). पुणे : नूतन प्रकाशन.

दांडेकर, वा. ना. (१९९७). <u>शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र</u>. पुणे : विद्या प्रकाशन.

Website

http://www.ericsearch.org

http://www.mentletics.com

http://www.infed.org/biblio/b-explrn.htm

http://library.cuesta.edu/distance/lrnstyle.htm

...

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

१०

इयत्ता आठवीतील विद्यार्थ्यांच्या इंग्रजी वाचनातील अडचणी दूर करण्यासाठी उपक्रमांची निर्मिती व त्यांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

डॉ. बाळासाहेब पोपट आवटे
प्राचार्य
विलास तांबे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
धुळवाडी, ओतूर, ता. जुन्नर, जि. पुणे.

सारांश

माणूस स्वत:चे भाव, विचार मुख्यत्वे बोलण्याच्या माध्यमातून व्यक्त करतो. तसेच इतरांच्या भावना व विचार समजावून घेतो. बोलण्यापासूनच माणूस चिन्ह व देहबोलीचा उपयोग करून हावभाव, अंगविक्षेप, भाव, कृती इत्यादी मार्गांनी स्वत:ला प्रकट करण्याचा प्रयत्न करतो. कोणत्याही भाषेचे मूळ स्वरूप म्हणजे बोलणे. भाषेच्या वापरात येणाऱ्या विशिष्ट ध्वनींच्या आधारे बोलणे शक्य होते. भाषा हे संपूर्ण मानवजातीला मिळालेले एक वरदान आहे. भाषा हा आपल्याला समाजाकडून मिळालेला एक अनमोल वारसा आहे. आपल्या देशामध्ये अनेक भाषा बोलल्या जातात. त्यामध्ये सर्वांत महत्त्वाचे स्थान हे इंग्रजी भाषेला आहे. इंग्रजी ही विज्ञान तंत्रज्ञानाची तसेच जगाची व्यवहार भाषा आहे. समृद्ध अशा इंग्रजी वाङ्मयाने वाचकांना भुरळ घातली आहे. म्हणूनच English is the window to the world असे म्हटले जाते. भारत देशामध्ये सुरुवातीला संस्कृत भाषा अधिक वापरली जात होती. हे पुरातन धार्मिक ग्रंथांवरून सिद्ध होते. महाराष्ट्र राज्यामध्ये मराठी भाषा विचार विनिमयाचे साधन म्हणून वापरली जाते. एवढेच नाही तर मातृभाषा म्हणून मराठी भाषेचा वापर केला जातो. पण मराठी भाषा बहुतांशी संस्कृत भाषेवर आधारित आहे. जगाचा विचार केला तर इंग्रजी भाषा महत्त्वाची आहे. तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे जग जवळ आले आहे. म्हणून म्हटले जाते की "अवघेची विश्व माझेचीवा घर" या प्रमाणे संपूर्ण जगाला इंग्रजी भाषा परिचित असणे आवश्यक आहे. त्यामुळे एक जागतीक भाषा म्हणून इंग्रजी भाषेवर प्रभुत्व प्राप्त करणे व्यक्तिविकासाच्या व देशाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे व आवश्यक ठरले आहे. म्हणूनच अभ्यासक्रमातसुद्धा इयत्ता पहिली पासून इंग्रजी हा विषय अनिवार्य केला गेला आहे. बालकाच्या शैक्षणिक विकासात भाषेला महत्त्वाचे स्थान आहे. प्रामुख्याने श्रवण, वाचन भाषण व लेखन ही कौशल्ये विकसित व्हावी लागतात. शाळेमध्ये विविध विषयांचे ज्ञान विद्यार्थी भाषेच्या माध्यमातूनच करतात.

प्रस्तावना

बालकाच्या बौद्धिक विकास साधण्यासाठी वाचन कौशल्याचा विकास करणे अधिक महत्त्वाचे आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या वाचाल तर वाचाल या उक्तीतून आपल्याला वाचनाचे महत्त्व समजते. विविध उपक्रमाद्वारे विद्यार्थ्यांच्या वाचन क्षमतेचा विचार करताना ते म्हणतात.

"अक्षरे गाळून वाची | काही घाली पदरींची ||
निगा न राखे पुस्तकांची | तो एक मूर्ख ||"

Vol: 8th, Issue : I, English-Marathi, Quarterly: 1st June 2019, ISSN : 2319-5525
UGC Approval No. 63298

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dhulwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

वाचन हे न अडखळता व स्पष्ट करता यावे या हेतूने सदर संशोधनासाठी इंग्रजी विषयातील वाचन या विषयाची निवड केली आहे.

"ओले मूळ भेदी खडकाचे अंग । अभ्यासासी सांग कार्यसिद्धी ॥
नव्हे ऐसे काही अवघड । नाही कठिण तोच वरि ॥
दोर चिरा कापे पडिला काचणी । अभ्यासे सेवनी विष पडे ॥
तुका म्हणे कैसा देसव्यासी ठाव । जठरी बाळा वाव एकाएकी ॥"

संत तुकाराम या अभंगात सांगतात की, झाडाचे ओले मूळ वाढल्यानंतर खडक फोडून आत शिरते. त्याचप्रमाणे भाषा अभ्यासाच्या सरावाने कोणतेही कार्य पूर्णत्वास जाते. भाषा अभ्यासाने काय साध्य होत नाही? भाषा अभ्यासाचा निर्धार केला जात नाही, तो पर्यंत प्रत्येक गोष्ट असाध्य आहे. दोराने सतत घासत राहिले तर दगडसुध्दा कापला जातो. रोजच्या सरावाने विष देखील पचते. अभंगाच्या शेवटी तुकाराम महाराज म्हणतात, आरंभी आईच्या पोटात नऊ महिन्याचे मूल मावेल एवढी जागा असते काय? परंतु मुलाच्या हळूहळू वाढीप्रमाणे अवकाश होत जातो म्हणून बालकाच्या विकासात भाषेला महत्त्वाचे स्थान आहे. प्रामुख्याने भाषा कौशल्ये विकसित व्हावी लागतात. शाळेमध्ये विविध विषयांचे ज्ञान विद्यार्थी भाषेच्या माध्यमातूनच प्राप्त करतात. भाषा ही मानवी जिवनात अत्यंत महत्त्वाची आहे त्यात वाचन हे महत्त्वाचे ठरते कारण वाचनाने व्यक्तीचा भाषिक विकास होतो. म्हणून संशोधकाने इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयातील वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेऊन त्या अडचणी दूर करण्यासाठी उपक्रमांची निर्मिती व त्यांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास हा विषय निवडला आहे.

भाषा ही मानवाला लाभलेली एक देणगीच आहे. माणूस भाषेच्या माध्यमातून आपले आचार विचार अभिव्यक्त करतो. भाषेमुळे माणूस अधिक शोभून दिसतो. म्हणून म्हटले जाते भाषा हा मानवी जीवनाचा अलंकारच आहे. "Languages Mean What Language does." रॉनाल्ड वार्डहाफ यांनी भाषेच्या व्याख्येत म्हटले आहे "Languages is a system of arbitrary vocal symbols used for human communication" आज संपूर्ण जगाला एका वैश्विक खेड्याचे स्वरूप प्राप्त झाले आहे. जागतिकीकरण, उदारीकरण व वैश्विकरण या गोष्टी अटळ बनल्या आहेत. जेव्हा जगातील अनेक लोक वेगवेगळ्या कारणांसाठी एकत्र येतात, तेव्हा त्यांच्यात प्रमुख अडसर असतो तो संपर्क भाषेचा आज इंग्रजी भाषा ही संपर्क भाषेचे एक प्रभावी माध्यम म्हणून कार्य करत आहे.

भारतीय शैक्षणिक धोरणांसाठी अनेक आयोग निर्माण केले त्यात कोठारी आयोग एक आहे. कोठारी आयोगाने त्रिभाषा सूत्र मांडले व त्याचा देशाने स्विकार केला त्यात इंग्रजी तृतीय भाषा म्हणून स्विकारली गेली. तसेच माध्यमिक स्तरावर इंग्रजी भाषा अनिवार्य केली आहे म्हणून इंग्रजी भाषा शैक्षणिक आणि वैयक्तिक दृष्टीने महत्त्वाची आहे. या सर्वांचा विचार करून संशोधकाने इंग्रजी वाचनाला समोर ठेऊन संशोधन कार्य केले आहे.

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
PU/PN/B.ED 245 / 2006

संशोधनाची गरज

इंग्रजी हा विषय आजच्या विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने महत्त्वाचा असून त्या मध्ये विद्यार्थ्यांना अनेक समस्या येतात हे त्यांच्या संपादनावरून लक्षात आले . विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचन करत असताना अनेक अडचणींना सामोरे जावे लागते . संशोधक स्वतः इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषय शिकवत असताना अनेक अनुभव आले . त्यात विद्यार्थ्यांच्या अनेक समस्या लक्षात आल्या . त्यात प्रकर्षाने जाणवणारी समस्या इंग्रजी वाचन करताना येणाऱ्या अडचणी ही समस्या आहे हे लक्षात आले . म्हणून त्यांना इंग्रजी वाचनासाठी आवश्यक मार्गदर्शन केले तर त्यांच्या इंग्रजी वाचनात योग्य बदल होईल असे जाणवते म्हणून संशोधकाने सदर समस्या विचारात घेऊन संशोधन करण्याचे ठरविले .

संशोधनाचे महत्त्व

सदर संशोधनातुन मिळणाऱ्या निष्कर्षांचा फायदा विद्यार्थी, शिक्षक व पालक यांना होईल . विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयातील वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींची जाणीव होईल . विद्यार्थी विविध समस्यामुळे, अडीअडचणीमुळे व इतर कारणांमुळे इंग्रजी विषयाच्या संपादनात अपयशी ठरतात त्याची कारणे विद्यार्थ्यांना समजतील व त्यांची कार्यक्षमता विकसित होण्यास मदत होईल . इंग्रजी विषयक मत बदलविण्यासाठी प्रयत्न करता येतील . त्यांच्या इंग्रजी वाचनाच्या समस्या व अडीअडचणी समजून घेऊन त्या सोडवण्यासाठी प्रयत्न करता येतील . विद्यार्थ्यांच्या विचारशक्तीला चालना देऊन इंग्रजी विषयातील वाचन विकासासाठी विविध उपक्रमांचे आयोजन करता येईल . विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयातील अध्ययन करताना आवश्यक प्रयत्नांची जाणिव होईल . शिक्षकांना विद्यार्थ्यांच्या इंग्रजी विषयातील वाचन या घटकाचे अध्यापन करताना येणाऱ्या समस्या व अडीअडचणी सोडविण्यासाठी उपाय करता येतील . तसेच विविध वाचन विषयक कौशल्ये विकसित करण्यासाठी आवश्यक प्रयत्न करता येतील . विद्यार्थ्यांच्या गरजेनुसार योग्य वाचन आधारित अध्यापन पद्धतींचा वापर व मार्गदर्शन शिक्षकांना करता येईल . त्यादृष्टीने विद्यार्थ्यांना योग्य दिशेने मार्गदर्शन व इंग्रजी वाचनाचा विकास करता येईल . पालकांना आपल्या पाल्याच्या इंग्रजी विषयातील वाचन करताना येणाऱ्या समस्या व अडीअडचणींची माहिती होऊ शकते . ज्याप्रमाणे मातीच्या गोळ्याला आकार योग्य वेळीच दिला जातो त्याप्रमाणे मुलांना योग्य वळण बालवयातच लावला जातो . शिक्षणाची गोडी निर्माण करणे तसेच वाचन कौशल्य विकसात पालकांचा वाटा महत्त्वपूर्ण असतो . त्या दृष्टीने पालक पाल्याला इंग्रजी विषयातील वाचन कौशल्य विकासासाठी मार्गदर्शन करून त्यांच्या इंग्रजी विषयातील वाचन कौशल्याच्या प्रगतीसाठी योग्य ते सहाय्य व मार्गदर्शन करू शकतील .

संशोधन समस्या विधान

"इयत्ता आठवीतील विद्यार्थ्यांच्या इंग्रजी वाचनातील अडचणी दूर करण्यासाठी उपक्रमांची निर्मिती व त्यांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास"

PU/PN/B.ED 245 / 2000

Principal
Vilas Tamba Women's College of Education (B.Ed.)

चलांच्या कार्यकारी व्याख्या

इयत्ता आठवी: माध्यमिक स्तरावरील पहिला वर्ग होय.

इंग्रजी: इयत्ता आठवीला शिकविला जाणारा अनिवार्य विषय.

वाचन: भाषा विकासातील मूलभूत कौशल्यांपैकी एक कौशल्य.

उपक्रम: इंग्रजी वाचन करताना येणाऱ्या अडचणी दूर करण्यासाठी केले जाणारे विविध उपाययोजना म्हणजे उपक्रम होय.

<u>संशोधनाची उद्दिष्टे</u>

संशोधनाची विशिष्ट उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे आहेत :

१. इयत्ता आठवीतील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचन कौशल्यातील अडचणींचा शोध घेणे.

२. इयत्ता आठवीतील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचन कौशल्यातील अडचणी दूर करण्यासाठी उपक्रम तयार करणे.

३. इयत्ता आठवीतील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचन कौशल्यातील अडचणी दूर करण्यासाठी तयार केलेल्या उपक्रमांची कार्यवाही करून परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे.

<u>संशोधनाच्या शून्य परिकल्पना</u>

प्रस्तुत संशोधनातील शून्य परिकल्पना पुढीलप्रमाणे आहेत:

इयत्ता आठवीतील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेऊन त्यावरील उपक्रमांची निर्मिती व त्यांची अंमलबजावणी करून परिणामकारकता अभ्यासल्यास त्यात लक्षणीय फरक आढळतो.

संशोधन अभ्यासाची व्याप्ती

प्रस्तुत संशोधनासाठी पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यातील सावित्रीबाई फुले माध्यमिक विद्यालय ओतूर या शाळेचा समावेश केला आहे. प्रस्तुत संशोधनासाठी फक्त माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थी घेण्यात आले असून त्यांनी दिलेल्या प्रतिसादावर संशोधन आधारीत आहेत.

सदर संशोधन विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचन करताना येणाऱ्या अडचणी व केलेल्या उपक्रमांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास या चलांशी संबंधित असून प्रायोगिक संशोधन पद्धतीचा उपयोग केला आहे. सदर संशोधनासाठी तयार करण्यात आलेली संशोधन साधने फक्त माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांकडून भरून घेण्यात आली आहेत.

संशोधन अभ्यासाची मर्यादा

प्रस्तुत संशोधनासाठी पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यातील सावित्रीबाई फुले माध्यमिक विद्यालय ओतूर या माध्यमिक विद्यालयाव्यतिरिक्त इतर शाळांचा समावेश करण्यात आलेला नाही.

सदर संशोधन विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन करताना येणाऱ्या अडचणी व केलेल्या उपक्रमांच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास या चलांशी संबंधित असून ऐतिहासिक किंवा वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीने संशोधन केले गेले नाही. सदर संशोधनासाठी तयार करण्यात आलेले संशोधन साधने शिक्षक, शिक्षकेतर कर्मचारी, समाजसेवक व इतर नागरिक यांच्या कडून भरून घेतली नाहीत.

Vol: 8th, Issue : I, English-Marathi, Quarterly: 1st June 2019, ISSN : 2319-5525

UGC Approval No. 63299

Principal

PU/PN/B.ED 245 / 2006

संशोधनाची पद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने प्रायोगिक पद्धतीचा उपयोग केला आहे. प्रस्तुत संशोधनात सावित्रिबाई फुले माध्यमिक विद्यालय ओतूर येथील इयत्ता आठवीतील विद्यार्थ्यांच्या इंग्रजी वाचनातील अडचणी दूर करण्यासाठी उपक्रमांची निर्मिती व त्यांची परिणामकारकतेचा अभ्यास करीत असल्याने प्रायोगिक पद्धतीचा वापर करण्यात आला.

प्रस्तुत संशोधनासाठी प्रायोगिक संशोधन अभिकल्पामध्ये येणाऱ्या प्रायोगिक अभिकल्पामधील एकल गट अभिकल्प या प्रकारची संशोधनासाठी निवड करण्यात आली.

संशोधनाचा न्यादर्श

प्रस्तुत संशोधनात महाराष्ट्र राज्यातील पुणे जिल्ह्यातील जुन्नर तालुक्यातील सावित्रिबाई फुले माध्यमिक विद्यालय ओतूर या या माध्यमिक विद्यालयातील ४० विद्यार्थ्यांचा समावेश केला त्यात २० मुले व २० मुली आहे या नमुन्याची निवड सुगम यादृच्छिक नमुना निवड पध्दतीने केली.

संशोधनाची साधने

सदर संशोधनासाठी आवश्यक माहिती मिळविण्यासाठी पूर्वचाचणी व उत्तर चाचणीचा साधन म्हणून वापर केला. इंग्रजी विषयाचे वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींची प्रश्नावली तयार करून विद्यार्थ्यांकडून भरून घेण्यात आली व या साधनाने संशोधनाची उद्दिष्टे साध्य होवू शकत होती त्यामुळे सदर साधन वापरण्यात आले.

माहिती विश्लेषणाची तंत्रे :

प्रस्तुत संशोधनात माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी खालील वर्णनात्मक आणि अनुमानात्मक सांख्यिकी तंत्राचा वापर करण्यात आला.

१. वर्णनात्मक विश्लेषण : अ) केंद्रीय प्रवृत्तीचे मापन, ब) विचलनशीलतेचे मापन

२. अनुमानात्मक विश्लेषण : 'टी' परीक्षिका,

परिकल्पनांचे परिक्षण

शून्य परिकल्पना : इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेऊन त्यावरील उपक्रमांची निर्मिती व त्यांची अंमलबजावणी करून परिणामकारकता अभ्यासल्यास त्यात लक्षणीय फरक आढळतो.

कोष्टक

पूर्व चाचणी व उत्तर चाचणी यांच्यातील

फरकाची लक्षणीयता

गट	नमुना	स्वाधिनता मात्रा	कोष्टक मूल्य		'टी' परीक्षिकेचे गुणोत्तर	सार्थकता स्तर
			०.०५	०.०१		
पूर्व चाचणी	४०	३९	२.०४	२.७५	१६.७३	०.०१
उत्तर चाचणी	४०					

PU/PN/B.ED 245/2008

Principal
Vijay Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Ot) Tal. Junnar, Dist. Pune

'टी' परीक्षिकेचे अर्थनिर्वचन

वरील कोष्टकावरून असे दिसते की सदर 'टी' चे मूल्य १६.७३ हे ०.०१ स्तरावरील कोष्टकीय 'टी' २.७६ पेक्षा जास्त आहे. म्हणून लक्षणीय फरक पडतो असे सिध्द होते.

इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेऊन त्यावरील उपक्रमांची निर्मिती व त्यांची अंमलबजावणी करून परिणामकारकता अभ्यासल्यास त्यात लक्षणीय फरक आढळतो. ही परिकल्पना स्विकारली जाईल आणि इयत्ता आठवी च्या विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेऊन त्यावरील उपक्रमांची निर्मिती व त्यांची अंमलबजावणी करून परिणामकारकता अभ्यासल्यास लक्षणीय फरक आढळतो असे म्हणता येईल.

निष्कर्ष

इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेऊन त्यावरील उपक्रमांची निर्मिती व त्यांची अंमलबजावणी करून परिणामकारकता अभ्यासल्यास त्यात लक्षणीय फरक आढळतो. म्हणजेच इयत्ता आठवी च्या विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेऊन त्यावरील उपक्रमांची निर्मिती व त्यांची अंमलबजावणी करून परिणामकारकता अभ्यासल्यास इंग्रजी वाचन कौशल्य अधिक चांगलनिर्माण होते. म्हणजेच इयत्ता आठवी च्या विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन करताना येणाऱ्या अडचणींचा शोध घेऊन त्यावरील उपाययोजना केल्यास इंग्रजी वाचन अधिक चांगले होते.

शिफारशी

१. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचनात येणाऱ्या अडचणींचा शोध घ्यावा.

२. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचनात कमीत कमी अडचणी येतील व इंग्रजी वाचनाचे   मार्गदर्शक साहित्य सहजासहजी उपलब्ध होईल यासाठी प्रयत्न करावेत.

३. विद्यार्थ्यांना इंग्रजी वाचनात येणाऱ्या अडचणी सोडविण्यासाठी आवश्यक ते मार्गदर्शन करावे.

४. शिक्षकांनी इंग्रजी वाचनाचे विविध उपक्रम तयार करावेत.

५. शिक्षकांनी इंग्रजी वाचनाचे विविध उपक्रम व आवश्यक साहित्य विद्यार्थ्यांना उपलब्ध करून द्यावे.

६. शाळेत इंग्रजी वाचनाच्या विविध स्पर्धांचे आयोजन करावे. त्यामुळे विद्यार्थ्यांना वाचन कौशल्य विकासासाठी प्रोत्साहन मिळेल.

७. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांना इंग्रजीचे वाचन करण्यासाठी विविध उपक्रमांचा वापर करून वाचायला शिकवावे व योग्य पध्दतीने अध्यापन करावे.

<u>पुढील संशोधनासाठी विषय</u>

पुढील संशोधनासाठी विषय

१. प्राथमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन कार्य करताना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास.

Vol: 8th , Issue : I , English-Marathi, Quarterly: 1st June 2019,ISSN : 2319-5525

UGC Approval No. 63299

PUPN/B.ED 243/2006

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dombarwadi(Churi) Tal. Junnar, Dist. Pune

१. माध्यमिक विद्यालयातील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन कार्य करताना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास.

२. महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे वाचन कार्य करताना येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास.

३. माध्यमिक विद्यालयातील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे श्रवण, लेखन, भाषण व वाचन कौशल्य विकसनात येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास.

४. उच्च माध्यमिक विद्यालयातील विद्यार्थ्यांना इंग्रजी विषयाचे श्रवण, लेखन, भाषण व वाचन कौशल्य विकसनात येणाऱ्या अडचणींचा अभ्यास.

५. माध्यमिक शाळातील विद्यार्थ्यांच्या इंग्रजी वाचन कौशल्य जाणीव जागृतीचा अभ्यास.

संदर्भ ग्रंथ यादी

भिंताडे, वि. रा. (१९८९). शैक्षणिक संशोधन पद्धती (प्रथमावृत्ती). पुणे: नाकेत प्रकाशन.

पंडित, ब. बि. (१९८९). शिक्षणातील संशोधन अभिकल्प (प्रथमावृत्ती). पुणे : नूतन प्रकाशन

मुळे, ग. व उमाठे, वि. (१९८७). शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्त्वे. नागपूर: महाराष्ट्र विद्यापीठ निर्मिती मंडळ

पाटील, वा. भा. (१९९९). संशोधन पद्धती. नागपूर: श्री गणेश प्रकाशन.

घरात, अ. पा. (१९९०). प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र (प्रथमावृत्ती). पुणे: नूतन प्रकाशन.

भांडारकर, के. म. (२००५). सुलभ शैक्षणिक संख्याशास्त्र. पुणे: नूतन प्रकाशन.

दांडेकर, वा. ना. (१९९७). शैक्षणिक मूल्यमापन व संख्याशास्त्र. पुणे : विद्या प्रकाशन.

Website

http//www.ericsearch.org

http://sanshodhanchetana.com

http://shodhganga.inflibnet.ac.in

***

PU/PN/B.ED 243/2006

Principal
Vilas Tandle Women's College of Education (B.Ed.)
Dumberwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

२

माध्यमिक व आश्रमशाळेतील अनुसूचित जाती – जमातीच्या विद्यार्थ्यांमधील अनुपस्थितीच्या कारणांचा तुलनात्मक अभ्यास

प्रा. नितेश निवृत्ती घरबाळ
विद्या ... शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय
डुम्बरवाडी ओतूर, ता. जुन्नर, जि. पुणे

सारांश

देशाच्या सामाजिक स्तर उंचावण्यासाठी शिक्षणासारखे दुसरे साधन नाही. त्यामुळे देशातील तळागाळातील मागासवर्गीय शिक्षण पोहचले पाहिजे. महात्मा फुले, सावित्रीबाई फुले, आंबेडकर, शाहू महाराज, गांधी यांनी मागासवर्गीयांच्या शिक्षणाचा पुरस्कार केला. महात्मा फुले यांनी अस्पृश्यांसाठी १८४८ साली पुण्यात पहिली शाळा काढली. शाहू महाराजांनी कोल्हापूर संस्थानात मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांसाठी शाळा, वसतिगृह स्थापन केल्यात. समाजातील खालच्या स्तरापर्यंत शिक्षण पोहचले पाहिजे. त्यांचा सर्वांगीण विकास व्हावा म्हणून शासन सुद्धा प्रयत्न करत आहे. डॉ. राधाकृष्ण आयोग, कोठारी आयोग, इत्यादी आयोगात मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांसाठी तरतुदी करण्यात आल्या आहेत. अनुसूचित जाती–जमाती, भटक्या जमाती, इतर मागासवर्गीय अशा सामाजिक दुर्बल घटकांना शिक्षणाची सुविधा उपलब्ध करून दिली. मागासवर्गीय विद्यार्थ्यांसाठी मोफत शिक्षण, स्कॉलरशिप, [illegible], वह्या, पुस्तके इत्यादी शासनाने योजना राबवल्या आहेत. विविध जमातींपैकी अनुसूचित जाती – जमाती ही अतिशय एक आदिवासी जमात समजली जाते. महाराष्ट्रात पुणे जिल्ह्यात कोळवाडी, जुन्नर, आंबेगाव, [illegible], ओतूर, इत्यादी भागात ही जमात वस्ती करून राहते. पुणे जिल्ह्यामध्ये जुन्नर तालुक्यातील जवळ जवळ २० गावात ही जमात आहे. अनुसूचित जाती – जमाती जमात हा एक कष्टकरी वर्ग आहे. प्रतिकूल परिस्थितीत त्यांच्या शिक्षणात अनेक कारणांमुळे अडथळे येतात. त्यांच्या [illegible] समस्या [illegible] प्रश्नावलीच्या माध्यमातून केलेला आहे.

प्रस्तावना

शिक्षण हे माणसाला व्यक्त करणारे व जीवनात परिवर्तन आणणारे साधन आहे. त्यामुळे व्यक्तिमत्त्व अधोरेखित होते. आदिवासींच्या संस्कृती प्राचीन व [illegible] आधारित आहे. अनुसूचित जातींची [illegible] ओळख आहे. ते [illegible] विशिष्ट सांस्कृतिक ओळख असणारे आहेत. ही ओळखच त्यांची पुंजी आहे. सुशिक्षित समाजाने त्यांची ही [illegible]. त्यांची आदिवासी, मागासवर्गीय [illegible] आधुनिक शिक्षणाच्या अभ्यासक्रमामध्ये [illegible] समाजातील भीती व दुरावा दूर करावा. यासाठी सुशिक्षित समाजावर सर्वसमावेशक व परिपूर्ण अभ्यासक्रम तयार करण्याची मोठी जबाबदारी आली आहे. ही जबाबदारी उचलण्यास हमी कारण समाजातील सर्व घटकांच्या परिपूर्ण सहभागानेच खरी उन्नती होऊ शकते.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

PU/PN/B.Ed 245 / 2005
Principal
Vidya ... Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

"By Education I mean an all round dewing out of the best in the child and man, body, mind and spirit."
(The mind of Mahatma Ghandhi-P-379)

महात्मा गांधीजी म्हणतात की, "बालकातील उत्तमांचा शरीर, मन, आत्मा यांचा सर्वांगीण विकास घडवून आणणे म्हणजे शिक्षण होय".

शिक्षण समाज परिवर्तनाचे महत्त्वाचे साधन आहे. आदर्श समाजाच्या, राष्ट्राच्या निर्मितीसाठी आवश्यक असणारे शिक्षण शाळेत दिले गेले पाहिजेत. अशा या शाळेत देशाचे भवितव्य देशातील वर्गाविर्भावून आकारास येत आहे. मानवाने आपल्या बुध्दी कौशल्याच्या जोरावर वैज्ञानिक प्रगती केली. तरीपण अद्यापही समाजातील मोठा भाग हा शिक्षणापासून वंचित आहे. अशा मागासलेल्या समाजात शिक्षण नसेल तर आर्थिक आणि सामाजिक प्रगतीसाठी कितीही प्रयत्न केले तरी ते निष्फळ ठरतात.

शेकडो वर्षांपासून अविद्येपायी गोरगरीबांची गाऱ्हाणी होत असते
पुन्हा सांगतो मनुष्य परी, तीच ही खरी मूळ विद्येची
पुरेशी जो अविद्येपायी, लेकरी नी ही बहुतांची ।।

समाजातील मूठभर लोक शिक्षण घेऊन सुखाची फळे चाखतात तेव्हा समाजातील ओंजळभर लोक शिक्षणाच्या अभावामुळे दु:खात पिचत पडतात. या वर्गातील लोकांना दोन वेळेची भाकरी कशी मिळेल या विवंचनेने सतत ग्रासलेले असतात. समाजाचा हा मोठा भाग जर शिक्षणापासून वंचित राहिला तर देशाची प्रगती खरोखर थांबून राहिले, परंतु समाजाचा एक भाग पांगळा, गतिहीन, चैतन्यहीन बनेल.

परंतु अनुसूचित जाती – जमाती समाजातील विद्यार्थ्यांमध्ये बहुतांश मुले गरीब, कष्टकरी, मजूर वर्गातील असल्यामुळे ते कामाला अधिक प्राधान्य देतात. त्यामुळे हे विद्यार्थी शाळेत अनुपस्थित असतात. ही मुले अभ्यासाच्या बाबतीत सर्व विद्यार्थ्यांबरोबर राहण्यासाठी टिकू शकत नाही. परिणामी ते इतर विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत मागे पडतात म्हणून अनुपस्थितीच्या प्रमाणात वाढ होते. अशा अनुसूचित जाती – जमाती आदिवासी मुलांच्या वारंवार गैरहजर राहिल्यामुळे अनेक समस्या उद्भवतात. तसा अनुपस्थितीच्या समस्येचा, कारणांचा शोध घेऊन प्रभावी उपाययोजना केल्यास आदिवासी विद्यार्थ्यांची शैक्षणिक प्रगती साधण्यास मदत होईल म्हणून या समस्यांचा अभ्यास करण्यासाठी संशोधकाने प्रस्तुत विषय निवडला आहे.

संशोधनाची गरज

मानवाच्या गरजांमध्ये काळानुरूप आणि परिस्थितीनुसार बदल होत आहे. या गरजांच्या पूर्ततेसाठी मानवाने विविध क्षेत्रात संशोधन करून अनुकूल बदल घडवून आणले आहेत. इतर क्षेत्रप्रमाणेच मनुष्याच्या सर्वांगीण विकास व्हावा. या दृष्टीने शिक्षण क्षेत्रातील संशोधन महत्त्वपूर्ण ठरते.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-6525

PU/PN/B.ED
205 / 2006

Principal
Vilas Sinhai Women's College of Education (B.Ed.)

आधुनिक काळातील शिक्षण प्रवाहात समाजातील वंचित उपेक्षित घटकांना आणण्यासाठी सदर संशोधनाची गरज आहे. त्यांना उपलब्ध असलेल्या शैक्षणिक सुविधा व संधी तसेच शासनाकडून राबविल्या जाणाऱ्या अनेक शैक्षणिक योजना याबद्दल पुरेशी माहिती नसते. तसेच शिक्षणाबद्दल पुरेशी माहिती नसते. तसेच शिक्षणाबद्दल या समाजात जागृतीचा अभाव आहे. तीच जाणीव व जागृती, शिक्षणाची संधी उपलब्ध करून देण्यासाठी सदर संशोधन नक्कीच उपयुक्त ठरेल.

त्याचप्रमाणे संशोधक स्वतः अनुसूचित जाती – जमातीच्या विद्यार्थ्यांच्या समस्यांविषयी संशोधन करीत आहे ते विद्यार्थी दिवसभर शेतात काम करतात. तसेच हरिक, तीळ, ज्वार विकणे, गाईशी चारा–पाणी करणे. त्यामुळे ही शारीरिक व मानसिकदृष्ट्या थकलेली असतात. शिक्षणासाठी जी उत्सुकता आंतरिक जाणीव जागृत व्हायला पाहिजे ते जागृत होत नाही ते जागृत होण्यासाठी सदर संशोधनाची गरज आहे.

दिवसभराच्या कामामुळे अभ्यास, गृहपाठ करण्यासाठी त्यांना अतिरिक्त वेळ देणे येथे शक्यच नसते. काही विद्यार्थ्यांना अभ्यासाची, शिक्षेची, इतर मारल्या शिक्षकाची भिती वाटते. अशा अनेक कारणामुळे ते स्वतःचा आत्मविश्वास गमवितात व एकटे नाराज होतात किंवा शाळेत येतात गैरहजर राहतात पण त्यांना शिक्षणाची किंमत आहे काही करण्याची इच्छा आहे मग तो शिक्षणापासून वंचित का राहावेत?

यासाठी संशोधकाने सदर संशोधनासाठी विषयाची गरज लक्षात घेऊन हे संशोधन हाती घेण्याची गरज आहे.

संशोधन समस्या विधान

"जुन्नर तालुक्यात कोळवाडी गावामध्ये माध्यमिक व आश्रमशाळेतील अनुसूचित जाती – जमातीच्या विद्यार्थ्यांमध्ये अनुपस्थितीच्या कारणांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे".

संशोधन समस्येच्या कार्यात्मक व्याख्या

१) माध्यमिक शाळा

इयत्ता ८,९,१० वी पर्यंतच्या वर्ग असणाऱ्या शाळेला माध्यमिक शाळा म्हणतात. (राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९८६)

२) आश्रमशाळा

आदिवासी, दलित व जे शिक्षणापासून वंचित असलेले विद्यार्थ्यांना शासनाकडून मोफत भोजन, निवास, सुविधा शैक्षणिक साहित्य उपलब्ध करून देणारी संस्था म्हणजे आश्रमशाळा होय.

३) अनुसूचित जाती – जमाती

देशात अगदी प्रथम वस्ती करून राहिलेली व शैक्षणिक व आर्थिक दृष्ट्या मागासलेले लोक जात होय

४) अनुपस्थिती

विद्यार्थी शाळेत न येता काही कारणांमुळे सतत गैरहजर असणे.

१.४ संशोधनाचे शीर्षक

माध्यमिक व आश्रमशाळेतील अनुसूचित जाती – जमातीच्या विद्यार्थ्यांमधील अनुपस्थितीच्या कारणांचा तुलनात्मक अभ्यास"

PU/PN/B.ED 245 / 2006

Principal
Vidya Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. माध्यमिक, आश्रमशाळेतील अनुसूचित जाती — जमातीच्या विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीची कारणे शोधणे.

२. या शाळेतील अनुसूचित जाती — जमातीच्या विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीच्या कारणांचा अभ्यास करणे.

३. नवीन या शाळेतील अनुसूचित जाती — जमाती, आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीची तुलना करणे.

४. माध्यमिक, आश्रमशाळेतील अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांची उपस्थिती वाढविण्यासाठी उपाय सुचविणे.

संशोधनाची व्याप्ती

१. प्रस्तुत संशोधन माध्यमिक व आश्रमशाळा या शाळेशी संबंधित आहे.

२. प्रस्तुत संशोधन हे अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांशी संबंधित आहे.

३. प्रस्तुत संशोधन अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीशी संबंधित आहे.

४. प्रस्तुत संशोधन हे सन २०१४—२०१५ या शैक्षणिक वर्षाशी संबंधित आहे.

संशोधनाची मर्यादा

१. प्रस्तुत संशोधन 'जुन्नर' तालुक्यातील कोळवाडी गावापुरतेच मर्यादित आहे.

२. प्रस्तुत संशोधनाचे निष्कर्ष हे माध्यमिक व आश्रमशाळेमधील अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थित राहणा—यांना लागू पडतील.

संशोधन पध्दती

प्रस्तुत संशोधनात सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब केला आहे.

संशोधनाची साधने

सदर संशोधनामध्ये स्वनिर्मित प्रश्नावली देऊन मिळालेल्या माहितीच्या आधारे त्या माहितीचे सांख्यिकीय विश्लेषण व अर्थनिर्वचन खाली संख्याशास्त्रीय आधारे केले आहे.

१) शेकडेवारी

२) आलेख

अशा प्रकारे संशोधकाने प्रायोगिक पध्दतीने अचूक निवड करून संशोधनाची साधने व त्री वापरून संशोधनातील समस्येचे निष्कर्ष काढलेले आहे.

प्राप्तांकांच्या मूल्यमापनावरून निष्कर्ष काढलेली आहेत. त्यावरून काही उपाययोजना सुचविल्या गेल्या आहेत.

संशोधनाचे उद्दिष्टानुसार निष्कर्ष

संबंधित विषयासंबंधी उपलब्ध असणा—या आधार सामग्रीचे अर्थनिर्वचन केले असता संशोधनातून पुढील निष्कर्ष निघतात.

१) उद्दिष्टे १ नुसार निष्कर्ष

माध्यमिक व आश्रमशाळेतील अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीची कारणे शोधणे.

१. अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांना आईला घरकामात व वडीलांना शेतात मदत करावी लागते म्हणून त्या विद्यार्थ्यांचे अनुपस्थितीचे प्रमाण जास्त दिसून येते. (कोष्टक क्र. २ नुसार)

२. अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या घरची परिस्थिती गरीबीची असल्यामुळे ही मुले कामाला मजुरी करण्यासाठी जातात. हे सुध्दा अनुसूचित जाती — जमाती विद्यार्थ्यांचे अनुपस्थितीचे प्रमुख कारण आहे.

Vol: 6th, Issue : II, English-Marathi, Quarterly: 1st Sep 2017,ISSN : 2319-5525

PU/PN/B.ED 343 / 2006

Principal
Vidya Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

१. माध्यमिक व आश्रमशाळेतील अनुसूचित जाती — जमाती विद्यार्थ्यांना शिक्षण घेताना काही प्रमाणात समस्या जाणवतात. म्हणून ते शाळेत अनुपस्थित राहतात.
२. आरोग्य विषयक समस्या हे अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीचे एक कारण आहे. (तोलिका क्र. २ नुसार)
३. अभ्यास न केल्यामुळे शिक्षक जी शिक्षा देतात म्हणून विद्यार्थ्यांचे अनुपस्थितीचे प्रमाण जास्त आहे.

२) उद्दिष्टे २ नुसार निष्कर्ष

अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीच्या कारणांचा अभ्यास करणे.

१. अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीची आर्थिक कारणे पालकांचे दारिद्र्य व शैक्षणिक विकास नसल्याने कुटुंबासाठी आर्थिक हातभार लावण्यासाठी पालक विद्यार्थ्यांना मजुरीसाठी नेतात.
२. अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीची कौटुंबिक कारणे कुटुंबात मुलांची संख्या जास्त असणे, पालकांच्या व्यसनामुळे, कौटुंबिक संघर्षामुळे, अज्ञानामुळे, पूर्वीच्या रुढी, अंधश्रद्धा ही कारणे आहेत.
३. या शाळांमध्ये भौतिक व आनंददायी सोईचे प्रमाण कमी असल्यामुळे अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांना शाळेची गोडी कमी होते. (तोलिका क्र. कि. ८ नुसार)
४. शासन अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांसाठी ज्या सेवा सुविधा पुरवत असते त्या वेळेवर व नियमित पोहचत नाहीत.

३) उद्दिष्टे ३ नुसार निष्कर्ष

शाळेतील अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीच्या कारणांची तुलना करणे.

१. माध्यमिक शाळेत अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांच्या अनुपस्थितीचे प्रमाण जास्त आहे तर आश्रमशाळेत हे प्रमाण कमी दिसून येते.
२. माध्यमिक शाळेतील अनुसूचित जाती — जमातीच्या विद्यार्थ्यांच्या पालकांना शिक्षणाबद्दल खर्च होणार नाही. मात्र आश्रमशाळेतील पालकांना विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणाबद्दल अनुपस्थितीचे प्रमाण दिसून येते.
३. आश्रमशाळेच्या तुलनेने माध्यमिक शाळेत शिकणाऱ्या अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांना कामावर जावे लागते कारण त्यांची घरची परिस्थिती गरीबीची असते.
४. माध्यमिक विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत आश्रमशाळेतील विद्यार्थ्यांना जास्त शिकण्याबाबत आवड आहे. असे असून सुध्दा ते शाळेत अनुपस्थित राहतात.

४) उद्दिष्टे ४ नुसार निष्कर्ष

माध्यमिक व आश्रमशाळेतील अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थ्यांची उपस्थिती वाढविण्यासाठी उपाय सुचविणे.

१. अनुसूचित जाती — जमाती समाजातील पालकांना शिक्षणाचे महत्त्व समजावणे. होतकरू व हुशार विद्यार्थ्यांना आर्थिक मदत करणे.
२. माध्यमिक शाळेत अनुसूचित जाती — जमातीच्या विद्यार्थ्यांच्या उपस्थिती वाढविण्यासाठी पालक मेळावे घेणे, शासनाकडून शिष्यवृत्ती देणे, पोषण आहार, विद्यार्थ्यांच्या आर्थिक गरजा लक्षात घेऊन त्यांना वेळोवेळी मदत करणे.
३. पालकांमध्ये साक्षरता निर्माण करणे, हे अनुपस्थितीचे प्रमाण कमी करण्याचा एक उपाय आहे.

Principal
Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
Junnar, Dist. Pune

४. नियमित शाळाप्रवेशासाठी शाळेत विविध सभा घेतल्या जातात. परंतु त्यास पालकांचा सहभाग मिळत नसल्याने उद्दिष्टे साध्य होत नाही.
५. या पालकांमध्ये शिक्षणविषयक जागृती निर्माण करण्याचे प्रयत्न केले जातात पण पालक त्याकडे दुर्लक्ष करतात.

अंतिम निष्कर्ष

१. अ—पाल मुलींना धरकाम, शेतीकाम, लहान भावंडांना सांभाळणे ही कामे करावी लागतात.
२. विद्यार्थ्यांना उच्च शिक्षण दयावेसे वाटते.
३. अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थी शालेय इतर विद्यार्थ्यांमध्ये मिळून मिसळून वागत नाहीत, त्यामुळे त्यांचे सामाजिकीकरण होण्यास अडथळा निर्माण होतो.
४. अनुसूचित जाती — जमाती आदिवासी विद्यार्थी अभ्यासात कमकुवत असल्याने शैक्षणिक गळती मानसिकतेमुळे शिक्षणास विरोध नाही.
५. विद्यार्थ्यांना शालेय शैक्षणिक साहित्याचा शासनाकडून पुरवठा होतो.
६. पालक केवळ आर्थिक लाभ घेण्यासाठी शाळेत प्रवेश घेतात.
७. शिक्षकांना या विद्यार्थ्यांच्या सर्व कामांना पालकांकडून योग्य प्रतिसाद मिळत नाही.
८. शाळांतील उपक्रमात सदर विद्यार्थी फारसा सहभाग घेत नाही.
९. पालकांमध्ये निरक्षरतेचे प्रमाण अधिक आहे.
१०. सदर विद्यार्थ्यांना शब्दांचे शुद्ध व स्पष्ट उच्चारण करताना अडचणी येतात.
११. सदर विद्यार्थी वाचनात, शुद्धलेखनात चुका करतात.

शिफारशी — विद्यार्थी —

१. अनुसूचित जाती — जमातीच्या विद्यार्थ्यांनी आपल्या समस्या मुख्याध्यापक व शिक्षकांना सांगून त्यातून काही तरी मार्ग ते शोधून देतील.
२. अनुसूचित जाती — जमाती समाजातील विद्यार्थ्यांना आपल्या पालकांना शिक्षणाचे महत्त्व पटवून द्यावे.
३. या समाजातील विद्यार्थ्यांनी पुढीलच्या शिक्षणी कशी करून आई—वडिलांना मदत करावी.
४. आर्थिक अडचण असेल तर परस्परमतपर्यंत शिक्षण घेता येईल हे पालकांना पटवून द्यावे.

शिक्षक —

१. विद्यार्थ्यांच्या गैरहजेरीच्या कारणांचा शोध घेऊन त्यांचे निराकरण करण्यासाठी प्रभावी उपाययोजना करणे आवश्यक आहे.
२. पालकांशी सतत संपर्क करून त्यांना शिक्षणाचे महत्त्व पटवून द्यावे. जास्त गैरहजर असणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या पालकांचे उद्बोधन करावे.
३. शाळेमध्ये पालक सभा, माता—पालक सभा नियमितपणे घेऊन पालकांचे उद्बोधन करावे.
४. शासनाकडून आदिवासी विद्यार्थ्यांना मिळणाऱ्या सुविधा विद्यार्थ्यांपर्यंत पारदर्शीपणे पोहोचविण्याची व मिळण्याची कार्यवाही करावी.
५. विद्यार्थ्यांची वैयक्तिक स्वच्छता, आरोग्य, शालेय परिसर स्वच्छ याकडे जास्त लक्ष पुरवावे.

पालक

१. आपल्या पाल्याला नेहमी व वेळेवर शाळेत पाठवावे व त्याच्या अभ्यासाकडे लक्ष द्यावे.
२. पाल्याचे शिक्षण त्याच्या भावी विकासाला पोषक आहे. हे लक्षात घेऊन त्याला शिक्षणापासून वंचित न ठेवण्याची दक्षता घ्यावी.
३. शिक्षक—पालक, माता—पालक सभांना नियमितपणे उपस्थित राहावे.
४. शाळेत घेणाऱ्या विविध उपक्रमात सहभागी व्हावे.
५. पाल्यांच्या आरोग्य, पोषण व शिक्षण हे गरजेचे आहे हे जाणून त्याला सातत्याने शाळेत पाठविण्याचा प्रयत्न करावे.

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
PU/PN/B.ED
245 / 2006

संदर्भ

१. भिताडे वि.रा. (२००८) 'शैक्षणिक संशोधन पद्धती', पुणे: नित्यनूतन प्रकाशन, पान नं. ३० ते ९३).
२. दुनाखे अरविंद व देशपांडे सीमा 'प्रगत शैक्षणिक मानसशास्त्र', पुणे: नित्यनूतन प्रकाशन. (पान नं. ३४, ३५)
३. पारसनीस हेमलता, देशपांडे सीमा (१९९९ पुनर्मुद्रण) 'शैक्षणिक कृती संशोधन', पुणे नूतन प्रकाशन – ३४
४. प्रा.रा.तु.भगत, 'शिक्षणशास्त्र [illegible]', (पान नं. १०४), चैतन्य प्रकाशन: कोल्हापूर.
५. मा.गो.आपटे, 'शिक्षणातील [illegible]', पुणे, [illegible]

• • •

Principal
Vidya [illegible] College of Education (B.Ed.)
[illegible] Tal. Junnar, Dist. Pune

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖
Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

PU/PN/B.ED
245 / 2006

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salman Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennai 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerce, Nizwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

PU/PN/B.ED 245/2006

Principal
Vilas Tombe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

७. सामाजिक समस्या – बाल गुन्हेगारी

प्रा. रामदास आनंदा कदम

विलास तांबे वुमन्स कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,डुंबरवाडी

सारांश

बदलत्या सामाजिक आर्थिक परिस्थितीनुसार महानगरातील गुन्हेगारीत मोठी वाढ झाली असून त्यात बालगुन्हेगारांचे प्रमाणही बरेच वाढले आहे. या निमित्ताने बालगुन्हेगारी पुन्हा एकदा गंभीर प्रश्न म्हणून समाजापुढे उभा आहे. बालकांना मिळणारी पुरेशी संगत, मोह, वाढत्या वयात असणारी डील ची भूक यामुळे गुन्हे घडतात. कोणत्याही प्रकारच्या गुन्ह्यामध्ये बालकाला बालकाला बालन्याय अधिनियम अंतर्गत बालन्याय मंडळासमोर शिक्षा झाल्यानंतर बालसुधारगृहामध्ये ठेवले जाते. चांगल्या आरोग्य सुविधा, शिक्षण व व्यावसायिक शिक्षण देऊन विधिसंघर्षित मुलांना विधायक नागरिक निर्माण करता येईल.

आजच्या बदलत्या जीवनशैलीत स्पर्धेच्या युगात लहान मुलांचे बालपण हरवले आहे. पालकांच्या वाढत्या अपेक्षा, पाल्यासाठी पुरेसा वेळ न देणे या सर्वांचा परिणाम बालकांवर प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे होतो. या सर्वांना अधिक उपयुक्त करण्यास जबाबदार आहेत आजची माहिती संप्रेषणाची विविध साधने. एका ठराविक वयात ज्या गोष्ट समजायच्यास हव्यात त्या वेळेच्या खूप अगोदर मुलांपर्यंत पोहचतात. त्यामुळे मुले वाम मार्गाला लागतात. कौमार्य अवस्थेतील उदय मुलांच्या आयुष्याला दिशा देते. समाज विरोधी कृत्ये करणारी आणि गुन्हा सिद्ध झालेली जी सोळा वर्षा खालील मुले असतात, त्यांना बाल गुन्हेगार म्हणतात.

डिसेंबर 2012 दिल्लीतील निर्भया वर बलात्कार करून तीची क्रूर हत्या करणारे नराधम व मुंबईच्या शक्तीमिलच्या आवारात झालेल्या बलात्काराच्या घटनेतील समान धागा म्हणजे या दोन्ही गुन्ह्यांमध्ये प्रौढ आरोपींसह बालगुन्हेगारांचा समावेश आहे. बालगुन्हेगारी एक भयंकर सामाजिक समस्या आहे आणि समाजाच्या घातकीच्या स्पर्धेच्या जगातील ताणतणावामुळे ती अधिक गंभीर रूप धारण करत आहे.

सैध्दांतिक पार्श्वभूमी

१. सामाजिक अध्ययन सिध्दांत

बांडुरा, वॅलीन आणि रिचर्डसन हे सामाजिक अध्ययन विचार प्रवाहाचे पुरस्कर्ते आहेत. त्यांच्या मते कुमारवयीन मुले व त्यांचे हिंसक, आक्रमक वर्तन हे इतर वर्तना प्रमाणे सामाजिक अध्ययन प्रक्रियेतून संपादित केले जातात. यासाठी प्रत्यक्ष आणि अप्रत्यक्षपणे येणारे अनुभव, सराव इतर व्यक्तींच्या वागणूकीचे निरीक्षण व अनुकरण या गोष्टी जबाबदार ठरतात.

PU/PN/B.ED 245 / 2008

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

२. भाव–विरेचन

फ्रिट्झ पर्ल्स मनोविकार तज्ञ फ्रिट्झ पर्ल्स यांच्या मते आक्रमक भावनांचा निचरा होण्यासाठी वाव दिल्यास आक्रमक वर्तन होण्याचे टळू शकते.

बाल गुन्हेगारी

बाल गुन्हेगारी शिक्षेऐवजी संरक्षणाची गरज आहे. शिक्षेऐवजी उपचार, विस्कळीत कायदेतंत्राचा कमी वापर, अनौपचारिक वातावरण, मुलांसाठी पुर्नवसन समजण्यासाठी अधिकाऱ्यांची योजना व कायदे आणि समाजशास्त्र या दोहोंची माहिती असलेल्या न्यायाधीशांची नियुक्ती, सुधारगृह व प्रशिक्षित हस्तव्यवसाय शिकविणाऱ्या संस्थात बालगुन्हेगारांची रवानगी करण्यात येते. बाल गुन्हेगारास शिक्षा न देता समाजाने त्याला संरक्षण व सुधारण्याची संधी दिली पाहिजे यासाठी गुन्हा सिद्ध झाला, तरीही काही प्रकरणी गुन्हेगारास चांगल्या वर्तणुकीच्या शर्तीवर मोकळे सोडण्याची, तसेच प्रसंगी गुन्हेगारास ताकीद अथवा समज देऊन सोडण्याची कायद्यात तरतूद आहे.

शहरातील गलिच्छ वस्त्या बालगुन्हेगारी वाढविण्यास कारणीभूत ठरतात. चित्रपट, प्रसारमाध्यमे, संपर्कसाधने, इंटरनेट इ. करमणूकीच्या साधनांमुळे गुन्ह्याच्या तंत्राबद्दल व गुन्हेगाराबद्दल आकर्षण निर्माण होते आणि त्यातूनही संघटीत टोळ्यांचे उद्योग सुरु होतात.

बालगुन्हेगारांमध्ये चोऱ्या, पाकिटमारी तसेच घरातून पळून जाणे या गुन्ह्यांचे प्रमाण सर्वात अधिक आहे. यासाठी बाल गुन्हेगारांकडे अचाट धाडस असते.

व्याख्या

१. "समाज विरोधी वर्तन म्हणजे बालगुन्हेगारी होय." हॅडफील्ड
२. "विशिष्ट ठिकाणच्या कायद्याने घालून दिलेल्या वयोमर्यादेच्या आतील मुला/मुलीने केलेल्या वाईट कृत्याला बाल गुन्हेगार म्हणावे" डॉ. सेठना
३. "ज्या बालकाचे वर्तन सामाजिक मान्यतांच्या विपरित असते त्यास गुन्हेगार म्हणतात" हिले.
४. Wayward, incorrigible or habitually disobedient child is called a juvenile delinquent - Robison

लक्षणे

१. बाल गुन्हेगार मुलांना अभ्यास,शाळा व शाळेतील उपक्रम कार्यक्रम आवडत नाहीत वारंवार नापास होतात व एकाच वर्गात अनेक वर्षे असतात.
२. शिक्षकांबद्दल या मुलांना आदर नसतो शिक्षकांच्या आज्ञेची जाणीवपूर्वक पायमल्ली करणे.
३. उनाडक्या करणे, मौज लुटणे यात त्यांना आनंद मिळतो.
४. आपल्यापेक्षा लहान कमकुवत मुलांना त्रास देणे दादागिरी करणे असे कृत्य ते करतात.
५. मारझोड करणे, उद्धटपणे बेपर्वाईने वागणे हा त्यांचा स्वभाव असतो.
६. बाल गुन्हेगार स्वार्थी, हेकट, आक्रमक, हिंस्त्र आडमुठे असतात.
७. परिस्थितीशी विरोध करणे हा त्यांचा स्वभाव झालेला असतो.

PU/PN/B.ED
245 / 2009
Principal
Vitas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

८. बाल गुन्हेगार भावनिकदृष्ट्या अस्थिर असतात. वळणे नको. सारासार विचार शक्तीचा व विवेकाचा अभाव असतो.

९. त्यांना इतरांच्या भावनांची कदर नसते.

१०. चहाडी, गर्विष्ठपणा, भांडणे, चोऱ्या करणे, खोटे बोलणे सामाजिक मालमत्तेची नासधूस, जाळपोळ, मोडतोड करणे.

११. जुगार, धूम्रपान, अंमली पदार्थ सेवन करणे

कारणे

कोणतेही मूल जन्मतः गुन्हेगार प्रवृत्तीचे असते असे नाही. घरातील व आजूबाजूचे वातावरण, मित्र, शेजारी, घरची मंडळी यांचे वर्तन मुलांच्या मन पटलावर ठसा करून त्यास्वरूपाचे संस्कार हे प्रामुख्याने गुन्हेगारी प्रवृत्ती निर्माण करण्यास कारणीभूत ठरतात.

१. कुसंगतीचा मुलांच्या वर्तनावर निश्चित असा वाईट परिणाम होतो. गुन्हेगारांच्या वस्तीत असणाऱ्या घरातील मूल गुन्हेगारीकडे खेचले जाते.

२. शाळेतील वातावरण प्रेमळ व आनंददायक नसेल तर गुन्हेगारी मूळ धरते.

३. भिन्न समायोजन, सहजप्रवृत्तीचे दमन, मानसिक असमतोल, अतिसाहसाचे आकर्षण, शारीरिक व मानसिक विकृती यामुळेही मुले गुन्हे करतात.

४. घरातील कडक शिस्त, आई–वडीलांचा अति धाक किंवा मुळीच धाक नसणे, अतिप्रमाणात लाड, देखरेखीचा अभाव, प्रेमळ वर्तन नसल्यामुळे मुलांमध्ये गुन्हेगारी प्रवृत्ती निर्माण होते.

५. दारिद्र्य व आर्थिक ओढाताण, गरीबी, यामुळे गुन्हेगारी वाव वाढण्यास मिळतो.

६. घरातील वातावरण यामध्ये घरातील व्यक्ती एकमेकांना समजून न घेणे, त्यांच्यातील परस्पर मत्सराची भावना, घरातील भांडणे, मारामारी यामुळे बाल गुन्हेगारी वाढते.

७. घरातील सदस्य व्यसनाधीन, व्याभिचारी असतील, घरात नीतिनियमांना थारा नसेल तर वाईट संस्कार मुलांवर घडून मुले बाल गुन्हेगारीकडे वळली जातात.

८. काही शारिरीक लक्षणे ही एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीत संक्रमित होतात व ही शारिरीक लक्षणे ही गुन्हेगारीस जबाबदार ठरतात. तसेच शारीरिक व्यंगामुळे होणाऱ्या अवहेलनेमुळे मुले आक्रमक बनून बाल गुन्हेगार बनण्याची शक्यता असते.

९. बालकाचे कुटुंबातील स्थान यामध्ये बालकाचा क्रम, लिंग संख्या, घरातील भावंडे हे बालगुन्हेगारीकडे वळण्यास भाग पाडते.

१०. बालगुन्हेगारांमध्ये शारीरिक ऊर्मी अधिक तीव्रतेने आढळते व ही ऊर्मी मुला/मुलींना गैरवर्तन करण्यास भाग पाडते.

११. कुटुंबातील व्यक्तींपैकी काही व्यक्ती जर वेड्या, दीर्घ आजारपण असणाऱ्या, मंद बुद्धी अशा असल्या तर कुटुंबातील मुलांचा कल गुन्हेगारीकडे वाढतो.

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)

१२. मार्मिक शिक्षण समायोजनामुळे बालगुन्हेगार आपल्या भावनांवर नियंत्रण ठेवू शकत नाहीत.

कायदे व शासन निर्णय

१. बाल न्याय (मुलांची काळजी व संरक्षण) अधिनियम – 2000 बाल गुन्हेगार या ऐवजी विधीसंघर्षग्रस्त बालक असा शब्द वापरला जाईल.

२. बाल न्याय अधिनियम 1986 अन्वये विधीसंघर्षग्रस्त बाल याचा अर्थ 16 वर्षाखालील मुलगा व 18 वर्षाखालील मुलगी असा होतो. परंतु सन 2001 मध्ये या व्याख्येत बदल करून विधीसंघर्षग्रस्त बाल याचा अर्थ 18 वर्षाखालील मुलगा/मुलगी असा करण्यात आला आहे.

विविध देशातील बाल गुन्हेगारी

1. जपान, तैवान, दक्षिण कोरिया, न्यूझीलंड

गंभीर गुन्ह्यासाठी 15 वर्षाच्या वयातही कडक शिक्षा होऊ शकते. जपान मध्ये 20वर्षे वयापर्यंत मुलांना अजाण समजले जाते परंतु गंभीर गुन्ह्यासाठी ते शिक्षेस पात्र होतात.

2. इंग्लंड, स्कॉटलंड

इंग्लंड मध्ये 10 ते 18 वर्ष वयाच्या मुलांसाठी ज्युवेनाईल कोर्ट आहे. मात्र गुन्हा गंभीर असेल तर 10 वयापेक्षा मोठ्या मुलांना काऊन कोर्टात पाठवला जातो. स्कॉटलंड मध्ये 16 वयापर्यंतच्या मुलांना किशोर समजले जाते परंतु 12 वर्ष वयाच्या मुलालाही गुन्ह्यासाठी जबाबदार समजले जाते.

3. ऑस्ट्रेलिया

ऑस्ट्रेलियातील राज्यघटने प्रमाणे 12 वर्षाच्या मुलाला सत्कर्म आणि दुष्कर्म यातील फरक समजतो त्यामुळे गुन्ह्यानुसार शिक्षा होते.

4. भारत

भारतामध्ये वय वर्षे 18 पर्यंत मुलाला किशोर समजले जाते. यामुळे वयाखाली केलेला अपराध बाल गुन्हेगार म्हणून समजला जातो व त्याच्या हातून झालेल्या गुन्ह्यासाठी त्याला बालसुधारगृहात पाठविले जाते.

भारत–महाराष्ट्र

क्राईम इन महाराष्ट्र च्या अभ्यासातून हे स्पष्ट झाले आहे की मुलांकडून सर्वाधिक गुन्हे मुंबई व नागपूरात गुन्हे होत आहेत, त्यानंतर अमरावती, चंद्रपूर, उस्मानाबाद, या गुन्ह्यांमध्ये सदोष मनुष्यवध, दगाफटका, गंभीर, विश्वासघात, बलात्कार, खुनाचा प्रयत्न, अपहरण, पळवून नेणे, दंगा, चोऱ्या, दरोडा, घरफोडी, फसवणूक, विनयभंग असा स्वरूपाचे गुन्हे दाखल होतात.

बालनिरीक्षणगृह

विधिसंघर्षित बालकांना कोणत्याही प्रकारच्या गुन्ह्यामध्ये पोलिसांनी पकडल्यास त्यांना बालन्याय अधिनियम अंतर्गत बालन्याय मंडळासमोर सादर करून शिक्षा झाल्यानंतर ज्या निरीक्षण गृहामध्ये ठेवले जाते त्यांना बाल सुधारगृहे म्हणतात.

PU/PN/B.ED 345 / 2008
Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

समाजाचा निरीक्षण गृह व बालगुन्हेगाराकडे पाहण्याचा दृष्टिकोन सकारात्मक होणे आवश्यक आहे. विधिसंघर्षित मुलांना अन्न, वस्त्र, निवारा या सुविधा पुरविणे व त्यांची काळजी घेणे गरजेचे आहे. विधिसंघर्षित मुलांचे निरीक्षण, समुपदेशन करावे गरज भासल्यास मानसोपचार तज्ञांची मदत घ्यावी चांगल्या आरोग्य सुविधा, शिक्षण व व्यावसायिक शिक्षण देऊन विधिसंघर्षित मुलांना विधायक नागरिक निर्माण करता येईल.

संदर्भ

१. Alex Kollwiz, (1992). "There Are No Children Here : The Story of Two Boys Growing Up in The Other America."

२. Debbie J. Goodman, Ran Grimming, (2007). "Juvenile Justice : A Collection of True-Crime Case." 1st Edition.

३. Larry J. Siegel, Brandon C.Welsh, (2010), "Juvenile Delinquency: Theory, Practice and Law." 11th Edition.

४. कुळकर्णी म.वि. (2009) "मार्गदर्शन व समुपदेशन" नित्य नूतन प्रकाशन, पुणे

५. जगताप ह.ना. (नोव्हेंबर 2005) "शैक्षणिक व प्रायोगिक मानसशास्त्र" नित्य नूतन प्रकाशन

PU/PN/Ed./SF/
245 / 2008

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Kumbharwadi (Otur) Tal. Junnar Dist. Pune

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

PU/PN/SLED
260 / 2006

Principal
Vilas Tamb... ...llege Of ...
Dumbarwadi (Otur) Tal ...

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka, Dhaka 1000, Bangladesh

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast, Locked Bag 4, Maroochydore DC, Queensland, 4558 Australia

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salman Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor, Faculty of Computing, North Campus, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, London, N7 8DD, UK

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of Information Science and Library Management University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept. of Commerce & Management University of Kota, Kota

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras Chennari 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics, Sat Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerce, Nirzwa College of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head, Dept. of Psychology, University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology, University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director, Institute of Tourism Studies, Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head, Dept. of Management Studies, University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature Marathi Dept. Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded.

PU/PN/B.ED 245 / 2006

Principal
Vilas Tamba College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

VOLUME - IX, ISSUE - 1 - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

२१. स्त्रीयांची सद्यस्थिती – एक अभ्यास

प्रा. रामदास आनंदा कदम
विलास तांबे वुमन्स कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,डुंबरवाडी

स्त्री, स्त्री, स्त्री

स्त्री हा शब्द ऐकल्यावर आपल्या डोळ्यासमोर तीचे अनेक रूप दिसतात जसे आई, मुलगी, पत्नी, बहीण इ. स्त्रीमध्ये मायेचे प्रेम, माया, वात्सल्य आणि संयम ह्या गोष्टीचा भांडार आहे. तरी पण प्राचीन काळापासून आजपर्यंत स्त्रीला पुरुषाच्या बरोबरचा दर्जा प्राप्त झाला नाही. तिला दुय्यम समजले जाते. दैनंदिन जीवनात अगदी सहजतेने विविध भूमिका पार पाडत महिला ह्या समाजाच्या आधारस्तंभ बनल्या आहेत. कधी ती प्रेमळ कन्या, तर कधी वात्सल्यपूर्ण माता, तर कधी सक्षम सहधारिणी अशी विविध नाती अत्यंत कुशलतेने आणि कोमलतेने त्या निभावत असतात.

आजपर्यंत स्त्रीच्या व्यक्तिमत्वावर खूप काही लिहील गेलं आणि लिहलं जात आहे. पण तरीही स्त्रीचं यथार्थ वर्णन नेहमीच अपूर राहणार आहे. स्त्री म्हणजे एक आदिशक्ती, जिचं मोजमाप शब्दांनी होणार नाही. खर पाहिलं तर प्रत्येक पुरुषानं जिच्यापुढे नतमस्तक व्हावं असं एक व्यक्तिमत्व? सर्वत्र स्त्रीया एका मापानं मोजता येणार नाही हे जरी खर मानलं तरी स्त्री ही जगात त्याग सहनशीलता संयम अशा तऱ्हेचे गुण घेऊनच जन्माला येते. अनेक विद्वान पुरुष, तंत्रज्ञ, शास्त्रज्ञ, समाजसुधारक, संत इत्यादी या सर्वांना जन्म देणारी स्त्रीच होय. अनेक हालअपेष्टा सोसून प्रसववेदना पचवून जगाला प्रगतीपथावर नेणारी व्यक्तीमत्व निर्माण करणारी स्त्री जेव्हा जन्म घेते तेव्हा मात्र तिच्या वाट्याला आनंद किंवा स्वागत कुणीच करीत नाही. समाजात घडणाऱ्या परिवर्तनाचा अभ्यास करणे हा समाजाचा मुख्य हेतू असतो. कोणताही समाज हा स्थिर नसतो. त्यातील सामाजिक संबंध, जीवन पद्धती तसेच सामाजिक संस्था इ. मध्ये सारखंच परिवर्तन होत असते. त्यामुळे समाजात अनेक समस्या निर्माण होतात.

समस्या म्हणजे काय हे पाहुया "सामाजिक समस्या म्हणजे असा सामाजिक प्रश्न किंवा अडचण की जिच्यावर काहीतरी उपाययोजना करणे गरजेचे असते."(हॉर्टन आणि लेस्ली)

अशा समाजामध्ये स्त्रीयांच्या बाबतीत आधुनिक काळात अनेक समस्या निर्माण होत आहे. सद्यस्थिती ही जरी पुरुषाच्या बरोबरीने स्त्रीला समान दर्जा दिला जातो असे म्हटले तरी प्रत्यक्षात मात्र स्त्रीवर अनेक बंधने लादली जातात.

प्राचीन काळापासून समाजात स्त्रीयांना दुय्यम दर्जा दिला जातो. त्याचे कारण काय? असाच मला प्रश्न पडतो. बुद्धीमत्ता, शारीरिक क्षमता, सृजनशीलता, कष्ट करण्याची क्षमता इत्यादी बाबीत पुरुषापेक्षा कोणत्याही बाबतीत कमी नसताना स्त्रीला पुरुषापेक्षा कमी लेखणारी वृत्ती एकविसावे शतक आले तरी कायम आहे. हाच स्त्रीयांवरील मुलभूत अत्याचार आहे. या समाजात पुरुष हा श्रेष्ठ तर स्त्रीला गौण किंवा दुय्यम समजले जाते. स्त्री ही पुरुषाची मालमत्ता आहे तिचा तो वाटेल तसा वापर करू शकतो. ही भावना समाजात निर्माण झाली आहे.

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

स्त्रीयांना उद्‌भवणाऱ्या समस्या

आज महिला अनेक क्षेत्रात कार्यरत आहे आणि बिऱ्याच ठिकाणी उच्च पदावर विराजमान असल्याचे दिसून येते. तर काही राष्ट्रीय आणि आंतरराष्ट्रीय संस्थामध्ये, कॉर्पोरेट जगतात काम करतात.

सामाजिक व कौटुंबिक समस्या

महिला सर्वोच्च पदावर असो या कनिष्ठ पदावर असो सर्व स्त्रीयांच्या समस्या सारख्याच असतात. प्रगतशील राष्ट्रामध्ये नोकरी करणाऱ्या महीलांची परिस्थिती चांगली आहे असा गैरसमज अनेकांना असतो. परंतु तसे काही नसते. आज प्रत्येक क्षेत्रात म्हणजे जसे, चित्रपट सृष्टी, कार्पोरेट कंपनी, कामगार स्त्रीया किंवा मोलकरीण स्त्रीया, ग्रामीण भागातील स्त्रीया या सर्वांनाच सारख्या मानसीक स्वरूपाच्या समस्या आढळून येतात. सद्यस्थिती ही स्त्रीयांच्या बाबतीत फारच कठोर दिसून येते. स्त्री, ती या पृथ्वीवर जन्म घेण्याच्या अगोदर तीला संपविण्याचा कट केला जातो. आईच्या पोटात तिला मारले जाते. आधुनिक काळात सुशिक्षित असो व ग्रामीण सर्वांना मुलगा हवा असतो. तो 'वंशाचा दिवा' असे मानले जाते. परंतु तोच दिवा आई–वडीलांना म्हातारपणी अनाथाश्रम मध्ये पाठवितो आणि ही मुलगी त्या आईवडीलांचे संगोपन करताना दिसून येते. तरी सुद्धा समाज हा जागा होत नाही. तुम्हाला जन्म देणारी ही एक स्त्रीच आहे मग तुम्ही दुसऱ्या स्त्रीचा का अपमान करता? मुलगी जन्माला आली तरी कुणाला आनंद होत नाही. कुटुंबात तिला दुय्यम प्रकारे वागणूक दिली जाते. चांगले व पौष्टीक पदार्थ मुलाला खायला दिल्या जाते तर मुलगी मात्र बघत असते हा फरक का? ती सुद्धा तुमचीच मुलगी ना! मुलगी म्हणून जन्म घेतला तर, तीचा काय दोष. जर मुली जन्मास आल्या नाही तर समाजात मुलांचा विवाह होणे अशक्य होईल.

'स्त्री आणि पुरुष' हे संसाररूपी रथाचे दोन चाके आहे. एक चाक नसेल तर संसार होणार नाही. स्त्रीशिवाय संसाराला अर्थ उरत नाही. या पुरुषप्रधान संस्कृतीत स्त्रीया ह्या पुरुषांवर अवलंबून असल्यामुळे त्यांना स्वतःचा निर्णय घेण्याचा अधिकार नसतो. त्यामुळे आजही काही भागातील ग्रामीण स्त्रीया यांचे स्थान नगण्यच आहे. आजही कुटुंबामध्ये स्त्रीयांवर अन्याय–अत्याचार केल्याचे दिसून येतात. मुलगी झाली तर त्याला जबाबदार स्त्रीलाच मानले जाते. सर्व परंपराचे स्त्रीनेच पालन करावे अशीच आजच्या समाजाची परिस्थिती आहे. स्त्रीया आपल्या समस्या सहजासहजी समोर मांडत नाही. त्यामुळे त्यांच्यावर अन्याय होतच राहतो. कुटुंबात हुंड्यासाठी अनेक स्त्रीयांची हत्या करण्यात आली. मुल होत नसेल, घरात दुसऱ्या व्यक्तीशी पटवून घेत नसेल तसेच कौटुंबिक शारीरिक–मानसिक गोष्टींवरून स्त्रीवर अत्याचार केला जातो. त्यामुळे तीला असंख्य यातना कौटुंबिक जीवनात भोगाव्या लागतात.

शिक्षणाविषयी समस्या

आज स्त्री ही प्रत्येक क्षेत्रात समोर असल्याचे दिसून येते तरीपण काही ग्रामीण भागातील किंवा काही शहरी भागातील मुलींना शिक्षणापासून वंचित ठेवले जाते. शिकवून फुल आणि मुल हेच सांभाळायचे आहे. तेच तीचे जीवन आहे, असे मानतात. पण आता मुली घराबाहेर पडतात. बाहेर पडताना त्यांच्यावर अनेक प्रसंग ओढवताना दिसून येते. मुलगी घरातून बाहेर पडली की, समाजातील वाईट प्रवृत्तीचे लोक तिला त्रास देतात. तीचा पाठलाग करतात. बसमध्ये जात असेल तर तिला स्पर्श करण्याचा प्रयत्न करतात. यातून काही प्रसंगी तिच्यावर जबरदस्ती केली जाते. एकतर्फी प्रेमप्रकरण असेल तर ॲसिड टाकून तिला समाजातून उठविले जाते या सर्वांना जबाबदार कोण? स्त्री कि तो नराधम व्यक्ती. समाज मात्र स्त्रीलाच नाव ठेवतो. शिक्षण घेऊन स्वतःच्या पायावर उभे राहण्याची तीची इच्छा अपूर्णच राहते.

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

मुलगी म्हणून जन्माला येणे काय गुन्हा केला हा प्रश्न समाजातील प्रत्येक मुलीला पडतो. शाळा, महाविद्यालय येथे सुद्धा महिलांना सुरक्षितता लाभत असली तरी येता जाताना त्यांना सुरक्षितपणे घरी येणे कठीणच असते. सदैव भिती मनात असते. समाजात स्त्रीयांवर व छोटे मुलींवर अत्याचार होताना दिसून येते. कायद्याचे बंधन असून सुद्धा गुन्हेगारी वृत्ती दिवसेंदिवस वाढत आहे. मुलींना सुरक्षितता कधी मिळणार याला जबाबदार कोण आहे? असा प्रश्न उद्‌भवतो.

नोकरदार व कामगार स्त्रीयांच्या समस्या

स्त्रीयांच्या बाबतीत अनेक लहान मोठ्या घटना घडताना दिसून येतात. उच्च शिक्षित स्त्री असूनही तीला काही अडचणी निर्माण होतात. तिच्याकडे बघण्याचा दृष्टीकोण, तसेच उच्च पद उन्नतीसाठी तिच्याकडे गुणवत्ता असून सुद्धा तीच्याकडून पुरुषांना लैंगिक अपेक्षा असतात. त्या पूर्ण केल्या नाही तर तिची पदउन्नती होत नाही. असे अनेक प्रश्न निर्माण होतात. दैनंदिन व्यवहारात सुद्धा ती काही बाबतीत सुरक्षित असल्याचे दिसून येत नाही. नोकरी करणे म्हणजे तारेवरची कसरत होय. स्त्रीला कुटुंबाकडे लक्ष देऊन काम करीत असलेल्या ठिकाणीही पूर्णपणे लक्ष देऊन काम करावे लागते. अशा या समस्या निर्माण होत असतात. सद्या स्थिती ही अतिशय धावपळीची आहे. प्रत्येकजण आपापल्या कामात व्यस्त असतो. त्यामुळे या स्त्रीयांच्या समस्या कोण दूर करणार? तसेच स्त्री कामगार किंवा मजूर यांच्या बाबतीतही काही घटना घडल्याचे दिसून येते. सोबत असणारे काही पुरुष कामगार, लोक त्यांची चेष्टा करणे, चिडवणे, मस्करी करणे व यापुढेच काही त्यातील एखाद्या स्त्रीवर बलात्कार करणे, जबरदस्ती करणे असे प्रकारसुद्धा घडून येतात. अशा प्रसंगाची माहिती इतरांना या स्त्रीया देऊ शकत नाही कारण की, परिस्थितीमुळे त्यांनी जर ही गोष्ट इतरांना सांगितली तरी त्यांची नोकरी जाऊ शकते. या भीतीने त्या गप्प राहतात व अन्याय सहन करतात. अशा अनेक बाबतीत आजच्या सद्यस्थितीमध्ये स्त्रीयांवर कळत नकळत शोषण केले जाते. व त्यापासूनच तिच्या आरोग्यावर परिणाम घडून येतो.

आरोग्यविषयक समस्या

स्त्रीयांच्या बाबतीत आरोग्याकडे दुर्लक्ष होत असल्याचे दिसून आले आहे. स्त्री ही लहानपणापासूनच स्वतःकडे दुर्लक्ष करते. कुठलाही आजार असेल तर त्याकडे फारसे लक्ष देत नाही कारण की ती सदैव दुसऱ्याची काळजी करण्यातच तिचे आयुष्य जाते. तिला वेळच मिळत नाही. ही फार मोठी गंभीर समस्या सद्यस्थितीत असल्याचे दिसून येते. सर्वसाधारणपणे स्त्रीया मासिक पाळीकडे दुर्लक्ष करतात. खराब कापड वापरून स्त्रीया आजारांना आमंत्रण देतात. त्यांना त्या दिवसात कितीही त्रास झाला तरी तो अंगावर काढतात. जेव्हा हा त्रास सहनशक्तीच्या पलिकडे जातो तेव्हा त्या दवाखान्यात उपचारासाठी जातात. पण तेव्हा वेळ निघून गेलेली असते. त्या दुर्लक्षपणामुळे स्त्रीयांच्या गर्भाशयावर गंभीर परिणाम होऊन अपत्य न होणे, जीवाला धोका निर्माण होणे अशा समस्या निर्माण होतात. स्त्रीया मग गृहीणी असो किंवा बाहेर नोकरी, व्यवसाय करणाऱ्या असोत स्वतःशी, कुटुंबाशी व समाजाशी समायोजन म्हणजेच जुळवून घेत असताना अनेक समस्यांना तोंड देत जीवन जगत असतात. निष्काम सेवा, त्याग, झिजणे हा स्त्री चा सर्वोत्कृष्ट गुण आहे. 'स्त्री' ही भगवंताची सर्वात श्रेष्ठ निर्मिती आहे.

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

संदर्भ ग्रंथ

१. स्त्रीमुक्ती – एक कुतूहल, सौ.उषा खाडिलकर, वसंत बुक स्टॉल, मुंबई 1999, पान नं. 7, 10
२. स्त्रीचे स्थान दुय्यमच, डॉ.प्रतिमा इंगोले, दिलीप राज प्रकाशन प्रा.लि. पुणे 2000 पान नं. 49
३. कित्ता पान नं. 50
४. जुन्या नव्या स्त्री संवेदनांचा ऐलमा पैलमा, डेमा ढेरे, उन्मेष प्रकाशन, 2020, पान नं. 60
५. स्त्री विकासाच्या पाऊलखुणा, डॉ.स्वाती कर्वे, प्रतिमा प्रकाशन, 2003, पान नं. 325
६. स्त्री–पुरुष समानता, प्रा.शरद जाव, दिव पब्लिकेशन, पुणे, 2002, पान नं. 21
७. आधार कळवळ्याचा, पुष्पा शेंडे, सायमन पब्लीकेशन, पुणे, 2009, पान नं. 3
८. स्त्रीजीवनाचे विचारवेध, डॉ.लीला पाटील, चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर, 2002 पान नं. 69
९. कित्ता 101
१०. स्त्री वा आत्मशोध, डॉ.मृणालिनी शहा, स्नेहवर्धन पब्लीकेशन हाऊस, पुणे, 2000, पान नं. 153
११. स्त्री मुक्तीचा आत्मस्वर, तारा भवाळकर, श्रीविद्या प्रकाशन, पुणे, 1994, पान नं. 25
१२. भारतीय समाज मे कार्यशील महिलाये, डॉ.सुलोचना श्रीहरी देशपांडे, श्रुती पब्लीकेशन, जयपूर, 2006, पान नं. 10, 101, 125

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

PU/PN/B.Ed 245/2006

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka, Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast, Locked Bag 4, Maroochydore DC, Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science Salman Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor, Faculty of Computing, North Campus, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of Information Science and Library Management University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept. of Commerce & Management University of Kota, Kota

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras Chennai 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA) Assit. Prof. Dept. of Management Pondicherry University Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics, Sat Gadge Baba Amravati University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerce, Nirzwa College of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head, Dept. of Psychology, University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology, University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head, Department of Public Administration Director, Institute of Tourism Studies, Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head, Dept. of Management Studies, University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature Marathi Dept. Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded.

Vilas Tambe College Of Education PU/PN/B.Ed 245/2006

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.) Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

४. ज्ञानरचनावाद – अध्ययन वातावरण

प्रा. रामदास आनंदा कदम
विलास तांबे वुमन्स कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,डुंबरवाडी

सारांश (Abstract)

'मातृभाषा' ही कोणत्याही मुलाच्या शिक्षणात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावत असते. महाराष्ट्रातील शिक्षक शिक्षणाचा विचार करता बी.एड. चे प्रशिक्षण घेत असणाऱ्या, मराठी विषयाचे शिक्षक होणाऱ्या प्रशिक्षणार्थींची अध्यापन पद्धती ही 'मराठी' असते. या प्रशिक्षणार्थ्यांना मराठी विषय शिकवायचा म्हणजे काय शिकवायचे? याचा उलगडा होणे आवश्यक आहे. कंटाळवाण्या, निरस व तोचतोचपणा असणाऱ्या अध्यापन पद्धती यामुळे विषय शिकण्यात मुलांनाही रस वाटत नाही. हेच एक प्रमुख आव्हान शिक्षक–शिक्षणासमोर आहे. त्याला सामोरे जाण्यासाठीच ज्ञानरचनावादानुसार अध्यापन करणे महत्त्वाचे आहे व तसेच शिक्षक–शिक्षण मिळणे आवश्यक आहे.

ज्ञान – भारतीय दृष्टिकोन

'ज्ञानाधिष्ठित समाज' ही संज्ञा भारतीय भाषांमध्ये त्यातील बारकाव्यांसह अनुरूपणे संबोधित करता येत नाही. आणि त्याचवेळेस समाजाचा ज्ञानाशिवाय विचार करता येणे शक्य नाही. कोणत्याही समाजाचा उदय हा नेहमी ज्ञानातूनच होतो. त्यामुळे आजच्या परिस्थितीत 'ज्ञानाधिष्ठित समाज' ही संज्ञा वापरली जाते. वेंकटसुब्रमनियन (2000) यांच्या मते "ज्ञानाची निर्मिती, देवाणघेवाण आणि वापर हे समाजाची भरभराट आणि समाजाचे सुख यांची गुरुकिल्ली आहे."

'ज्ञानाचे संपादन' ही प्रक्रिया दोन मूलभूत उपपत्तीद्वारे स्पष्ट केली आहे. पहिल्या उपपत्तीमध्ये असे गृहीत धरले आहे की ज्ञान हे अध्ययनार्थींच्या बाहेर असते आणि शिक्षकाने ते शिकवावे लागते. दुसरी उपपत्ती असे सांगते की ज्ञान हे अध्ययनार्थीमध्ये असते शिक्षकाने त्याचे अज्ञान दूर करून अध्ययनार्थीला स्वतःचे ज्ञान स्वतःच्या प्रयत्नाने प्रकाशाकडे प्रवास करावे लागते. भारतीय दृष्टिकोन या दुसऱ्या भागावर भर देतो आणि हाच ज्ञानरचनावादाचा मूळ गाभा आहे.

ज्ञानरचनावादी शिक्षक शिक्षण

'विजन 2020' मध्ये असे नमूद केले आहे की, शिक्षक शिक्षण कार्यक्रम हा मुळापासून बदलणे गरजेचे आहे. सेवापूर्व शिक्षक शिक्षणामध्ये माहिती आणि संप्रेषणाच्या तंत्रज्ञानाचा पुरेपूर वापर करण्याबाबतची संधी प्रशिक्षणार्थ्यांना मिळणे गरजेचे आहे. शिक्षक–शिक्षण कार्यक्रमाचा भर हा प्रशिक्षणार्थ्यांच्या वैचारिक क्षमता विकासावर असला पाहिजे. त्यासाठी सध्याचे प्रशिक्षणाचे घटक त्या दिशेने बदलले पाहिजेत.

Vilas Tambe College Of Education PUPN/B.Ed 245/2006
Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

भारतीय शिक्षक शिक्षणामध्ये असलेल्या त्रुटी

1. विद्यापीठ शिक्षण आयोग (1948–1949), माध्यमिक शिक्षण आयोग (1952–53), आणि शिक्षण आयोग (1964–1966) यांनी काही त्रुटी दाखविल्या. त्यामध्ये असे दिसून आले की, शिक्षक शिक्षण हे अधिक तात्त्विक आणि स्थिर आहे.
2. भटनागर (1982) यांना मूलभूत प्रशिक्षणामध्ये मोठ्या प्रमाणावर विविधता दिसून आली. NCERT(1993) यांना प्रशिक्षणापासून वेगवेगळ्या विद्यापीठातील बी.एड. अभ्यासक्रमामध्ये भिन्नता दिसून आली. शिक्षकांवरील राष्ट्रीय आयोग (1983–1985) यांनी शिक्षक शिक्षणामध्ये बदल करण्याच्या शिफारशी दिल्या आणि सद्यस्थितीतील प्रशिक्षण आणि अभ्यासक्रमामध्ये सुधारणा करण्यास सांगितली.
3. परिणामी NPERC (1990) यांनी सुरू असणारा शिक्षक शिक्षण कार्यक्रम हा प्रशिक्षणातील सैद्धांतिक भागावरच जास्त लक्ष केंद्रीत करणारा आहे. आणि शाळा व समाज यांच्याशी संबंधित असा नाही असे सांगितले.
4. POA(1992) मध्ये शिक्षक शिक्षणातील प्रमुख त्रुटी म्हणजे सैद्धांतिक भाग व प्रात्यक्षिक कामकाज यातील विविध घटक हे एकमेकांपासून वेगळे आहेत असे सांगितले.
5. गौतम व्ही. (2001) यांच्या मते, सध्याच्या शिक्षकांना ज्या प्रशिक्षणातील घटकांची गरज आहे नेमक्या त्याच घटकांची सद्यस्थितीतील प्रशिक्षणात कमतरता दिसून येते. ज्या संस्थांमध्ये शिक्षक होण्याचे प्रशिक्षण दिले जाते त्याचे स्वरूप हे अगदी यांत्रिक स्वरूपाचे आहे. आणि प्रात्यक्षिक कामकाजामध्ये वर्गातील अध्यापनाचे जे विविध स्वरूपातील घटक किंवा भाग आहेत त्यांना कमी महत्त्व देण्यात आले आहे. उदा. (अध्यापनाच्या कार्यनीती, वर्गव्यवस्थापनाची तंत्रे, वाचन आणि भाषेच्या अध्यापनाची कौशल्ये)

(राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा NCERT, 2005)

वरील अभिप्राय विचारात घेता ज्ञानरचनावाद आणि भाषा विषयाचे वर्गव्यवस्थापन यामध्ये पुढील मुद्यांचा समावेश असावा असे प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रम, शिक्षक प्रशिक्षण मार्गदर्शिका SCERT (2009) यांनी सुचविले आहे.

ज्ञानरचनावाद आणि भाषा विषयाचे वर्गव्यवस्थापन

1. शिक्षकाने वर्गात विद्यार्थ्यांसाठी पुरेसा, आवश्यक आणि योग्य असा सुविधा, संधी, प्रसंग निर्माण करावेत कारण यातून वर्गामध्ये भरपूर आंतरक्रिया घडून येतात. ज्ञानरचनावाद हा पूर्णपणे विद्यार्थीकेंद्री आहे आणि विद्यार्थ्यांनी एकमेकांशी भरपूर आंतरक्रिया करणे आवश्यक आहे. या आंतरक्रियांतूनच ज्ञाननिर्मिती होते.
2. भाषाशिक्षकाने वर्गात विद्यार्थी भरपूर प्रश्न विचारू शकतील, उत्तर करू शकतील अशी परिस्थिती निर्माण करावी. कारण जिथे प्रश्न निर्माण होतात तिथेच विचारप्रक्रिया सुरू होते व विचार करणे हे ज्ञानरचनानिर्मितीसाठी अत्यंत पोषक असते.
3. वर्गात मुक्त प्रश्नांना भरपूर वाव मिळायला हवा. हे प्रश्न शिक्षक, विद्यार्थी या दोघांनीही विचारायला हवेत. एकाच प्रश्नाची अनेक उत्तरे असू शकतील असे प्रश्न विद्यार्थ्यांपुढे असणे आवश्यक आहे. मात्र पाठावरती आधारित प्रश्न, पारंपरिक पद्धतीचे प्रश्न, पाठ्यपुस्तकातील धडे, कविता यांच्या आधारावर

Vilas Tambe College Of Education
PU/PN/B.Ed 245/2006
Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

आधारित प्रश्न, स्मरणशक्तीशी संबंधित प्रश्न, पाठांतरावर आधारित प्रश्न यापेक्षा विचारप्रवर्तक प्रश्न, कार्यकारणभाव शोधणे, सृजनशील विचार करणे, प्राप्त ज्ञानाचे उपयोजन करणे असे प्रश्न वर्गात विचारले जावेत.

4. वर्गात विद्यार्थ्यांसमोर समस्या मांडाव्यात व त्या समस्यांच्या उकलीसाठी वर्गात चर्चा घडवून आणावी.
5. मुलांना नाटकाम द्यावे. मुले नाटकाद्वारे नवनवीन कल्पना शोधून काढतात व एकमेकांच्या साहाय्याने अपेक्षित असणारी ज्ञाननिर्मिती करतात.
6. विद्यार्थ्यांकडे ज्ञान, माहिती असतेच. शिक्षकांनी मात्र त्या ज्ञानाच्या आधारावरच नवीन ज्ञान निर्माण होण्यासाठी विविध कार्यनीतींच्या माध्यमातून प्रयत्नशील असणे आवश्यक आहे. मुलांना आपल्याला स्वातंत्र्य देतंय! स्वातंत्र्य! असं वाटायला हवं. तेव्हाच खऱ्या अर्थाने विद्यार्थी स्पष्ट बोलायला, लिहायला व याअनुषंगाने विविधांशी आंतरक्रिया करायला लागेल.
7. मराठीच्या शिक्षकाने वर्गातील ज्ञानरचनावादाचा अवलंब करण्यासाठी 'शाब्दिक खेळ' ही कार्यनीती वापरणे अत्यंत महत्त्वपूर्ण ठरते. याद्वारे विद्यार्थ्यांचे पूर्वज्ञान पाहता येते.
8. विद्यार्थ्यांचे भाषिक प्रकटीकरण पाहण्यासाठी व त्याचप्रमाणे एखाद्या विषयाबाबतचे विद्यार्थ्यांचे विचार पाहण्यासाठी निबंधलेखन, पत्रलेखन, मत स्पष्ट करा असे लेखन करवून घेणे महत्त्वाचे ठरते.

एकूणच मराठी भाषा शिक्षकाने विद्यार्थ्यांतील नवनिर्मितीक्षमता, सर्जनशीलता, विचाराचे प्रकटीकरण या गोष्टींना व्यासपीठ मिळवून देणे महत्त्वाचे ठरते. यातूनच उद्याचे लेखक, कवी, साहित्यकार जन्म घेतील.

अशा प्रकारच्या मराठी विषयाचा शिक्षक, शिक्षक प्रशिक्षणातून जर तयार करावयाचा असेल तर सर्वात आधी त्याला आपल्या विषयाची समज देणे गरजेचे असते. मुळात मराठी विषयाची रचना कशी आहे? यामध्ये कोणकोणत्या प्रकारच्या ज्ञानरचना समाविष्ट आहेत? साहित्याचे वैशिष्ट्य काय आहे? याचा सखोल अभ्यास असणे गरजेचे असते.

मातृभाषा मराठीच्या समाविष्ट ज्ञानरचना

आशय ज्ञानरचना

मराठी भाषेमध्ये जो आशय प्रकट होत असतो तो आशय विविध प्रकारचे भाषिक सौंदर्य प्रकट करत असतो. तेव्हा मराठी भाषेतील आशयाचे अध्ययन विद्यार्थ्यांना होणे म्हणजेच मराठी भाषेतील विविध सौंदर्यांशी ओळख विद्यार्थ्यांना होणे ही अपेक्षा असते. या सौंदर्यांचा आस्वाद घेता येणे व त्यातून विविध प्रकारच्या ज्ञानरचना विद्यार्थ्यांना होणे हे सर्वात महत्त्वाचे असे मातृभाषा अध्यापनाचे उद्दिष्ट आहे.

अ) शब्दसौंदर्य

शब्दांच्या माध्यमातून रस, रूप, गंध, स्पर्श, श्रुती याबाबतची विविध माहिती होते व त्या माध्यमातून शब्दाचा अर्थ माणसास कळतो व अशाच शब्दांमुळे शब्दसौंदर्य निर्माण होते. या विशिष्ट प्रकारच्या शब्दांच्या चमत्कृतीजन्य मांडणीने भाषेत शब्दसौंदर्य येते. या शब्दसौंदर्याचे ज्ञान विद्यार्थ्यांना होणे म्हणजेच आशयाची ज्ञानरचना होणे होय.

ब) अर्थसौंदर्य

लेखन हे लेखकाच्या मनातील भावभावना वाचकांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी केले जाते. तेव्हा या भावभावना विविध शब्दांच्या आधारेच व्यक्त होत असतात. यातून लेखक वाचकाच्या मनात अर्थविस्ताराद्वारे सौंदर्य निर्माण करतो व

PU/PN/B.Ed 245/2008
Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

वाचकाला आकर्षित करून घेत असतो. तेव्हा अर्थपूर्ण शब्दचमत्कृती ह्या आशयाच्या ज्ञानरचनाच करीत असतात. असे अर्थसौंदर्य हे विद्यार्थीदशेतच विद्यार्थ्यांना कळणे महत्त्वाचे असते.

क) भावसौंदर्य

विविध प्रकारचे भाव हे मानवी मनामध्ये उत्पन्न होत असतात व असे भाव शब्दात प्रकट करण्याचे काम विविध लेखकांकडून होत असते. अशा विविध भावभावना शब्दात प्रकट करून वाचकाला त्याचे भावसौंदर्य खुलवून आनंद मिळवून देणे हे साहित्याचे एक अंग आहे. अशा भावसौंदर्याचा विद्यार्थ्यांना आस्वाद घेता आला पाहिजे यातूनच आशयाच्या ज्ञानरचना होण्यास मदत होते.

ड) कल्पनासौंदर्य

ज्या घटनांशी आपणास प्रत्यक्षात दिसत नाहीत. त्यासंदर्भात काही मानसिक चित्र रेखाटणे यास कल्पना असे म्हणतात. विविध अर्थपूर्ण कल्पना करता येणे हे सृजनशीलतेचे महत्त्वाचे लक्षण आहे.

इ) शैलीसौंदर्य

शैली याचा अर्थ ती कलाकृती लिहिण्याची लेखकाची पद्धती होय. लेखक आपले लेखन ज्या पद्धतीने व ढंगाने लिहितात त्यास त्या लेखकाची शैली असे म्हणतात. शैली ही लेखकानुसार, वाङ्मयप्रकारानुसार बदलते. उदा. कथेची शैली, नाटकाची शैली, चरित्राची शैली इ. या शैलीमुळेही साहित्याला विशिष्ट प्रकारचे सौंदर्य प्राप्त होते. त्यामुळे शैलीच्या ज्ञानरचना असणे महत्त्वाचे आहे.

ई) अलंकारसौंदर्य

भाषा सुंदर व्हावी यासाठी भाषेत विविध अर्थपूर्ण अशा भाषिक अलंकारांचा उपयोग करतात. अलंकार हे दोन प्रकारचे असतात. 1) शब्दालंकार 2) अर्थालंकार या अलंकारांतून शब्दचमत्कृतीमुळे भाषेला शोभा येते. अशा चमत्कृती कोणत्या अलंकारामुळे निर्माण होतात. अशा प्रकारच्या शब्दचमत्कृती विद्यार्थ्यांनी करायला शिकणे महत्त्वाचे आहे.

संदर्भग्रंथ सूची

१. जोशी, स्नेहल (2009) जानेवारी मूल्यमापनाची नवी दिशा मराठी, शिक्षण संक्रमण. 19–21.
२. पारसनीस, हेमलता (2009) जानेवारी ज्ञानरचनावाद – ओळख, शिक्षण संक्रमण. 11–15
३. Vygotsky, L. (1978). Mind in Society : The Development of Higher Psychological Processes, Cambridge, MA : Harvard University Press.
४. Vygotsky, L. S. (1985). Thought and Language. Cambridge, MA : The M. I. T. Press.

PUPH/B.Ed 24/2/2005
Principal
Vilas Tambe College Of Education
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar

४. ज्ञानरचनावाद – अध्ययन वातावरण

प्रा. रामदास आनंदा कदम

विलास तांबे तुमन्ना कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, दुंबरवाडी

सारांश (Abstract)

'मातृभाषा' ही कोणत्याही मुलाच्या शिक्षणात महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावत असते. महाराष्ट्रातील शिक्षक शिक्षणाचा विचार करता बी.एड. चे प्रशिक्षण घेत असताना, मराठी विषयाचे शिक्षक होणाऱ्या प्रशिक्षणार्थींची आकलन पद्धती ही मराठी असते. या प्रशिक्षणार्थींना मराठी विषय शिकवायचा म्हणजे काय शिकवायचे? याचा उलगडा होणे आवश्यक आहे. कंटाळवाण्या, निरस व लोकांतिकपणा असणाऱ्या अध्यापन पद्धती यामुळे विषय शिकण्यात मुलांनाही रस वाटत नाही. हेच एक प्रमुख आव्हान शिक्षक–शिक्षणासमोर आहे. त्याला सामोरे जाण्यासाठीच ज्ञानरचनावादानुसार अध्यापन करणे महत्त्वाचे आहे व तसेच शिक्षक–शिक्षण शिकणे आवश्यक आहे.

ज्ञान – भारतीय दृष्टिकोन

'ज्ञानाधिष्ठित समाज' ही संज्ञा भारतीय मानसमध्ये त्यातील बारकाव्यांसह अचूकपणे संभाषित करता येत नाही आणि त्याचवेळेस समाजाचा ज्ञानाशिवाय विचार करता येणे शक्य नाही. कोणत्याही समाजाचा उदय हा नेहमी ज्ञानातूनच होतो. त्यामुळे आजच्या परिस्थितीत 'ज्ञानाधिष्ठित समाज' ही संज्ञा वापरली जाते. वेंकटसुब्रमनियन (2000) यांच्या मते "ज्ञानाची निर्मिती, देवाणघेवाण आणि वापर हे समाजाची भरभराट आणि समाजाचे सुख यांची गुरुकिल्ली आहे."

'ज्ञानाचे संपादन' ही प्रक्रिया दोन मूलभूत उपपत्तीद्वारे स्पष्ट केली आहे. पहिल्या उपपत्तीमध्ये असे गृहित धरले आहे की ज्ञान हे अध्ययनार्थीच्या बाहेर असते आणि शिक्षकाने ते शिकवावे लागते. दुसरी उपपत्ती असे मानते की ज्ञान हे अध्ययनार्थीमध्ये असते शिक्षकाने त्याचे अज्ञान दूर करून अध्ययनार्थीला स्वतःचे ज्ञान स्वतःच्या प्रयत्नाने पाहण्याकडे सक्षम करावे लागते. भारतीय दृष्टिकोन या दुसऱ्या भागावर भर देतो आणि हाच ज्ञानरचनावादाचा मूळ गाभा आहे.

ज्ञानरचनावादी शिक्षक शिक्षण

'व्हिजन 2020' मध्ये असे नमूद केले आहे की, शिक्षक शिक्षण कार्यक्रम हा मुळापासून बदलणे गरजेचे आहे. सेवापूर्व शिक्षक शिक्षणामध्ये माहिती आणि संप्रेषणाच्या तंत्रज्ञानाचा पुरेपूर वापर करण्याइतकी संधी प्रशिक्षणार्थींना मिळणे गरजेचे आहे. शिक्षक–शिक्षण कार्यक्रमाचा भर हा प्रशिक्षणार्थींच्या वैचारिक क्षमता विकसनावर असला पाहिजे. त्यासाठी त्यांचे प्रशिक्षणाचे घटक त्या दिशेने बदलले पाहिजेत.

Principal
Vilas Tambe College Of Education

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Vilas Tarobe College Of Education
PU/PN/B.Ed
246/2006

Principal
Vilas Tarobe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh.

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salman Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennari 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerce, Nizwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

Vilas Tambe College of Education
PUPN/B.Ed 245/2008

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

VOLUME - IX, ISSUE - 1 - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

३. ज्ञानरचनावाद – अध्ययन वातावरण

प्रा. सारिका यतीन शेटे

विलास तांबे वुमन्स कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,डुंबरवाडी

सारांश (Abstract)

शिक्षण क्षेत्रामध्ये अध्यापन, अध्यापक, अध्ययनार्थी हे महत्वाचे घटक मानले जातात. वाढूष्टीने विचार करता प्रत्यक्षात वर्गामध्ये जे अध्यापन केले जाते त्याचा प्रमुख कणा तेथे अध्यापन करत असणारे अध्यापक हे असतात. त्यामुळे त्या अध्यापकांचे प्रशिक्षण ही महत्वाची बाब आहे. मात्र सेवापूर्व प्रशिक्षणामध्येच वर्गातील अध्यापन करण्यासाठीची अध्यापन कौशल्यांची पूर्तता हा महत्वाचा भाग मानला जातो. नेमकेपणाने उच्च शिक्षणातील बी.एड. प्रशिक्षणार्थींचे प्रशिक्षण महत्वाचे असते. त्या प्रशिक्षणादरम्यानच्या अनेक बाबी ह्या आव्हानात्मक आहेत. त्यामुळेच शिक्षणामध्ये ज्ञानरचनावादी अध्ययन वातावरण निर्माण होण्यासाठी अनेक बाबींमध्ये बदल करणे आवश्यक आहे. आणि यासाठीच विद्यार्थ्यांच्या ज्ञानरचना निर्मितीसाठी शिक्षक, विद्यार्थी, वर्गवातावरण ह्या महत्वपूर्ण बाबी आहेत. शिक्षक शिक्षण कार्यक्रमांमधून खऱ्या अर्थाने अध्ययनकर्ता ज्या वर्गामध्ये प्रत्यक्षपणे ज्ञाननिर्मितीचे काम करतो ते शालेय वर्ग ज्ञानरचनावादी होणे आवश्यक आहे.

ज्ञानरचनावादी वर्गामध्ये अध्यापन करणारे शिक्षक विद्यार्थ्यांना विविध अध्ययन स्रोतांचा पुरवठा करणारे असणे आवश्यक आहे. ज्ञानरचनावादी शिक्षकांच्या अंगी काही वैशिष्ट्ये असणे आवश्यक आहे.

ज्ञानरचनावादी शिक्षकाची वैशिष्ट्ये

1. कोणत्याही वयोगटातील अध्ययनार्थ्याला नवीन अनुभवाची संवेदना ही त्याच्या पूर्वानुभवांना जोडल्यामुळे होते. त्यामध्ये काही आकलनशील नवीन कल्पना निर्माण होण्यासाठी प्रेरणादायी शब्दांची गरज असते.
2. एखाद्या विषयातील वाचण्यामधून मिळणारे गुण आणि विद्यार्थ्यांना आठवणाऱ्या घटना केवळ हाच विद्यार्थ्यांच्या विकासाचा मार्ग नाही तर त्यांच्या अध्ययन अनुभवाशी जर तो भाग संबंधित असेल तर त्यांना तो भाग आठवण्याची गरज नसते आणि विद्यार्थ्यांच्या प्रभावी अध्ययनामध्ये यासाठी सक्रिय आणि बोधात्मक पुनर्रचनेचा समावेश असतो.
3. अध्ययनामध्ये अध्ययनार्थी काहीतरी कृती करतो. कारण अर्थपूर्ण अध्ययनामध्ये सक्रियपणे बोधात्मक पुनर्रचना होत असतात. विद्यार्थी अध्ययन प्रक्रियेमध्ये सहभागी असतातच त्याचबरोबर त्यांचे स्वतःचे सर्व स्वतःचे अनुभव आणि बोधात्मक विसंवादाचे निराकरण होत असते. अध्ययनप्रक्रियेत शिक्षक हा विविध कृतींचे नियोजन करणारा आणि सुविधादाता असतो.
4. प्रभावी अध्ययनात विद्यार्थ्यांमध्ये सतत सुरु असणाऱ्या एखाद्या शिकण्याच्या गोष्टींविषयीच्या बारकाईने घेतलेल्या शोधाचा समावेश असतो. विद्यार्थ्यांच्या सखोल आकलनामध्ये ज्ञान मिळविण्यासाठी विचाराच्या मार्गाचा समावेश असतो.

PU/PN/B.Ed 245/2008

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

5. वर्गरचना आणि केवळ पुरवण्यात आलेल्या माहितीतून अध्ययनाचा निष्कर्ष मिळतो आणि अध्ययनक्रमात आशयावर जास्त भर दिलेला असतो. अध्ययन ही सतत चालणारी प्रक्रिया आहे. त्यामध्ये एका पाठापासून ते दुसऱ्या पाठापर्यंत आणि वर्गापासून ते बाहेरील जगापर्यंत असणाऱ्या घटनांचा समावेश असतो.

ज्ञानरचनावादी अध्ययन–अध्यापनातील शिक्षकाची भूमिका

ज्ञानरचनावादी अध्ययन–अध्यापनात शिक्षकाची भूमिका पारंपरिक अध्ययन–अध्यापनातील शिक्षकापेक्षा खूप वेगळी असते. ज्ञानरचनावादामध्ये शिक्षकाने कोणत्या भूमिका केल्या पाहिजेत त्याबद्दलची माहिती पुढीलप्रमाणे–

1. कृतीचा मार्गदर्शक आणि त्यासाठीच्या सुविधा पुरविणारा.
2. विद्यार्थ्यांना पाठाच्या शोधासाठी सहकार्यात्मक स्रोत पुरविणारा.
3. विद्यार्थ्यांचे अध्ययन होण्यासाठी प्रश्न विचारणारा.
4. ज्ञानरचनावादी दृष्टिकोनानुसार निरीक्षण व श्रवण या क्षमतांच्या आधारे सर्वांपर्यंत माहिती पोहोचविणारा.
5. अध्ययनातील मध्यस्थ.
6. शिक्षकाची वर्गातील जागा वर्गात सर्वत्र (कुठेही).
7. प्रत्येक विद्यार्थ्याच्या अध्ययनातील फरक जाणणारा.
8. सामाजिक आंतरक्रियांतून अध्ययन घडविणारा.
9. विद्यार्थ्यांना ज्ञानासाठी मदत करणारा.
10. विद्यार्थ्यांबरोबर आंतरक्रिया करणारा.
11. विद्यार्थ्यांना त्यांच्या रचनात्मक अध्ययनात मदत करणारा.
12. मूल्यमापन – विद्यार्थ्यांच्या आकलनानुसार करणारा.

ज्ञानरचनावादी अध्ययन– अध्यापनातील विद्यार्थ्यांची भूमिका

ज्ञानरचनावादी अध्ययन–अध्यापनात विद्यार्थ्यांची भूमिका खूप महत्त्वाची आहे. ज्ञानरचनावादी अध्ययन–अध्यापनात विद्यार्थी हा स्वतः काही कृती करणे, एकमेकांशी संवाद साधणे, स्वतःच्या कल्पना इतरांसमोर मांडणे अशा अनेक भूमिका सक्रियपणे करतो. ज्ञानरचनावादी अध्ययन– अध्यापनातील विद्यार्थ्यांच्या भूमिका पुढीलप्रमाणे होतात.

1. अध्ययनासाठी जबाबदारीने सहभाग घेणारा.
2. स्वतःच्या कल्पना इतरांना सांगणारा.
3. वर्गाच्या अध्ययन वातावरणात सक्रिय सहभाग होणारा.
4. शिक्षक व इतरांचे ऐकून घेणारा (ऐकणारा).
5. सामाजिक आंतरक्रियांमध्ये सहभागी होणारा.
6. सजीव, तत्पर असणारा.
7. शिक्षक व इतरांबरोबर कल्पनांची देवाणघेवाण करणारा.

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune
PU/PN/B.Ed
24/5/2006

परंपरागत अध्ययन–अध्यापन आणि ज्ञानरचनावादी अध्ययन–अध्यापन यातील फरक

परंपरागत शिक्षणप्रक्रिया व ज्ञानरचना निर्मितीसाठी असणारी शिक्षणप्रक्रिया यामध्ये खूप मोठा फरक आहे. हे महत्त्व विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनात महत्त्वाची भूमिका बजावणारे म्हणून शिक्षकांनी हा फरक लक्षात घेणे आवश्यक आहे. परंपरागत अध्ययन अध्यापनातील व ज्ञानरचनानिर्मितीसाठीच्या अध्ययन अध्यापनातील पुढील घटकांमधील बदल महत्त्वाचा आहे.

1. शिक्षणाची ध्येये
2. अभ्यासक्रम
3. अध्ययन–अध्यापन पद्धती
4. शिक्षक भूमिका
5. विद्यार्थी भूमिका
6. पाठ्यपुस्तके
7. पाठ्यपुस्तकांमध्ये असणाऱ्या विविध कृतींचे स्वरूप
8. वर्गातील/वर्गाबाहेरील अध्ययनाची प्रक्रिया
9. मूल्यमापन/प्रत्याभरण

यासंदर्भात जो फरक आहे तो सर्व शिक्षकांनी लक्षात घेणे व त्याप्रमाणे आपल्या अध्यापन प्रक्रियेमध्ये बदल करणे आवश्यक आहे.

पारंपारिक वर्ग व ज्ञानरचनावादी वर्ग यातील फरक

पारंपारिक वर्ग	ज्ञानरचनावादी वर्ग
1. प्रामुख्याने विद्यार्थी एकटाच काम करतो.	1. प्रामुख्याने विद्यार्थी गटात काम करतात.
2. अभ्यासक्रम– विद्यार्थी बाह्य मूलभूत कौशल्यावर भर देणारा.	2. अभ्यासक्रम–संकल्पनांवर भर देणारा.
3. अभ्यासपूरक– तथ्य मुद्यांवर आधारित असणारा.	3. विद्यार्थ्यांच्या प्रश्नांसाठी प्रयत्न करणारा.
4. अभ्यासपूरक उपक्रम पाठ्यपुस्तकांच्या माहिती आणि काही हाताने तयार केलेल्या साधनांवर आधारित.	4. अभ्यासपूरक उपक्रम प्राथमिक स्त्रोतावर आधारित.
5. विद्यार्थी म्हणजे "रिकामी पाटी", "मातीचा गोळा" हाच विचार शिक्षकांच्या मनात.	5. विद्यार्थी जगातील विविध उपपत्तींचे उद्गाते आहे या दृष्टीने विद्यार्थ्यांचा विचार.
6. शिक्षक सामान्यतः माहिती देताना उपदेशात्मक पद्धतीने माहिती देण्याची पद्धत.	6. शिक्षक सामान्यतः आंतरक्रियात्मक पद्धतीने मध्यस्थाच्या भूमिकेतून माहिती देतात.
7. शिक्षक विद्यार्थ्यांचे अचूक उत्तर घेण्यासाठी प्रश्नात/शोधात असतात.	7. शिक्षक विद्यार्थ्यांची आकलनाच्या पातळीवर त्यांच्या मनात येणारी कल्पना स्पष्ट करण्याच्या शोधात असतात.
8. विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन हे पूर्णपणे स्वतंत्रपणे अध्ययनातून तपासले जाते.	8. विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन शिक्षकांचे निरीक्षण, विद्यार्थ्यांचे काम आणि प्रदर्शने, रेखाटने (कागदपत्रे), तसेच त्यांच्या माध्यमातून होते. (विद्यार्थ्यांनी स्वतः तयार केलेल्या साहित्यावरून)

PU/PN/B.Ed 245/2008
Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

संदर्भग्रंथ सूची

- जोशी, स्नेहा (2009) जानेवारी मूल्यमापनाची नवी दिशा मराठी, शिक्षण संक्रमण, 19–21.
- पारसनीस, हेमलता (2009) जानेवारी ज्ञानरचनावाद – अंतरंग, शिक्षण संक्रमण, 11–15
- Curtis, David. (2003). Constructivist Methods for the Secondary classroom. Engaged minds. United State of America : Pearson Education, Inc.
- Nikose. R. L. (2012). Teacher Education. Issues & Challenges. In G. L. Gulhane. (Ed.). Constructivism in Teacher Education. New Delhi : APH Publishing Corporation.
- Vygotsky, L. S. (1985). Thought and Language. Cambridge, MA : The M. I. T. Press.

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq Dept. of English, University of Dhaka, Dhaka 1000, Bangladesh.	**Roderick McCulloch** University of the Sunshine Coast, Locked Bag 4, Maroochydore DC, Queensland, 4558 Australia.
Dr. Ashaf Fetoh Eata College of Art's and Science Salman Bin Adbul Aziz University. KAS	**Dr. Nicholas Loannides** Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor, Faculty of Computing, North Campus, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, London, N7 8DB, UK.
Muhammad Mezbah-ul-Islam Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of Information Science and Library Management University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.	**Dr. Meenu Maheshwari** Assit. Prof. & Former Head Dept. of Commerce & Management University of Kota, Kota
Dr. S. Sampath Prof. of Statistics University of Madras Chennari 600005.	**Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao** M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA) Assit. Prof. Dept. of Management Pondicherry University Karaikal - 609605.
Dr. S. K. Omanwar Professor and Head, Physics, Sat Gadge Baba Amravati University, Amravati.	**Dr. Rana Pratap Singh** Professor & Dean, School for Environmental Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar University Raebareily Road, Lucknow.
Dr. Shekhar Gungurwar Hindi Dept. Vasantrao Naik Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.	**Memon Sohel Md Yusuf** Dept. of Commerce, Nizwa College of Technology, Nizwa Oman.
Dr. S. Karunanidhi Professor & Head, Dept. of Psychology, University of Madras.	**Prof. Joyanta Borbora** Head Dept. of Sociology, University, Dibrugarh.
Dr. Walmik Sarwade HOD Dept. of Commerce Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad.	**Dr. Manoj Dixit** Professor and Head, Department of Public Administration Director, Institute of Tourism Studies, Lucknow University, Lucknow.
Prof. P. T. Srinivasan Professor and Head, Dept. of Management Studies, University of Madras, Chennai.	**Dr. P. Vitthal** School of Language and Literature Marathi Dept. Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded.

Vilas Tamba College Of Education
PU/PN/B.Ed
245/2006

Principal
Vilas Tamba College Of Education (B.Ed.)
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

५. महात्मा फुले यांचे स्त्रीवादी चळवळी बाबत विचार व प्रेरणा

प्रा. सारिका पतीन भोटे
विलास तांबे कुमन्स कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,डुंबरवाडी

प्रस्तावना

जागतिक पातळीवर स्त्री हक्क विषयक होणारे वितरण देशनिहाय वेगवेगळे असलेले दिसून येते. स्त्रियांच्यावर लादलेली बंधने व त्यांच्या अधिकारांचा झालेला ऱ्हास ही गोष्ट जगाच्या इतिहासात मनाला मोठा धक्का लावून जाते राज्य, देश, धर्म, जात, वर्ग यांचे वेगळेपण स्त्रीमुक्तीच्या संघर्षाला मोठा अडसर ठरते. अशा स्त्रियांना कायद्याने अनेक अधिकार दिलेले आहेत. परंतु या बाबतीत पुरुषांची मानसिकता सकारात्मक असायला हवी.

विविध विचारांची प्रेरणा व कार्याचा वारसा स्त्रीवादी चळवळीनाने असलेला पाहायला मिळतो. या बाबतीत समाजसुधारक व विचारवंतांनी केलेले कार्य महत्वपूर्ण आहे. १९६० च्या दशकात समाजवादी, स्त्रीवाद व काळा स्त्रीवाद यासारखे विविध विचार प्रवाह व त्यामध्ये संघर्ष असलेला दिसून येतो. युरोप व अमेरिकेमध्ये असलेली वर्गावर आधारित समाजरचनेत व भांडवलशाही काळात स्त्रीवादी चळवळीने मोठी गती घेतलेली दिसून येते. याउलट भारतातील स्त्रीवादी चळवळ विचार व कार्य या अभावाने गोंधळलेली व गतिहीन दिसते.

उद्देश

स्त्री मुक्तीबाबत महात्मा फुले यांनी घेतलेली भूमिका अत्यंत महत्वाची ठरते. स्त्री शिक्षणापासून सुरुवात करून जातीव्यवस्थेची रचना व पितृसत्ताक पद्धत असा आलेला त्यांच्या विचारांचा प्रवास स्त्रीमुक्ती चळवळीविषयी मुख्य विचार व कार्यक्रम ठरू शकतो. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर ,प्रभाकर पाध्ये, उमा चक्रवर्ती, डॉ. शरद पाटील यासारख्या अनेक विचारवंत लेखकांना महात्मा फुलेंच्या विचारात स्त्रीमुक्ती व जाती व्यवस्था या विषयी लढण्याची विचारसरणी सापडल्याचे दिसते. महात्मा फुले यांचे विचार व प्रेरणा स्त्रीवादी चळवळ यांचे आकलन करून घेणे हा प्रस्तुत शोध निबंधाचा उद्देश आहे. भारत व पाश्चात्य देशातील अनेक विचारवंतांनी स्त्रीमुक्ती विषयक आपले विचार व्यक्त केले आहेत. यामध्ये उमा चक्रवर्ती, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, गो.ग. आगरकर, अ.ह.साळुंखे ,ओम्वेट इ. विद्वान दिसून येतात येथे महात्मा ज्योतिबा फुले यांच्या विचारांचा आढावा घेण्यात आला आहे.

विषय विवेचन

स्त्रीवादी इतिहास लेखनावर प्रकाश टाकण्यासाठी महात्मा ज्योतिबा फुले यांच्या विचारांचा आढावा घेणे आवश्यक वाटते. स्त्रीवादी चळवळीला १९६० च्या दशकात वेग आला. स्त्रियांना आता पुरुषांच्या

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

VOLUME - IX, ISSUE - 1 - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

बरोबरीने समानता दिली जावी या विचाराने जोर धरला स्त्री प्रश्नावर विश्वव्यापी विचार या काळात व्हायला लागला होता. पुरुष हा विवेकाचा प्रतिनिधी तर स्त्री म्हणजे परंपरागत विचार अमान्य होऊ लागला. सृजनशील जगण्याच्या बाबतीत असो, इतिहास घडविण्याचा प्रश्न असो या बाबतीत स्त्री - पुरुष असा भेदभाव नसो असा प्रश्नेचा अर्थ समकालीन स्त्रीवादी विचारवंतांनी दयायला सुरुवात केली. दिसणारे स्त्री पुरुष भेद हे स्वाभाविक व नैसर्गिक वाटत असले तरी ते मानवाने निर्माण केले आहेत. येथे समाजवादी विचारवंत समानता या तत्वावर भर देताना दिसतात. मात्र समाजमनावर रुजलेल्या या भेदाच्या रेषा मिटवण्याचे प्रभावी प्रयत्न दिसत नाहीत. समाजवादी स्त्रीवादापासून ते जहाल स्त्रीवादापर्यंत स्त्रीवादी चळवळीत अनेक विचार प्रवाह निर्माण झालेले दिसून येतात. पुरुषी वर्चस्व हे स्त्रिया मागे पडण्याचे कारण मानतात. धर्मसंस्था, कुटुंबसंस्था, विवाहसंस्था यामध्ये स्त्रियांची भूमिका दुय्यम मानली गेली. स्त्रीवाद्यांच्या मते, समाजव्यवस्थेकडून स्त्री व पुरुष यांच्या शारीरिक भिन्नतेला जो अर्थ दिला गेला व जी मुल्य विकसित केली त्यामुळे त्यांच्या अधिकाराची पायमल्ली झाली.

भारतीय स्त्रीला आज शारीरिक, मानसिक व बौद्धिक छळ व अवमान, दुय्यम वागणूक, मारहाण यांना तोंड द्यावे लागत आहे. विद्युत भागवत यांच्या विवेचनाप्रमाणे सर्व समाजवाद्यांना वाटत आहे की, वर्गहीन व जातीहीन समाज रचना आली की सर्व प्रश्न सुटतील पण ही रचना येणे हे स्वप्नच राहते. याउलट पाश्चात्य स्त्रीवाद हा पुरुषांना वर्ज्य करून गर्भाशयावर आधारलेले वेगळे स्त्री राज्य उभारू पाहत आहेत. म्हणजे पुन्हा एकदा नविन विषमता उभारू पाहतात याच्यावर विद्युत भागवत प्रकाश टाकतात. ते सुचवितात की या जहाल स्त्रीवादीयांच्याशी चूक न करता मानवतेचा प्रश्न म्हणून ते पाहतात. वास्तववादी दृष्टीकोन समोर ठेऊन विश्वासाचे, मित्रत्वाचे, माणुसकीचे नाते निर्माण करण्यावर विश्वास ठेवतात.

स्त्रियांचे दास्य कसे व का निर्माण झाले. याबाबत स्त्रीवादी अभ्यासक प्रविण चव्हाण यांच्या मतानुसार याचे स्पष्टीकरण शोधताना स्त्रीमुक्ती चळवळींना देखील स्त्रीयांचा इतिहास पाहण्याची गरज भासू लागली. स्त्रीवादी इतिहास लेखन ही इतिहास लेखनाची एक ज्ञान शाखा म्हणून, या गरजेतून पुढे येत आहे. यातून इतिहासातील उपेक्षित पराक्रमी व प्रभावी महिलांचा इतिहास उजेडात करण्याचे काम यातून झाले. स्त्रीवादी इतिहास लेखनाचे ते एकूण चार टप्पे सांगतात. इतर ज्ञान शाखांची मदत ही स्त्री प्रश्नाच्या बाबतीत लिंग सामाजिक संरचनांशी असणारा संबंध पितृसत्ताकतेची जडणघडण समजण्यासाठी आवश्यक मानतात.

महात्मा फुले यांचे स्त्रीमुक्ती विषयक विचार मोठे परिणामकारक ठरतात. स्त्रीवादी विचारवंतांचे भारताच्या बाबतीत जातीच्या अभ्यासातून न पाहणे चळवळीतील गफलत ठरते. स्त्रीमुक्तीचे ध्येय समोर ठेऊन महात्मा फुले यांचे विचार व कार्य सुरू होते. ते शिक्षण हे स्त्रीमुक्तीचा प्रभावी उपाय मानतात. १८८० च्या दशकात जातीनी जरड व वैदीक पितृसत्ताक पद्धतीचे खोलवर रुजणी उत्तर म्हणून पुढे येते. वेदांच्या धर्मशास्त्री खोलवर रुजलेली स्वार्थी व एकांगी मनाची करत उत्तर होते. ज्योतिबा हे स्त्री शिक्षणास प्रारंभ करतात. तेव्हा समजून येते की, स्त्रियांनी स्वतंत्र असता कामा नये. त्या स्वभावतः चंचल, दुष्ट, लालची व अविचारी असतात. पतिच्या आज्ञेत राहून त्यांची सेवा करावी हा त्यांचा मुख्य धर्म आहे त्यांना शिक्षण

PU/PN/B.ED 345 / 2006
Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

स्त्रियांना अन्याय ओढवेल असे समजून बहुसंख्य समाज फुलेंच्या पुरोगामी विचारांच्या विरोधी राहिला. तेव्हा फुले यावरून मागे सरले नाहीत.

भारतातील व महाराष्ट्रातील सनातनी, पारंपारिक विचारसरणीला विरोध करणारी मंडळी पंडिता रमाबाई यांच्या धर्मांतराने खवळली व वृत्तपत्रातून व इतर माध्यमातून आग ओकण्यास सुरुवात केली. ब्राह्मण स्त्री व ब्राह्मणांच्या जाती अंतर्गतचा प्रश्न म्हणून महात्मा जोतिबा फुले यांनी सोडून दिला नाही. सत्सार अंकाच्या माध्यमातून आपल्या अभ्यासपूर्ण बौद्धिक, तार्किक दृष्टीने तथा–कथीत विरोध करणाऱ्यांना परखडपणे उत्तरे दिलीत. यामधील स्त्रीजातीवर पुरुषांच्या सर्व पुरुष जातीच्या कृतघ्नपणावर हे बोट ठेवतात. महात्मा फुले यांचा हा विचार नव्याने स्त्रीयांच्या बद्दल बंधुत्व भावना बाळगण्यासाठी विचार करण्यास प्रवृत्त करतो.

डॉ. शरद पाटील हे मार्क्स–फुले आंबेडकरवाद ही बहुप्रवाही ही विचारसरणी विकसीत करून महात्मा फुलेंच्या विचारांच्या प्रभावातून इतिहासाची वास्तववादी मांडणी करतात. तेव्हा फुलेंचे विचार वेगळ्याच उंचीवर जाऊन पोचतात. बहुजनवादी व मार्क्सवादी विचारवंत यांच्यावर पितृसत्ताक पद्धतीचा प्रभाव राहिलेला आहे. परंतु अब्राह्मणांची दृष्टी पितृसत्ताक विरोधी राहिलेली आहे. डॉ. शरद पाटील यांना स्त्रीसत्तेच्या प्रयोगार्थ स्त्री सत्तेचे महत्त्व पटलेले वाटते. इतर सर्व इतिहास फार प्राचीन काळी स्त्री सत्ता अस्तित्वात होती. मात्र ही कथा मानतात. पण डॉ. शरद पाटील ठामपणे सांगतात. हे एक इतिहास वास्तव आहे. ते इतिहासातील स्त्री योगदानाची खास दखल घेतात. स्त्री यातील आर्थिक समता असली तरी राजकीय दुय्यम स्त्री ही शासनकर्ती दिसते.

महात्मा फुले यांनी स्त्री मुक्तीबाबत असणारी आपुलकी व तळमळ आपल्या दर्शवतात. वास्तववादी, तर्क, विविध प्राचीन भारताचे आकलन करण्यास महत्त्वपूर्ण ठरतात. गेल ऑम्वेट यांच्यामधून महात्मा फुले यांच्या स्त्रीमुक्तीच्या विचारावर सखोल अभ्यास झालेला दिसतो. स्त्री शिक्षण हे ध्येय समोर ठेवून स्त्री मुक्तीसाठी केलेली वाटचाल नंतर उत्तरार्धात स्त्रीपुरुष तुलनेमधील लिखाण व पंडिता रमाबाई यांचे धर्मांतराविषयी जातीविरुद्ध केलेले बंड या दोहोंच्या प्रभावातून जातीची उतरंड व सर्व वर्णातील स्त्रियांवर लादण्यात आलेली पितृसत्ताक पद्धतीची गुलामगिरी यांच्या आकलनापर्यंत महात्मा फुले लोकांच्या मुळ आकलनापर्यंत घेवून पोहचतात. तेव्हा स्त्री समानतेचा मार्ग सर्वांसाठी ते खुला करतात.

कुटुंब पद्धतीची पुर्नरचना महात्मा फुले आपला कार्यक्रम मानतात. गेल, ऑम्वेट यांच्या मते विधवा पुनर्विवाह, बालविवाहबंदी, स्त्रीशिक्षण, इ. कार्यक्रम स्त्रीमुक्तीसाठी महत्त्वपूर्ण आहेत. या सुधारणांचे नाते पितृसत्ताकतेच्या व जाती व्यवस्थेच्या बळकटीसाठी कायम्या जाचणाऱ्या मुक्ती स्थापनासाठी सुधारकांनी जोडले नव्हते. फुलेंनी काळाच्या दृष्टीने स्त्री प्रश्नाबाबत एक वैशिष्ट्यपूर्ण अशी भूमिका घेतली. त्यांनी स्त्रियांच्या चळवळीला प्रोत्साहन देणारा विचार मांडला. स्त्री शोषणाची ते मांडणी करतात. आपण अजून स्त्रियांच्या गुलामगिरीचे नेमके स्वरूप उघड करण्याच्या शोधात आहोत.

PU/PN/B.ED 245/2006
Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

स्त्रीमुक्तीचा व्यापक समुदाय तथा उभा राहण्यासाठी कार्यक्रम शोधण्याच्या प्रक्रियेत आहेत. या बाबतीत गेल आम्वेट पुढे मत व्यक्त करतात की, शंभर वर्षांपूर्वी ज्योतीबांनी या बाबतीत स्पष्ट अशी भूमिका घेतली होती.

सारांश

आधुनिक स्त्रीवादी विचारसरणीने आक्रमक विचार प्रवाहांना धारण केले असताना, भारतीय स्त्रीवादाला मार्ग शोध झाला असताना महात्मा फुले यांची विचारधारणी निश्चितच मार्गदर्शक ठरते. फुले यांचे हे विचार मानवतावादी तार्किक कसोटीवर खरे उतरणारे असे होते. त्यांनी दिलेल्या घटना, उदाहरणे आणि मानवी मानसिकतेच्या आधारावर या गोष्टी पुरुष समाजाला विचार करण्यास प्रवृत्त करतात. कार्य करण्यास प्रोत्साहित करतात. शिक्षण हे स्त्री मुक्तीचे साधन म्हणून बघताना जातिव्यवस्था, समाजरचना, पितृसत्ताक पद्धती या गोष्टी त्यांना लक्षात आल्यावर ते जातीच्या अभ्यासातून कुटुंब पुर्नरचना सारखे प्रश्न सोडवायला घेतात.

संदर्भ ग्रंथ

१. भागवत विद्युत, 'स्त्री प्रश्ना' ची वाटचाल प्रतिमा प्रकाशन, पुणे पृष्ठ क्र. २०० ते २०१.
२. उपरोक्त भागवत विद्युत स्त्री प्रश्नाची वाटचाल पृष्ठ क्र. २२५ ते २२७.
३. नियतक ननाल प्रबोधन पत्रिका खंड१, कान्हर अस्ड बीजागडी प्रथम आवृत्ती मुंबई पृष्ठ क्र. २०१८.
४. महात्मा फुले समग्र वाङ्मय, हरी नरके महात्मा ज्योतीराव फुले चरित्र साधने प्रकाशन, समिती, महाराष्ट्र शासन, मुंबई, प्रथम आवृत्ती २०१३, पृष्ठ क्र. ८८ ते ८९.
५. ग.बा. सरदार महात्मा फुले व्यक्तिमत्त्व विचार, प्रभाती प्रकाशन, मुंबई, पुर्नमुद्रण, २००५, पृष्ठ क्र. ९४ ते ९५.
६. पुरोगामी सत्यशोधक डॉ. शरद पाटील विशेषांक, पाई प्रमर्थ पुणे २०१५ पृष्ठ क्र. १० ते ११.
७. डॉ. ऑम्वेट गेल, ज्योतिबा फुले, आणि स्त्री मुक्तीचा विचार, लोकवाङ्मय गृह, मुंबई, आठवी आवृत्ती १०१४ पृष्ठ क्र. ३० ते ३३.
८. किता पृष्ठ क्र. ३५ ते ३८.

PU/PN/Ed/ED 245 / 2006
Principal
Vilas Tambe College Of Education
Dombarwadi (Otur) Tal. Junnar

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

Principal
Vidya Tembe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar Dist. Pune

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka, Dhaka 1000, Bangladesh

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast, Locked Bag 4, Maroochydore DC, Queensland. 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salman Bin Adbul Aziz University, KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor, Faculty of Computing, North Campus, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of Information Science and Library Management University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept of Commerce & Management University of Kota, Kota

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras Chennai 600005

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics, Sat Gadge Baba Amravati University, Amravati

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerce, Nizwa College of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head, Dept. of Psychology, University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology, University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head, Department of Public Administration Director, Institute of Tourism Studies, Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head, Dept. of Management Studies, University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded.

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dombarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Tambe College Of Education
PU/PN/B.Ed
2457/2008

VOLUME - IX, ISSUE - 1 - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

२. शाखेचा प्रकार आणि मानसिक आरोग्य या संदर्भात विद्यार्थ्यांच्यामध्ये आढळून येणारा शैक्षणिक ताण

प्रा. उमा गणपत काळे

विलास तांबे कॉलेज ऑफ एज्युकेशन, डुंबरवाडी

सारांश

शाखेचा प्रकार आणि मानसिक स्वास्थ्य यांचा विद्यार्थ्यांमध्ये आढळून येणाऱ्या शैक्षणिक ताणावर काय परिणाम होतो याचा अभ्यास करण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन हाती घेण्यात आले. सांगली व कोल्हापूर जिल्ह्यातील विविध शहरातील एकूण 60 विद्यार्थ्यांचा सहभाग प्रस्तुत अभ्यासात प्राप्त झाला. यामध्ये 30 अभियांत्रिकी आणि 30 कला शाखेतील विद्यार्थी होते. त्यांचे वय 22 ते 26 वर्षापर्यंत होते. **Arun singh & Alpana Gupta (1971)** यांची **Mental health Battery (MHB)** आणि **Abha rani Bisht (1987)** यांची **BBSS** मधील **SAS – Scales of academic stress** या दोन मापन्या वापरून प्रदत्त संकलित करण्यात आला. प्रदत्तांचे सांख्यिकीय विश्लेषण 2 x 2 घटकीय आराखडा वापरून करण्यात आले. प्रस्तुत अभ्यासात असे दिसून आले की,

१. मानसिक आरोग्याच्या बाबतीत व्यक्तीगत भिन्नता विचारात न घेता तुलना केली असता कला शाखेतील विद्यार्थ्यांपेक्षा अभियांत्रिकी शाखेतील विद्यार्थ्यांमध्ये शैक्षणिक ताणाचे प्रमाण अधिक आहे.

२. शाखांचा प्रकार विचारात न घेता तुलना केली असता चांगले मानसिक आरोग्य असणाऱ्या विद्यार्थ्यांपेक्षा खालावलेले मानसिक आरोग्य असणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये ताणाचे प्रमाण अधिक आहे.

प्रस्तावना

प्रत्येक दिवस नवीन येतो आणि काळाच्या ओघात मागे पडतो परंतु प्रत्येक दिवसात व्यक्तीने काय केले म्हणजेच दिवसातील कार्यात चांगले काम करून काही फलप्राप्ती झाली तर व्यक्तीला समाधान वाटते व तिचे मानसिक आरोग्य चांगले राहते. तशी मानसिक आरोग्य ही संज्ञा जुनी असून 1965 मध्ये कौर्ड हसर यांनी मानसिक आरोग्याची व्याख्या करताना वर्तन संवेदन आणि जाणीव या घटकांना महत्व दिले तर जागतिक आरोग्य संघटनेने समाजाच्या मानसिक स्वास्थ्याची व्याख्या पुढीलप्रमाणे केली. "Health is a state of complete; physical, mental & social well being & not merely the absence of disease or infirmity."

या दोनही घटकांचा परिणाम व्यक्तीगत विकासावर व्यक्तीच्या वर्तनावर आणि आनंदावर होतो.

परंतु बऱ्याच वेळा ताण–तणावामुळे मानसिक आरोग्य बिघडलेले पहावयास मिळते. यातून शैक्षणिक ताण वाढला तर व्यक्ती स्वतःला हताश अक्षम समजते. मूळात "उद्दिपक परिस्थितीने व्यक्तीच्या क्षमतांना दिलेले आव्हान न पेलणारे आहे असे जाणवल्यामुळे निर्माण होणारी दडपणयुक्त मानसशारीर अवस्था म्हणजेच ताण होय."

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

म्हणजेच मानसिक आरोग्य व शैक्षणिक ताण यांचा जवळचा संबंध असल्याचे महत्वाचे मिळते. शैक्षणिक ताण वाढल्यास मानसिक आरोग्य बिघडते तर शैक्षणिक ताण कमी राहिल्यास किंवा life is challenge म्हणून घेतल्यास मानसिक आरोग्य चांगले राहण्यास मदत होईल. हेच प्रस्तुत संशोधनातून दिसून येते.

उद्दिष्टये

१. मानसिक आरोग्याबाबत व्यक्ती भिन्नता लक्षात न घेता अभियांत्रिकी आणि कला शाखेतील विद्यार्थी यांच्यातले शैक्षणिक ताणाबाबत काही फरक आहे काय हे जाणून घेणे.

२. शाखेचा प्रकार विचारात न घेता चांगले मानसिक आरोग्य असलेले विद्यार्थी आणि मानसिक आरोग्य खालावलेले विद्यार्थी यांच्यामधील शैक्षणिक ताणाबाबत फरक अभ्यासणे.

वरील उद्दिष्टयांच्या आधारे प्रस्तुत अभ्यासात पुढील गृहीतके मांडण्यात आली.

गृहीतके

१. मानसिक आरोग्याच्या बाबतीत व्यक्तीगत भिन्नता विचारात न घेता तुलना केली असता कला शाखेतील विद्यार्थ्यांपेक्षा अभियांत्रिकी शाखेतील विद्यार्थ्यांमध्ये ताणाचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून येईल.

२. विद्यार्थी कोणत्या शाखेमध्ये शिकत आहे हे लक्षात न घेता तुलना केली तर चांगले मानसिक आरोग्य असणाऱ्या विद्यार्थ्यांपेक्षा खालावलेले मानसिक आरोग्य असणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये ताणाचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून येईल.

संशोधन पद्धती

1. नमुना

इस्लामपूर, इचलकरंजी, सांगली आणि सातारा येथे शिक्षण घेत असणाऱ्या एकूण 60 विद्यार्थ्यांचा सहभाग प्रस्तुत अभ्यासात प्राप्त झाला. यामध्ये कला शाखेतील 30 विद्यार्थी आणि अभियांत्रिकी शाखेतील 30 विद्यार्थी होते. त्यांचा वयोगट 22 ते 28 वर्षे इतका होता. प्रदत्त गोळा करण्यास सहजपणे उपलब्ध झालेल्या व सहकार्य करण्याची इच्छा दर्शविलेल्या विद्यार्थ्यांची नमुन्यात निवड करण्यात आली.

Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

2. मापन साधने

1. Mental Health Battery (1971) : प्रस्तुत चाचणी यांनी तयार केली असून ती हिंदीत आहे. या चाचणीव्दारे सहभागी विदयार्थ्यांच्या मानसिक स्वास्थ्याचे मापन केले. या चाचणीत एकूण 130 प्रश्न असून ही चाचणी 6 भागात विभागली आहे. त्यामध्ये 1 ते 5 भागासाठी 2 पर्याय आहे आहे आणि 6 व्या भागासाठी 4 पर्याय आहेत यातील स्वतःला लागू पडणारा एक पर्याय उत्तरदात्याला निवडायला सांगितला जातो. विदयार्थ्यांनी कोणता पर्याय निवडला त्यानुसार उत्तर सूचीच्या सहाय्याने गुणांकन केले. बरोबर उत्तराला '1' गुण आणि चुकीच्या उत्तराला 'शुन्य' गुण दिला. शेवटी सर्व भागातील गुणांकाची बेरीज करून एकूण प्राप्तांक मिळवला या प्राप्तांकावरून मानसिक स्वास्थ्याची पातळी ठरविण्यात आली.

2. Bisht Battery of stress scales (1987)

(SAS) Scales of Academic Stress :- Dr. Abha Rani Bisht (1987) यांनी विकसित केलेल्या मापनीचा वापर करून सहभागी विदयार्थ्यांमधील शैक्षणिक ताणाचे मापन केले. ही मापनी हिंदीत असून या मापनीत एकूण 13 भाग आहेत. त्यातील शैक्षणिक ताण **(SAS) Scales of academic stress** या भागात 40 प्रश्न असून प्रश्नाच्या उत्तरासाठी "सदैव, बहुधा, कभी-कभी, बहुत कम, कभी नहीं " असे 5 पर्याय आहेत. यातील स्वतःला जास्तीत जास्त लागू होणाऱ्या पर्यायापुढे अशी ' ✓ ' खूण करून पर्याय नोंदवण्यास सांगितले. विदयार्थ्यांनी कोणता पर्याय निवडला त्यानुसार गुणांकन 2 भागात केले. Positive साठी 4, 3, 2, 1, 0 आणि Negative साठी 0, 1,2,3,4

असे गुण दिले. शेवटी सर्व भागातील गुणांकाची बेरीज करुन एकूण प्राप्तांक मिळवला. या प्राप्तांकावरून शैक्षणिक ताणाची पातळी ठरविण्यात आली.

3. **कार्यविधी** :- सहभागी विदयार्थ्यांना त्यांच्या कॉलेजमध्ये प्राचार्यांच्या पूर्व परवानगीने आधी निर्धारित केलेल्या दिवशी व वेळी **M.H.B.** आणि **SAS** या दोन मापन्या वैयक्तिकरित्या देण्यात आल्या. आणि वैयक्तिक पातळीवर चाचणी कार्य पूर्ण केले.

निष्पत्ती व चर्चा

प्रस्तुत अभ्यासातील पहिल्या गृहीतकानुसार कला शाखेतील विदयार्थी आणि अभियांत्रिकी शाखेतील विदयार्थी यांच्या शैक्षणिक ताण पातळीत काही फरक आढळून येतो का हे पाहिले यासाठी या दोन गटांचे ताणाबाबतचे सरासरी गुणांक काढण्यात आले तसेच दुसऱ्या गृहीतकातील मांडणीनुसार चांगले मानसिक आरोग्य व खालावलेले मानसिक आरोग्य या विदयार्थ्यांमध्ये ताणाबाबत भिन्नता आढळते काय हे पाहिले यासाठी या दोन गटांचे सरासरी गुणांक निर्धारित केले. त्यासाठी आधी सहभागी विदयार्थ्यांच्या गटासाठी M.H.B. या मापनीच्या गुणांकाचे जे वितरण प्राप्त झाले होते, त्यातील मध्यांक हा विभाजित बिंदू मानून मध्यांकाखालील गुणांक प्राप्त केलेल्या विदयार्थ्यांना 'मानसिक आरोग्य खालावलेले विदयार्थी' आणि मध्यांकाच्या वर गुणांक प्राप्त केलेल्या विदयार्थ्यांना 'मानसिक आरोग्य चांगले असलेले विदयार्थी' – असे संबोधण्यात आले.

PUPN/B.Ed 245/2008
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

तक्ता क्र.1 मध्ये ताणाशी संबंधित गुणांकाची सरासरी मूल्ये सादर केली असून शाळेचा प्रकार आणि मानसिक आरोग्य यामुळे सरासरी गुणांकामध्ये दिसून येणारा फरक सांख्यिकीय दृष्ट्या सार्थ ठरला आहे का हे दर्शविणारी एफ गुणोत्तरे या तक्त्यात समाविष्ट केली आहेत.

तक्ता क्र. 1

शैक्षणिक ताणाची पातळी दर्शविणारा सरासरी गुणांक आणि प्रचरण विश्लेषण निष्पत्तीचा सारांश.

शाळा प्रकार	चांगले स्वास्थ्य	खालावलेले स्वास्थ्य	एकत्रित
कला	सरासरी : 153 प्र.विचलन : 4.32 एकूण संख्या : 15	सरासरी : 172.6 प्र.विचलन : 5.47 एकूण संख्या : 15	सरासरी : 162.8 प्र.विचलन : 10.97 एकूण संख्या : 30
अभियांत्रिकी	सरासरी : 221.13 प्र.विचलन : 5.25 एकूण संख्या : 15	सरासरी : 240.33 प्र.विचलन : 6.39 एकूण संख्या : 15	सरासरी : 230.73 प्र.विचलन : 11.24 एकूण संख्या : 30
एकत्रित	सरासरी : 187.06 प्र.विचलन : 34.40 एकूण संख्या : 30	सरासरी : 206.46 प्र.विचलन : 35.38 एकूण संख्या : 30	सरासरी : 196.77 प्र.विचलन : 35.74 एकूण संख्या : 60

प्रचरण विश्लेषण निष्पत्तीचा सारांश

स्त्रोत	मुक्तीप्रमाण संख्या (df)	एकूण प्रचरण (ss)	सरासरी प्रचरण (M s/v)	एफ गुणोत्तर (F-ratio)
शाळेचा प्रकार	1	69224.06	69224.06	2206.70**
मानसिक आरोग्य	1	5645.39	5645.39	179.96**
शाळेचा प्रकार X मानसिक आरोग्य	1	0.61	0.61	0.02 N.S.
प्रमाद	56	1756.67	31.37	
एकूण	**59**	**76626.73**		

कला शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या (चांगले आणि खालावलेले मानसिक आरोग्य एकत्रित) ताणाशी संबंधित सरासरी गुणांकापेक्षा (162.6) अभियांत्रिकी शाखेतील विद्यार्थ्यांचा (चांगले आणि खालावलेले मानसिक आरोग्य एकत्रित) सरासरी गुणांक (230.73) अधिक असल्याचे तक्ता क्र. 1 वरून दिसून येते. एफमूल्य पाहिले तर या दोन गटांच्या सरासरी गुणांकातील फरक 0.01 पातळीवर सार्थ ठरल्याचे दिसून येते. कला शाखेतील विद्यार्थ्यांपेक्षा अभियांत्रिकी शाखेतील विद्यार्थ्यांमध्ये ताणाचे प्रमाण अधिक दिसून येईल. असे जे गृहित पहिल्या गृहितकातील पूर्वकल्पना केले होते ते सार्थ असल्याचे यावरून सिद्ध होते.

यासाठी नमूद केल्याप्रमाणे अभियांत्रिकी शाखेतील विद्यार्थ्यांना करिअर ओरिएंटेड राहणे, व्यसनाधिनता, आर्थिक व सामाजिक अडचणी यांच्यामुळे भविष्याविषयी काळजी वाटते यातून ताण निर्माण होणे स्वाभाविक आहे म्हणून त्यांच्यामध्ये कला शाखेतील विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत अधिक प्रमाणात ताण निर्माण झालेला दिसतो.

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune
College Of Education ... UPII/B.Ed. 2432008

चांगले मानसिक आरोग्य असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या (कला शाखा व अभियांत्रिकी शाखा एकत्रित) सरासरी गुणांकापेक्षा (187.00) खालावलेले मानसिक आरोग्य असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या (कला शाखा व अभियांत्रिकी शाखा एकत्रित) शैक्षणिक ताणाबाबतचा सरासरी गुणांक (206.76) मोठा असून या दोन सरासरी गुणांकामधील भेद 0.01 पातळीला सार्थ ठरला असल्याचे तक्ता 1 वरून स्पष्ट होते. चांगले मानसिक आरोग्य असलेल्या विद्यार्थ्यांपेक्षा खालावलेले मानसिक आरोग्य असलेल्या विद्यार्थ्यांमध्ये ताणाचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसून येईल असे जे भाकित दुसऱ्या गृहितकात केले होते त्या भाकिताला ही निष्पत्ती पुष्टी देणारी आहे.

मानसिक आरोग्य चांगले असलेल्या विद्यार्थ्यांच्या तुलनेत मानसिक आरोग्य खालावलेले विद्यार्थी स्वतःला अधिक प्रमाणात हतबल, अक्षम समजत असतात त्याचबरोबर त्यांचा त्यांच्या प्रयत्नांवर व क्षमतांवर विश्वास नसतो. तसेच त्यांच्यामध्ये परीक्षेची भिती, चुकीच्या पध्दतीने अभ्यास करणे, आजूबाजूचे वातावरण, मित्रांच्या वाईट संगती इ. सर्व घटकांचा परिणाम त्यांच्या मानसिक आरोग्यावर होत असल्याने त्यांच्यामध्ये शैक्षणिक ताणाचे प्रमाण जास्त असल्याचे दिसून येते.

निष्कर्ष व मर्यादा

प्रस्तुत अभ्यासातील प्राप्त फलितावरुन असे दिसून येते की,

१. मानसिक आरोग्याच्या बाबतीत व्यक्तीगत भिन्नता विचारात न घेता तुलना केली असता कला शाखेतील विद्यार्थ्यांच्यापेक्षा अभियांत्रिकी शाखेतील विद्यार्थ्यांमध्ये ताणाचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसते.

२. शाखेचा प्रकार विचारात न घेता तुलना केली असता चांगले मानसिक आरोग्य असणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्यापेक्षा खालावलेले मानसिक आरोग्य असणाऱ्या विद्यार्थ्यांमध्ये ताणाचे प्रमाण अधिक असल्याचे दिसते.

३. शाखेचा प्रकार आणि मानसिक आरोग्य या दोहोंचा एकत्रित परिणाम शैक्षणिक ताणावर होत नाही.

तथापि प्रस्तुत अभ्यास मर्यादित नमुन्यावर आधारित असल्याने याविषयी अधिक व्यापक क्षेत्रातील नमुना घेऊन असाच कल दिसून येतो काय हे पाहणे उद्बोधक ठरेल.

संदर्भ

१. www.who.int/mental_health website
२. देसाई, भरत, देशपांडे (जुलै 2006) : व्यक्तिगत विकास आणि मानसिक आरोग्य
३. दूर शिक्षण केंद्र (2008) : उपयोजित मानसशास्त्र
४. साप्ताहिक सकाळ (28 जुलै 2010) : युवा मनाचा एकटेपणा

PU/PN/B.Ed 245/2006
Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖
Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖
Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

PU/PN/B.ED
345 / 2008

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

EDITORIAL BOARD

Professor Kaiser Haq
Dept. of English, University of Dhaka,
Dhaka 1000, Bangladesh

Roderick McCulloch
University of the Sunshine Coast,
Locked Bag 4, Maroochydore DC,
Queensland, 4558 Australia.

Dr. Ashaf Fetoh Eata
College of Art's and Science
Salman Bin Adbul Aziz University. KAS

Dr. Nicholas Loannides
Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor,
Faculty of Computing, North Campus,
London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road,
London, N7 8DB, UK.

Muhammad Mezbah-ul-Islam
Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of
Information Science and Library Management
University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.

Dr. Meenu Maheshwari
Assit. Prof. & Former Head Dept.
of Commerce & Management
University of Kota, Kota

Dr. S. Sampath
Prof. of Statistics University of Madras
Chennari 600005.

Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao
M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA)
Assit. Prof. Dept. of Management
Pondicherry University
Karaikal - 609605.

Dr. S. K. Omanwar
Professor and Head, Physics,
Sat Gadge Baba Amravati
University, Amravati.

Dr. Rana Pratap Singh
Professor & Dean, School for Environmental
Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar
University Raebareily Road, Lucknow.

Dr. Shekhar Gungurwar
Hindi Dept. Vasantrao Naik
Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.

Memon Sohel Md Yusuf
Dept. of Commerce, Nirzwa College
of Technology, Nizwa Oman.

Dr. S. Karunanidhi
Professor & Head,
Dept. of Psychology,
University of Madras.

Prof. Joyanta Borbora
Head Dept. of Sociology,
University, Dibrugarh.

Dr. Walmik Sarwade
HOD Dept. of Commerce
Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada
University, Aurangabad.

Dr. Manoj Dixit
Professor and Head,
Department of Public Administration Director,
Institute of Tourism Studies,
Lucknow University, Lucknow.

Prof. P. T. Srinivasan
Professor and Head,
Dept. of Management Studies,
University of Madras, Chennai.

Dr. P. Vitthal
School of Language and Literature
Marathi Dept. Swami Ramanand
Teerth Marathwada University, Nanded.

Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

VOLUME - IX, ISSUE - I - JANUARY - MARCH - 2020
AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - IMPACT FACTOR - 6.399 (www.sjifactor.com)

८. भारतातील उच्च शिक्षणा पुढील आव्हाने

प्रा. उमा गणपत काळे

विलास तांबे पुणस्त कॉलेज ऑफ एज्युकेशन,डुंबरवाडी

सारांश

भारत हा एक आशिया खंडातील मोठा देश आहे. भारताची 18 ते 23 वर्षे वयोगटातील अंदाजे लोकसंख्या 150 दशलक्ष आहे. भारतामध्ये आता 33,000 पेक्षा जास्त महाविद्यालये आणि 659 विद्यापीठ असल्याचा अभिमान आहे. भारताला उच्च शिक्षणाच्या विकासासाठी सुध्दा खूप मोठ्या संधी आहेत. भारत जगातील तिसऱ्या क्रमांकाची शैक्षणिक प्रणाली बनविते. परंतु पायाभूत शैक्षणिक सुविधा सांभाळण्यास भारत असमर्थ आहे. भारतात खाजगी आणि परदेशी गुंतवणूकीसाठी सर्वात आशादायक क्षेत्र म्हणून उच्च शिक्षण क्षेत्र ओळखले जाते. नवनवीन आव्हानांवर मात करण्यासाठी आपल्या देशाच्या उच्च शिक्षण क्षेत्रात एक नमुना बदल करण्याची आज गरज आहे. कौशल्य विकास, मुक्त शिक्षण, शिक्षकांचे शिक्षण, व्यावसायिक शिक्षण, शिक्षणात तंत्रज्ञानाचा वापर या सर्व महत्वाच्या बाबी आहेत.

प्रस्तावना

उच्च शिक्षणातून विज्ञान, कृषी, औद्योगिक क्षेत्रातील प्रगती बरोबरच लोकशाही जीवन पध्दतीला अनुरुप मनुष्य बळाची निर्मिती व्हावी अशी अपेक्षा असते. बदलत्या परिस्थितीनुसार देशाच्या विविध गरजा लक्षात घेवून उच्च शिक्षणाची पुनर्रचना करण्यात यावी अशी मागणी होत आहे. भारतीय उच्च शिक्षण शिक्षणापुढे आज मोठी आव्हाने आहेत. भारतातील विद्यापीठांची व महाविद्यालयांची संख्या दिवसेंदिवस वाढत असली तरी संख्यात्मक वाढीपेक्षा गुणात्मक वाढ होणे गरजेचे आहे. समाजातील गरजा आणि समस्या सोडविण्यासाठी या मिळालेल्या ज्ञान व माहितीचा उपयोग कौशल्याने कसा करावा याचे शिक्षण विद्यापीठातून मिळणे गरजेचे आहे. भारत हा देश खेड्यांचा देश असल्यामुळे लोकशाही शासनप्रणाली स्वीकारलेल्या या देशापुढे ग्रामीण भागाचा विकास हे फार मोठे आव्हान आहे. ग्रामीण भागातला ग्रामीण युवक हा सर्वगुणसंपन्न व सुसंघटित, दर्जेदार व्यक्तिमत्वाचा निर्माण झाला पाहिजे त्यासाठी त्याच्या शिक्षणाची सोय करणे गरजेचे आहे.

Present Status of Universities and Degree Awarding Institutions.

- Number of Universities

  In 1950 – 51 : 30

  In 2011 – 12 : 700

- India is today ranked as the third largest higher education system in the world after Us & China.

- Annual enrolment :

  Above 25 million (including ODL)

Principal
Vilas Tambe College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi

उच्च शिक्षणासमोरील आव्हाने

भारतामध्ये स्वातंत्र्य प्राप्तीनंतर विद्यापीठ शिक्षण आयोगाने उच्च शिक्षण विकासासाठी शिफारशी केल्या. स्वातंत्र्यानंतर बरेच अंतर सोडले असले तरी आज भारतातील उच्च शिक्षणासमोर काही आव्हाने मुख्य आहेत. भारतातील उच्च शिक्षणासमोरील सर्वात मोठे आव्हान म्हणजे प्राध्यापकांची तीव्र कमतरता. मंजूर प्राध्यापक पदे भरलेली नाहीत. तसेच बहुतेक प्राध्यापकांमध्ये अध्यापन, संशोधन आणि प्रशिक्षणात गुणवत्ता नसते.

अभ्यासक्रम

दर्जेदार शिक्षण आणि अध्ययनामुळे व्यक्तीच्या महत्त्वाकांक्षाला चालना मिळते आणि त्या महत्त्वाकांक्षा वास्तवात उतरविण्यासाठी संधी उपलब्ध होतात. त्यामुळे व्यक्तीच्या आयुष्यात परिवर्तन घडून येते. यामुळेच शिक्षण आणि अध्ययन महत्त्वाचे आहे.

आजचा अभ्यासक्रम कालबाह्य असून कौशल्य विकासामध्ये रोजगार मिळणाऱ्या कौशल्याचा अभाव दिसून येतो. आंतर विद्याशाखीय शिक्षण घेण्याची संधी कमी प्रमाणात उपलब्ध असलेली दिसून येते.

आयआयटी, आयआयएम आणि आयआयएससी यासारख्या भारतातील सर्वोत्कृष्ट संस्थांनी महाविद्यालये आणि विद्यापीठात प्रवेश झालेल्या एकूण विद्यार्थ्यांपैकी ४–पाच कमी विद्यार्थ्यांची निवड होते. अभ्यासक्रमाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांच्या गरजा पूर्ण व्हाव्यात त्यांनी शिकविलेली उद्दिष्टये साध्य व्हावीत. आधुनिक काळात विद्यार्थ्यांना अद्ययावत ज्ञान देणारे पाठ्यांश अभ्यासक्रमात असावेत.

संशोधन

उच्च दर्जाचे संशोधन आणि नाविन्यपूर्ण गोष्टींच्या बाबतीत भारतीय विद्यापीठांची कमतरता आहे. सध्या भारतीय लोकसंख्येपैकी 50 टक्के लोक 25 वर्षांपेक्षा कमी वयाचे आहेत. 2020 पर्यंत भारत सर्वात मोठा शिक्षणाऱ्या वयोगटातील देश म्हणून चीनपेक्षा मागे जाईल. विद्यार्थ्यांचे भविष्य घडविण्यामध्ये विद्यापीठांची भूमिका पारदर्शक, पुरोगामी आणि सामाजिक जबाबदार शैक्षणिक प्रणालीवर अवलंबून असते. हे सर्व साध्य करण्यासाठी उच्च शिक्षण प्रणालीमध्ये सुधारणा आवश्यक आहे.

पुरवठा व मागणी मध्ये अंतर

आयआयटी फक्त विज्ञान आणि अभियांत्रिकीवर लक्ष केंद्रित करतात. भारतामध्ये आज आयआयटींची संख्या कमी प्रमाणात आहे. नवीन आयआयटी स्थापन करणे आणि सध्या अस्तित्वात असलेल्या आयआयटी चे रूपांतर कमीत कमी विशिष्ट विद्यापीठांऐवजी जागतिक दर्जाचे संशोधन विद्यापीठ होण्यासाठी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

प्रकल्प आधारीत शिक्षण

तरुण पदवीधरांना नवीन कौशल्ये शिकवत व्यावसायिक कौशल्ये शिकण्याची आवश्यकता आहे. ज्यामुळे त्यांना नोकरी मिळू शकेल. व्यावहारिक ज्ञान प्राप्त करून जीवनकौशल्यावर आधारित अभ्यासक्रम असले पाहिजेत. अध्यापन शास्त्राच्या दृष्टीकोनातून पायाभूत अध्यापन उपाययोजनेची आवश्यकता आहे.

मूल्यसंवर्धनाची जोपासना

विद्यार्थ्यांचे संतुलित व्यक्तिमत्व तयार करण्यासाठी त्यांचा सर्वांगीण विकास होणे गरजेचे आहे. शारीरिक, सामाजिक, भावनिक, आध्यात्मिक अशा विविध अंगाने विद्यार्थ्यांना परिपूर्ण करणे गरजेचे आहे. भारतीय संस्कृती

PU/PN/ED/ 245/2005
Principal
Vilas Tambe College Of Education (B.Ed)
Dist. Pune

जगातील सर्वात श्रेष्ठ प्राचीन संस्कृती आहे. त्यामुळे संस्कृतीचे संक्रमण, संवर्धन करण्यासाठी मूल्यांची जपणूक करणे आज गरजेचे आहे. ही मूल्यांची जपणूक करण्यामध्ये शिक्षकाची भूमिका महत्त्वपूर्ण आहे. त्यामुळे Value based education असायला हवे. शिक्षण पद्धतीतून सामाजिक, नैतिक आणि आध्यात्मिक क्षेत्रामधील मूलभूत मूल्यांचा विकास साधला जावा. लोकशाही समाज यावर आधारीत नवसमाज निर्मिती करण्याचे प्रयत्न स्वातंत्र्य प्राप्ती नंतर झाले. यामध्ये लोकशाहीची मूल्ये जोपासणे गरजेचे आहे. स्वातंत्र्य, समता, बंधुता, न्याय या लोकशाही मूल्यांचे रक्षण केले पाहिजे म्हणून उच्च शिक्षणातून मूल्यांचा विकास करणे हे आज मोठे आव्हान आहे.

सर्वसमावेशक प्रारूप

भारतातील शैक्षणिक सुधारणांमध्ये सर्वसमावेशकता, निवड, नावीन्यता आणि उत्कृष्टता या बाबतीत पुनर्विचार किंवा नवकल्पना कशा प्रकारे समाविष्ट करता येईल यासाठी उपलब्ध पुराव्यांचा आधार घेणे आणि त्यानुसार या सुधारणां बाबत प्रयोग करणे अत्यावश्यक आहे. हे ध्येय साध्य करण्यासाठी सर्वप्रथम मूलभूत अध्ययनाच्या बाबतीत स्पष्ट आणि मोजता येण्यासारखे लक्ष्य असणे आणि ते साध्य करण्यासाठी सामूहिक प्रयत्नांची आवश्यकता आहे. शिक्षक, निर्णयकर्ते, व्यवस्थापन, प्रशासन आणि शिक्षण क्षेत्रात काम करणाऱ्या संस्थांना या मुद्यावर प्राधान्याने काम करण्या बद्दल जागृत झाली तरच लक्षणीय बदल दिसून येवू शकेल.

राजकीय घटक

राजकीय प्रभाव ही देशातील एक अतिशय प्रभाव टाकणारी गोष्ट आहे. प्रशासकीय मंडळांना त्याबाबत राजकीय प्रभाव / हस्तक्षेप नसो असतो. प्रज्ञावान आणि गुणवत्तापूर्ण शिक्षकांची कमतरता यामुळे विद्यार्थ्यांना सखोल ज्ञान मिळत नाही. परिणामी विद्यार्थ्यांमध्ये नावड,अनास्था दिसून येते.

मानवी संसाधन विकास स्थायी समितीचे अध्यक्ष : डॉ. सत्यनारायण यांनी ' भारतातील उच्च शैक्षणिक क्षेत्रासमोरील समस्या व आव्हाने' या विषयावर अहवाल सादर केला. या अहवालात उच्च शिक्षण क्षेत्रामधील आव्हानांचा अभ्यास मांडण्यात आला.

समितीची प्रमुख निरीक्षणे व शिफारसी खालील प्रमाणे आहेत.

1. स्त्रोतांची कमतरता

उच्च शिक्षणामध्ये बहुतांश बाबी राज्य विद्यापीठे आणि त्यांच्याशी संलग्नित महाविद्यालये हाताळत असतात. परंतु या राज्य विद्यापीठांना तुलनेने अनुदान अल्प प्रमाणात मिळते. विद्यापीठ अनुदान आयोगाच्या (UGC) अर्थसंकल्पातील 65 % अनुदान केंद्रीय विद्यापीठे आणि त्यांची महाविद्यालये वापरतात. तर राज्य विद्यापीठे आणि त्यांच्याशी संबंधीत महाविद्यालयांना उर्वरित 35 % मिळतात. समितीची अशी शिफारस आहे की, राज्य विद्यापीठांमधील निधी गोळा करण्याच्या उद्देशाने इतर पैशाच्या माध्यमातून पैसे मिळवावेत.

2. शिक्षकांच्या रिक्त जागा

युजीसी नुसार विविध केंद्रिय विद्यापीठांमधील प्राध्यापकांसाठी सहयोगी प्राध्यापक [illegible] मंजूर पदे आहेत. मंजूर असलेल्या पदांपैकी 35% प्राध्यापक, 40% सहकारी प्राध्यापक पदे आणि 20% सहाय्यक प्राध्यापक पदे रिक्त आहेत.

Principal
Vilas Tambe College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. ... Dist. Pune

समितीने याची कारणे पुढीलप्रमाणे दिली आहेत.

1. तरुण विद्यार्थ्यांना अध्यापन व्यवसाय आकर्षक वाटत नाही.
2. भरती प्रक्रिया लांबट आहेत आणि त्यामध्ये ब-याच औपचारिकता समाविष्ट आहेत. पदे रिक्त होण्यापूर्वी भरती प्रक्रिया सुरु झाली पाहिजे. या व्यतिरिक्त शिकविण्याचा व्यवसाय अधिक आकर्षक करण्यासाठी प्राध्यापकांना संशोधन, प्रकल्प करण्यास प्रोत्साहित केले पाहिजे आणि स्टार्ट अपसाठी आर्थिक पाठबळ दिले पाहिजे.

3. शिक्षकांची जबाबदारी व कार्यक्षमता

सध्या विद्यापीठे व महाविद्यालयांमध्ये प्राध्यापकांची जबाबदारी व कार्यक्षमता सुनिश्चित करणारी यंत्रणा प्रभावीपणे कार्यरत नाही. प्राध्यापकांचे मूल्यमापन करण्यासाठी परफॉर्मन्स ऑडिटची एक प्रणाली तयार केली जावी. शिक्षकांच्या विविध परफॉर्मन्सची कागदपत्रे वेळोवेळी परफॉर्मन्स ऑडिटमध्ये जोडली जावीत.

4. रोजगाराच्या कौशल्याचा अभाव

तांत्रिक शिक्षण संस्थांमधील विद्यार्थ्यांमध्ये रोजगाराच्या कौशल्याचा अभाव दिसून आला आहे. वेगवेगळ्या क्षेत्रातील कौशल्ये प्राप्त करून रोजगार वाढविण्यासाठी त्या प्रकारचे अभ्यासक्रम देण्याची शिफारस केली गेली आहे.

वरील सर्व गोष्टींचा विचार करता भारतातील युवक सक्षम, सर्वगुणसंपन्न, उत्तम व्यक्तिमत्त्वाचा, शरीराने सदृढ, आंतरराष्ट्रीय भावना जोपासणारा, नैतिकतेने वागणारा, आध्यात्मिकता जोपासणारा, लोकशाहीची मूल्ये अंगीकारणारा असा सामाजिक बांधिलकी जोपासणारा नागरिक तयार व्हावा ही उच्च शिक्षणाकडून अपेक्षा आहे.

संदर्भ

1. डॉ. आनंद वासकर, डॉ. पुष्पा वासकर –भारतीय शिक्षणाचे बहुजनीकरण, नूतन प्रकाशन,पुणे
2. डॉ. करंदीकर सुरेश, शिक्षण आणि भारतीय समाज, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
3. Shukla P.D., The new education policy in India, Sterling Publication Ltd. New Delhi
4. Educational Policy in India

Vilas Tambe College Of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Shodhganga : a reservoir of Indian theses @ INFLIBNET

The Shodhganga@INFLIBNET Centre provides a platform for research students to deposit their Ph.D. theses and make it available to the entire scholarly community in open access.

a reservoir of Indian theses

Shodhganga@INFLIBNET (/jspui/)

Search

Search: All of Shodhganga

for deokar\ sanjay Go Start a new search (/jspui/simple-search)

Add filters:

Use filters to refine the search results.

Title Equals Add

Results/Page 10 | Sort items by Relevance In order Descending Authors/record All Update

Results 1-10 of 9140 (Search time: 0.007 seconds).

Previous | 1 | 2 (/jspui/simple-search?query=deokar+sanjay&sort_by=score&order=desc&rpp=10&etal=0&start=10)

3 (/jspui/simple-search?query=deokar+sanjay&sort_by=score&order=desc&rpp=10&etal=0&start=20)

4 (/jspui/simple-search?query=deokar+sanjay&sort_by=score&order=desc&rpp=10&etal=0&start=30) ...

914 (/jspui/simple-search?query=deokar+sanjay&sort_by=score&order=desc&rpp=10&etal=0&start=9130)

next (/jspui/simple-search?query=deokar+sanjay&sort_by=score&order=desc&rpp=10&etal=0&start=10)

Item hits:

Upload Date	Title	Researcher	Guide(s)
23-Dec-2020	Vidhyarthi shikshikansathi kutumbjiwan shikshan va eds ya vishyawar aadharit bahumadhyamsanchyachie vikasan va tyachya parinamakarkatecha abhyas (/jspui/handle/10603/309715)	Deokar, Sanjay Baban	Kale Smita (/jspui/browse?type=author&value=Kale+Smita&value_lang=)

PU/PN/Ed/ 345 / 2006
Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Junnar, Dist. Pune

Citation Details Download Citation

Please use this link for citation	http://hdl.handle.net/10603/309715
Title of the Thesis	Vidhyarthi shikshkansathi kutumbjiwan shikshan va eds ya vishyawar aadharit bahumadhyamsanchyache vikasan va tyachya parinamakarkatecha abhyas
Name of the Researcher	Deokar, Sanjay Baban
Name of the Guide	Kale Smita
Completed Year	2017
Name of the Department	Tilak college of education, pune
Name of the University	Savitribai Phule Pune University **Created and maintained by INFLIBNET Centre**

PU/PN/B.ED
245 / 2006

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dattawadi, Tal. Junnar, Dist. Pune

Shodhganga : a reservoir of Indian theses @ INFLIBNET

The Shodhganga@INFLIBNET Centre provides a platform for research students to deposit their Ph.D. theses and make it available to the entire scholarly community in open access.

Citation Details

Download Citation BibTeX

Please use this link for citation	http://hdl.handle.net/10603/309715 (http://hdl.handle.net/10603/309715)
Title of the Thesis	Vidhyarthi shikshkansathi kutumbjivan shikshan va eds ya vishyawar aadharit bahumadhyamsanchyacha vikasan va tyachya parinamkarkatecha abhyas
Name of the Researcher	Dedkar, Sanjay Baban
Name of the Guide	Kale Smita
Completed Year	2017
Name of the Department	Tilak college of education, pune
Name of the University	Savitribai Phule Pune University

Created and Maintained by INFLIBNET Centre (https://inflibnet.ac.in/)

Items in Shodhganga are licensed under Creative Commons Licence Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International (https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/) (CC BY-NC-SA 4.0).

Shodhganga a reservoir of Indian theses

Shodhganga@INFLIBNET (/jspui/) / Savitribai Phule Pune University (/jspui/handle/10603/1979) / Tilak college of education, pune (/jspui/handle/10603/134396)

Please use this identifier to cite or link to this item: http://hdl.handle.net/10603/309715

Title:	Vidhyarthi shikshkansathi kutumbjivan shikshan va eds ya vishyawar aadharit bahumadhyamsanchyacha vikasan va tyachya parinamkarkatecha abhyas
Researcher:	Dedkar, Sanjay Baban
Guide(s):	Kale Smita
Keywords:	Education and Educational Research Family life education Social Sciences Social Sciences General
University:	Savitribai Phule Pune University
Completed Date:	2017
Abstract:	newline
Pagination:	
URI:	http://hdl.handle.net/10603/309715 (http://hdl.handle.net/10603/309715)
Appears in Departments:	Tilak college of education, pune (/jspui/handle/10603/134396)

Files in This Item:

File	Description	Size	Format	
01_title.pdf (/jspui/bitstream/10603/309715/1/01_title.pdf)	Attached File	16.3 kB	Adobe PDF	View/Open (/jspui/bitstream/10603/309715/1/01_title.pdf)
02_certificate.pdf (/jspui/bitstream/10603/309715/2/02_certificate.pdf)		89.47 kB	Adobe PDF	View/Open (/jspui/bitstream/10603/309715/2/02_certificate.pdf)
03_declaration.pdf (/jspui/bitstream/10603/309715/3/03_declaration.pdf)		89.45 kB	Adobe PDF	View/Open (/jspui/bitstream/10603/309715/3/03_declaration.pdf)
04_acknowledgement.pdf (/jspui/bitstream/10603/309715/4/04_acknowledgement.pdf)		93.25 kB	Adobe PDF	View/Open (/jspui/bitstream/10603/309715/4/04_acknowledgement.pdf)
05_contents.pdf (/jspui/bitstream/10603/309715/5/05_contents.pdf)		375.35 kB	Adobe PDF	View/Open (/jspui/bitstream/10603/309715/5/05_contents.pdf)
06_abstract.pdf (/jspui/bitstream/10603/309715/6/06_abstract.pdf)		1.65 MB	Adobe PDF	View/Open (/jspui/bitstream/10603/309715/6/06_abstract.pdf)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

PU/PN/B.ED
245 / 2006

AJANTA

Volume - IX Issue - I January - March - 2020

ENGLISH PART - I

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2019 - 6.399
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

PU/PN/B.ED
245 / 2006

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

CONTENTS OF ENGLISH PART - IV

S. No.	Title & Author	Page No.
12	Information Technology & Economics **Miss. Patil Amarveli Balasaheb**	73-79
13	An Economic Analysis of Agricultural Distress in India **Suryakant Prabhakar Mane** **Dr. Dilip R. Kumbhar**	80-88
14	Impact of Electric Vehicle of Indian Economy **Dr. Shubhangi V. Bhalekar**	89-95
15	Social Problem for Adolescents Mental Health and Aggression **Dr. Swati Vasant Morkal**	96-99
16	Evaluating Spatial Interaction between Kolhapur City and its Surrounding Villages **P. T. Patil** **V. A. Chougule**	100-114
17	Information Technology and Economic Development **Dr. Surekha Anil Tawandkar**	115-120
18	History for Regeneration or Degeneration **Prof. Ajit S. Gadhave**	121-123
19	Challenges before Higher Education **Mr. Jaykar Rajendra Sharad**	124-129
20	Flood and Agricultural Distress; Kolhapur, Sangli and Satara **Dr. Sanjay Baban Deokar**	130-133
21	Jungs Archetype Theory and Literature **Prof. Patil Kalpana N.**	134-139
22	An Appraisal of Noise Pollution: A Case Study of Kolhapur City **Mr. Tushar T. Waghmare** **Dr. Prashant T. Patil** **Mr. Satyavan V. Dhumal**	140-149
23	Understanding Secularism and Nationalism in Democratic India **Dr. Sanjay Madhavrao Sathe**	150-152

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

PU/PN/B.ED
245 / 2006

IQAC Co-ordinator

Principal

10:44 PM

inventivepublication.com/Pu

IIMJ

Inventive Publication

INTERNATIONAL INVENTIVE MULTIDISCIPLINARY JOURNA

ISSN 2348-

Call for Research Papers

1

PU/PN/B.ED

245 / 2006

IQAC Co-ordinator

Vilas Tambe Women's College of Ed...

Principal

Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Respected Sir,

As per our communication we publish your papers , please click the below link or find the attachment of paper and certificate too.

1 IMEJ Oct 2020

http://www.shreeprakashan.com/Documents/20210202135539812.7%20Dr.%20Sanjay%20%20Deokar.pdf

2 IMEJ Nov 2020

http://www.shreeprakashan.com/Documents/20210202135757402.7.pdf

3 IIMJ Jan 2021

http://www.inventivepublication.com/Documents/20210202135252623.1%20IIMJ%20Jan%202021.pdf

Thanks for connecting us.

Regards IMEJ IIMJ Pune.

PU/PN/B.ED
245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

ISSN 2277 - 4262
SJIF - 5.744

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e- JOURNAL

An International Peer Reviewed, Refereed Journal

In associated with

Universal Impact Factor

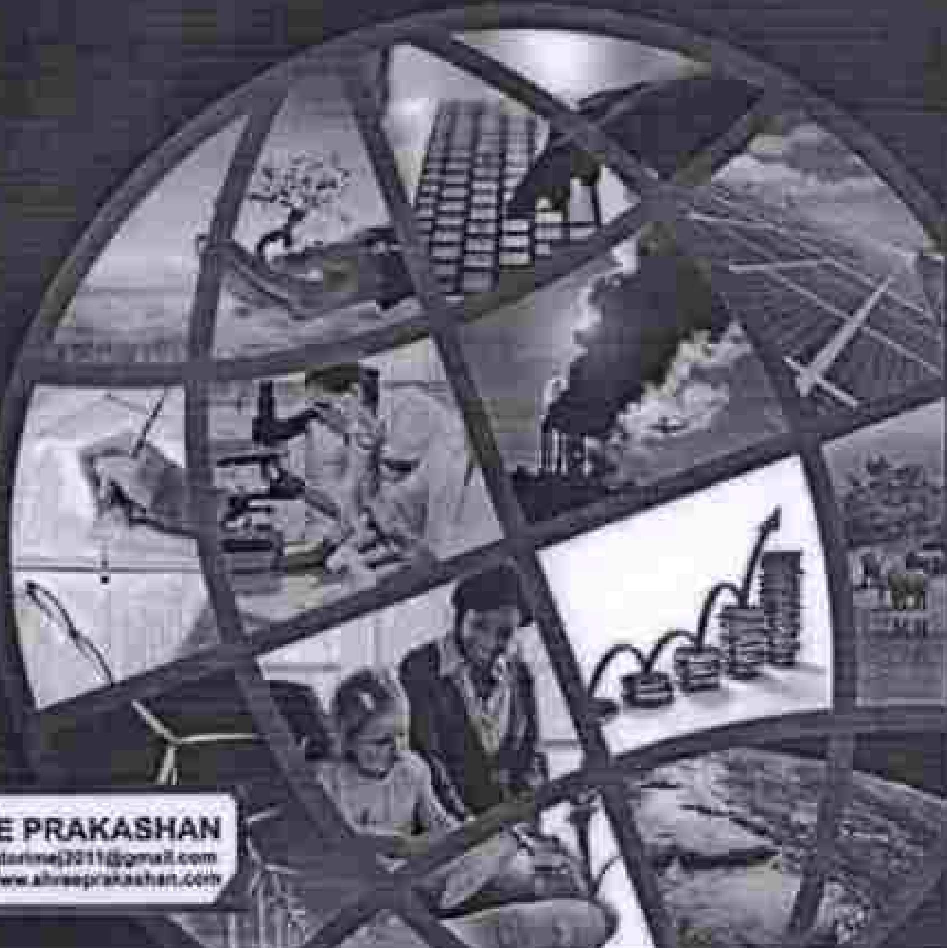

SHREE PRAKASHAN
E-mail: editorimej2011@gmail.com
Visit us: www.shreeprakashan.com

IQAC Co-ordinator

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

10:43 PM

shreeprakashan.com/Publist

IMEJ

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e-JOUR

Principal

Vilas Tambe Womens College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

IQAC Co-ordinator

Vilas Tambe Womens College of Education
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Respected Sir,

As per our communication we publish your papers , please click the below link or find the attachment of paper and certificate too.

1 IMEJ Oct 2020

http://www.shreeprakashan.com/Documents/20210202135539812.7%20Dr.%20Sanjay%20%20Deokar.pdf

2 IMEJ Nov 2020

http://www.shreeprakashan.com/Documents/20210202135757402.7.pdf

3 IIMJ Jan 2021

http://www.inventivepublication.com/Documents/20210202135252623.1%20IIMJ%20Jan%202021.pdf

Thanks for connecting us.

Regards IMEJ IIMJ Pune.

PU/PN/B.ED
245 / 2008

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

ISSN 2277 - 4262
SJIF - 6.744

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e- JOURNAL [Monthly]

An International Peer Reviewed, Refereed Journal

In associated with

Universal Impact Factor

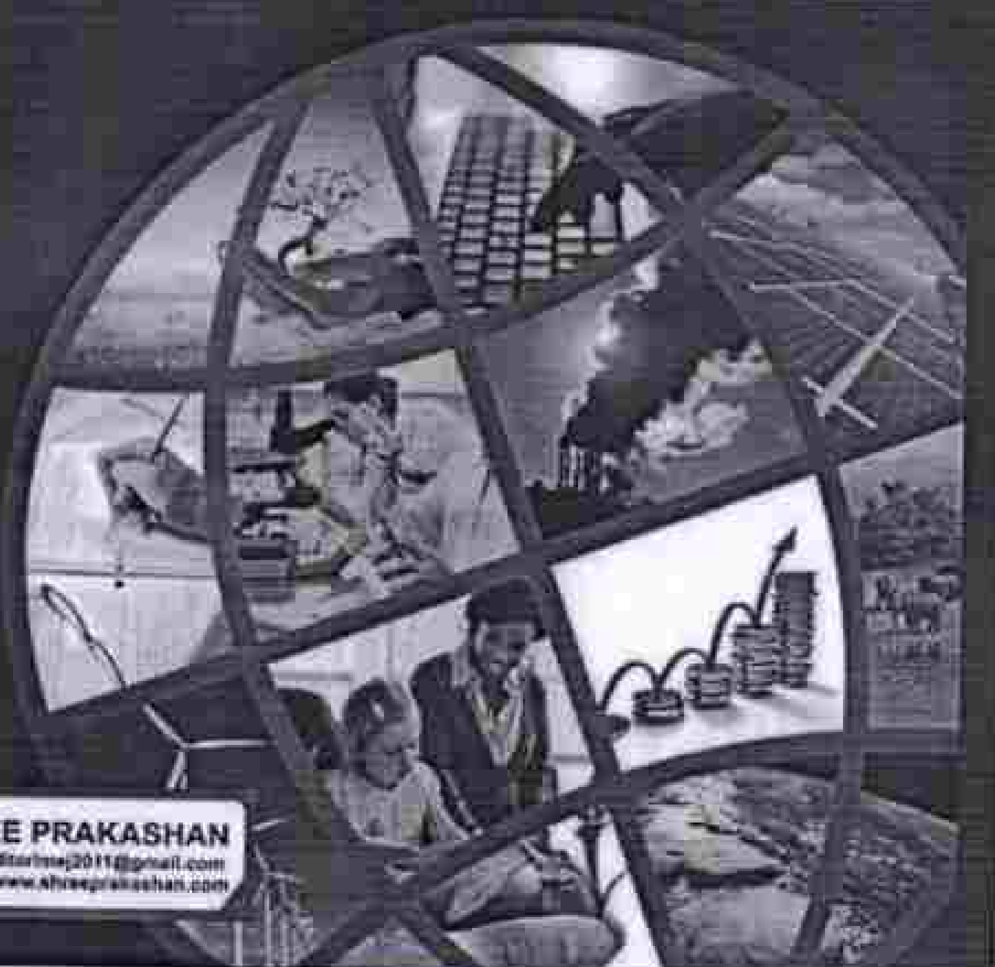

SHREE PRAKASHAN
E-mail: editorimej2011@gmail.com
Visit us: www.shreeprakashan.com

PU/PN/B.ED
245 / 2006

IQAC Co-ordinator

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumberwadi(Jur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

10:43 PM

...ERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e - JOU...

[illegible]

1	PDF	[illegible]
2	PDF	VILLAGE DEVELOPMENT - AN [illegible] MODEL FOR SUSTAINABILITY - [illegible]
3	PDF	[illegible] OF PUBLIC SECTOR BANKS & [illegible] MANAGEMENT - [illegible] ALKA GUPTA
4	PDF	[illegible] Higher Education Institutions [illegible] - Prof. [illegible]
5	PDF	[illegible] ACADEMIC ACHIEVEMENT OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS [illegible] - Dr. [illegible]
6	PDF	[illegible]
7	PDF	LIFE SKILLS & Education - Dr. [illegible]

[illegible]

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Ed.
Dundarwadi(Chas) Tal. Junnar

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dundarwadi(Chas) Tal. Junnar, Dist. Pune

Respected Sir,

As per our communication we publish your papers , please click the below link or find the attachment of paper and certificate too.

1 IMEJ Oct 2020

http://www.shreeprakashan.com/Documents/20210202135639812.7%20Dr.%20Sanjay%20%20Dumbar.pdf

2 IMEJ Nov 2020

http://www.shreeprakashan.com/Documents/20210202135757422.7.pdf

3 IIMJ Jan 2021

http://www.inventivepublication.com/Documents/20210202135262623.1%20IIMJ%20Jan%202021.pdf

Thanks for connecting us.

Regards IMEJ IIMJ Pune.

IQAC Co-ordinator

Vilas Tambe Women's College of Education

Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

PU/PN/B.ED 245 / 2006

Principal

Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

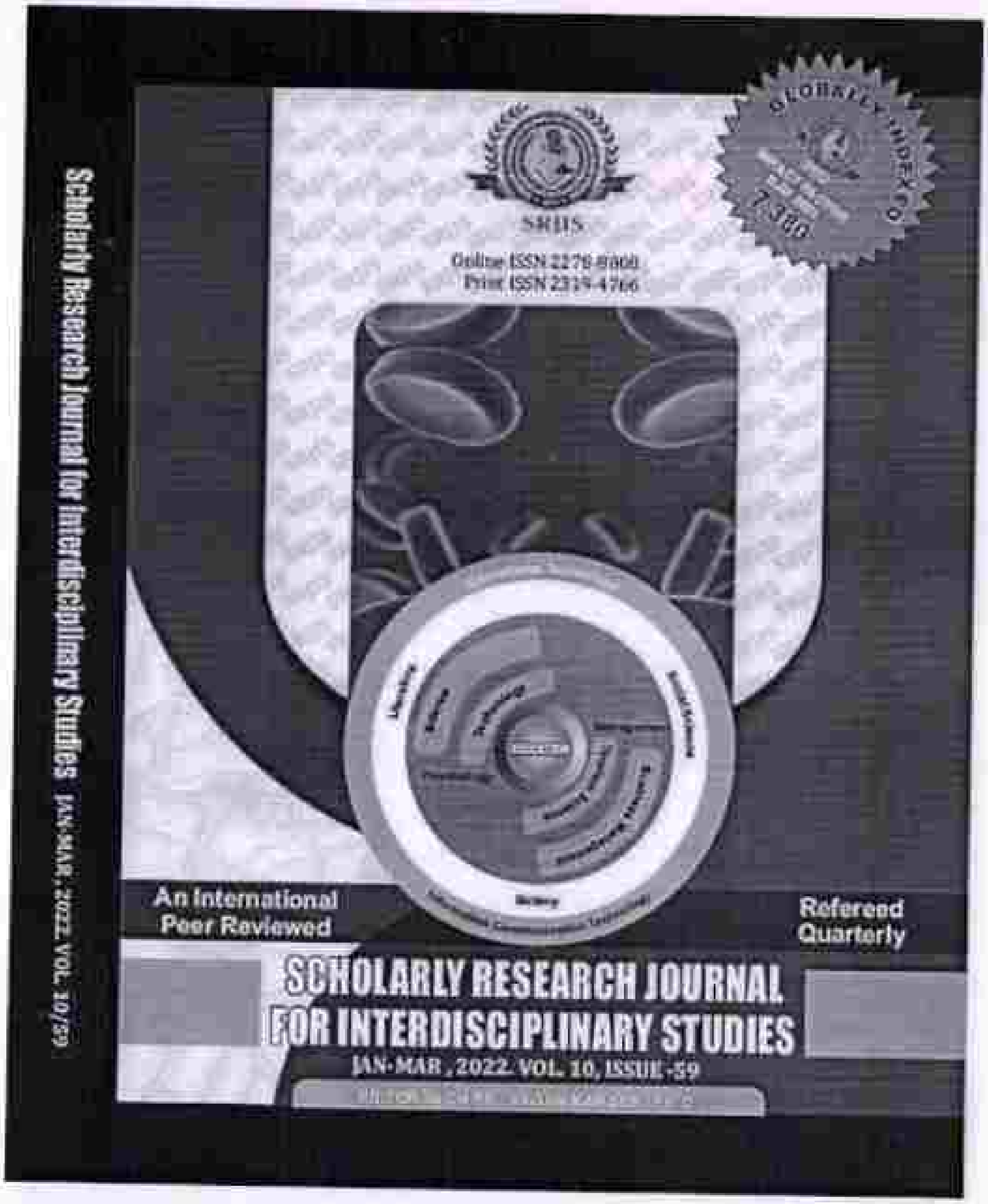

PU/PN/B.ED
245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist.

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

OCT-NOV 2020, SRJHEL

Oct-Nov.2020, Vol - 8/42

Imapct Factor: 6.251

ISSN: 2348-3083

Date: 01-Dec-2020

An International Peer Reviewed

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR HUMANITY SCIENCES & ENGLISH LANGUAGE

Namami Shankar Sudhanshu

STUDIES ON THE EFFECT OF WATER-DMF SOLVENT SYSTEMS ON THE THERMODYNAMIC FUNCTIONS OF AN ION-DIPOLAR SOLVOLYSIS REACTION

Amit Ratn Dwivedi & Gopal Krushna Thakur

BHARATIY SANDARBH ME NARI SHIKSHA

Ishwar Swarup Sahai

INTERNET AAF THIKS KA SAMAJIK SANRACHANA PAR PRABHAV: EK SAMAJSHASTRIY VISHLESHAN

Ashish Anshu

CHANGING TRENDS OF RELIGIOUS COMMUNALISM IN INDIA

Miss. Pranoti B. Sonule & Rajendra Parmar

SPATIO-TEMPORAL TREND IN LITERACY LEVELS IN PALGHAR DISTRICT

Prahallad Majhi & Itishree Mohanta

SCHOOLING DURING COVID-19 PANDEMIC AND SYSTEMIC ISSUES IN ONLINE EDUCATION

Sipra Ray

AN EVALUATIVE STUDY OF SARVA SHIKSHA ABHIYAN

Lalita Vartak & Ms. Gauri Varade

EVALUATION PRACTICES FOLLOWED FOR THE HEARING-IMPAIRED STUDENTS: FOCUS GROUP INTERVIEWS

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator

Principal

Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Sanjay Baban Deokar

KUTUMBNIYOJAN SHIKSHAN V ADS JANIV SAMBANDHI MAHITI SAMPRESHAN TANTRADNYAN AADHARIT SADHAN NIRMITI

Prof. Wayal Laxman Sakharam

AAPATTI VYAVSTHAPNAT SHALA MAHAVIDYALAYACHI BHUMIKA

PU/PN/B.ED
245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

4:14 PM 40%

Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

ISSN- 2278-5655

Impact Factor: 5.18 (EduIndex), 3.117 (IIJIF)

Aarhat Publication And Aarhat Journal's

Educreator Research Journal

Print ISSN : 2455-0515 Online-ISSN : 2394-8550

Impact Factor: 3.521(IIJIF)

IQAC Co-ordi

PU/PN/B.ED 245 / 2006

Principal

Women College of Education (B.Ed.)

Tal. Junnar, Dist. Pune.

ISSN 2278-5655
Nov-Dec 2020

AMIERJ

AARHAT MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL EDUCATION RESEARCH JOURNAL

Peer Reviewed Journal

SJIF Impact Factor : 6.236

IQAC Co-ordin...

Principal

ISSN-2278-5655

AMIERJ

Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–IX, Issues– VI Nov-Dec 2020

INDEX

Sr.No	Author Name	Paper Name	Page No
1	Kunal Manohar Bhamare	An Analytical View On Educational Data Mining	1
2	Pratik Somnath Avhad	Artificial Intelligence: Adapting To Virtual Brain - Need Of Hour In 21st Century	9
3	Narayan Kharade	Cleon's Mask and A Flamboyant Comedian	13
4	Ms. Shilpa Suryawanshi	Impact Of Covid-19 Pandemic On Education In India	18
5	Adv. Aishwarya Pramod Athawale	Reform for Juvenile Offender of Heinous Crime: Need of Hour	22
6	Rakhi Ranjith	Price Volatility Of Agriculture Commodities: Issues And Challenges	26
7	Dr.Usha Vishnu Bhandare	Role Of Education In Cultural Diversity With Special Reference To Classroom Teaching	36
8	प्रतिभा जयवंत जाधव	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे स्त्री कामगारसंदर्भातील योगदान	41
9	Prof. Balkrushn M. Tayade	Challenges in Achieving Food Security in India	61
10	Dr.Prashant Kale	A Study of a Financial Awareness among B.Ed. Students	66
11	योगेश अर्जुन सुरळकर व डॉ.जयश्री टी.महाजन	वारकरी संप्रदाय एक अविरत भक्तीप्रवाह	73
12	Dr. Ganesh Vijaykumar Jadhav	Locating Nostalgia in Kavita Dasvani's Lovetorn	79
13	Sudhakar Sukhadeo Morey	13th Finance Commission and Allocation of fund in Maharashtra	83
14	डॉ. बी.एस. पाटील	पनवेल महापालिका क्षेत्रातील बालकामगारांच्या सामाजिक व आर्थिक परिस्थितीचे अध्ययन	88

PU/PN/B.ED 245 / 2008

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dombalwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dombalwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

ISSN-2278-5655

AMIERJ

Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

Volume–IX, Issues– VI

Nov-Dec 2020

15	डॉ.संजय बबन देवकर	सामाजिक आंतरक्रिया कुल अध्यापन प्रतिमान -भूमिकापालन	94

Aarhat Publication & Aarhat Journals is licensed Based on a work at http://www.aarhat.com/amierj/

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator

Principal

Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)

4:14 PM 40%

Aarhat Multidisciplinary International Education Research Journal

ISSN- 2278-5655

Impact Factor: 5.18 (EduIndex), 3.117 (IIJIF)

Aarhat Publication And Aarhat Journal's

Educreator Research Journal

Print ISSN : 2455-0515 Online-ISSN : 2394-8550

Impact Factor: 3.521(IIJIF)

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tandel Women's College of Ed...
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Principal
Vilas Tandel Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

ISSN :2277- 8721
Nov-Dec, 2020
Volume IX Issues VI

EIIRJ

ELECTRONIC INTERNATIONAL INTERDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL (EIIRJ)

Peer Reviewed Journal

Chief-Editor : Dr.Rajendra Patil

Year -2020

IQAC Co-ordinator

Principal

INDEX

Sr. No.	Author Name	Title	Page No.
1.	प्रा. बाळकृष्ण एम. तायडे आणि डॉ. एस. पी. बडगुजर	खानदेशातील मातंग समाजाची आर्थिक सुरक्षा एक अभ्यास	01 - 06
2.	योगेश अर्जुन सुरळकर आणि डॉ.जयश्री टी. महाजन	वारकरी संप्रदाय दृष्टीक्षेपात मानव जीवन ध्येय	07 - 11
3.	Miss. Jyoti Bhaskarrao More And Dr. Anand Madhavrao Wagh	ICT For Teacher In Adult Education	12 - 17
4.	Miss. Jyoti Bhaskarrao More And Dr. Anand Madhavrao Wagh	Adult Education Teaching Strategies And Methods	18 - 27
5.	Dr. Prashant Kale	Opinion of B.Ed. Students on online Education	28 - 36
6.	डॉ.संजय वचन देवकर	ताण : मानसिक सामाजिक शालेय आरोग्य	37 - 42

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Board

...asaheb D. Shinde (Chief Editor)
...huuddeshiya Shikshan Sanstha Shree Publication
...046

...nichander (Assistant Editor)
...hakrishnan Post Doctoral Fellow (UGC)
...t of Education
...niversity Hyderabad, Telangana

...nalt K. Bange
...Professor, Department of P.G. Studies and Research
...Jnanasahyadri, Kuvempu University
...ghatta, Karnataka

...n Vasudev Gunjal (Research Associate)
...titute of Teacher Education (ITE) Gandhinagar.

...aruti N. Patil
...OD, in English, A.T. College Bhor, Pune, Maharashtra.

...t Agarwal (Ph.D. in Commerce)
...f. Mohammad Ali Jauhar University, Rampur (U.P.)

...mi Narayana
...L. GEO Ross Centre, Adarsha Nagar, Nagole,
...d (A.P.)

...akar D. Bhosle
...f. Dept. of Computer Studies, SIBER, Kolhapur (M.S.)

...G. Rajwani
...professor & HOD of English Department, Noble Group
...Jungadh Gujarat. Languages Known: English,
...hi, Kachchhi, Punjabi and Gujarati

...Khanari
...f. English Dept. School of Education MATS University,
...ing, Raipur (C.G.)

Advisory Board

1. **A. Radhakrishan Nair** (Ph. D.)
   Faculty Head, RGNIYD, Chennai, Tamilnadu.
2. **Prof. Hemlata Talesara** (Ph. D.)
   Directors, Professor & Head, CCEAM Fellow,
   General Secretary & Indian Representative RCEAM, Gujrat
3. **Kamble Rajkumar Doyanoba**
   Asst. Prof. HOD Dept. Geography S.M. Joshi College,
   Hadpsar, Pune, Maharashtra.
4. **Ushali Kant** (Ph. D.)
   Assistant Professor, IGONU
5. **Prof. U. Lakshminarayan**
   Ph. D NCERT Mysore, Karnataka.
6. **Prof. Sachin Jadhav** (SET, Commerce , MBA)
   SSVPS, College, Shirdheda, Dhule
7. **Dr. Atul A. Gaikwad**
   Associate Professor, BNT College of Education and Resarch
   Center, Bhor, Pune, Maharashtra.
8. **Dr. Sandhya Gihar**
   Associate Professor,
   MM college of education MM university campus Mullana,
   Ambala, Haryana.
9. **Dr. Mahendra Harikishandas Malsuria**
   Associate Professor (Commerce) City C.U. Shah Commerce
   College, Lakhavaja, Ahmedabad, Gujarat.

... Board

...ma Gautam
...search Scholar University of Canterbury, Christchurch,
...and.

...Miguel Lazaro Lovente (Ph. D.)
...o de Teoria e Historia de la Educacion. Departamento
...cion Comparada e Historia de la Educacion
...de Filosofia y Ciencias de la Educacion, Universidad de
...Spain.

...ad Reza Iravani (Ph. D.)
...Professor, Department of Social work, Azad University
...stitute:
...ad University, Khomeinishahr branch, Khomeinishahr,
...ran.

...bdullah Ayash Ezzi (Ph. D.)
...professor in ELT, TESL, TEFL English Department
...Education University of Hodeidah, Yemen.

5. **Maiya K. Julius** (Ph. D.)
   Lecturer, Department of Educational Planning and
   Management, Masinde Muliro University of Science and
   Technology, Kenya.
6. **Md. Serazul Islam** (Ph. D.)
   Assistant Professor (Accounting), School of Business
   Bangladesh Open University, Gazipur, -1705 Bangladesh.
7. **Maria Isabel Hernandez Romero**
   Educational Innovation, University of Quintana Roo, Mexico.
8. **Dr. Nurul Fadly Habidin**
   Faculty of Management and Economics, Universiti Pendidikan
   Sultan Idris, 35900 Tanjung Malim, Perak, Malaysia.

Principal
College of Education (B.Ed)

IQAC Co-ordinator

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e- JOURNAL (Monthly)

An International Peer Reviewed, Refereed Journal

In associated with

CiteFactor | GIF GLOBAL IMPACT FACTOR | Universal Impact Factor

SHREE PRAKASHAN
E-mail: editorimej2011@gmail.com
Visit us: www.shreeprakashan.com

Impact Factor : 8.244

ISSN : 2277-4262

Date : 28 April 2022

International Multidisciplinary e-Journal

An International Peer Reviewed Refereed Journal

1. Dr. [illegible]

Gender initiatives through Eco –Tourism- challenges and perspectives

April – 2022 Vol – 11/04 Page 01/06

2. Dr. [illegible]

Recent Excavations in Halebid temple complex – reflections on Hoysala religious cosmopolitanism

April – 2022 Vol – 11/04 Page 07/11

3. Dr. [illegible]

Addressing gender discrimination issues through enhancing women participation in local governance

April – 2022 Vol – 11/04 Page 12/17

4. [illegible]

Women entrepreneurs in tourism and hospitality sector – challenges and perspectives

April – 2022 Vol – 11/04 Page 18/23

5. [illegible]

[illegible]

April – 2022 Vol – 11/04 Page 24/27

6. Miss [illegible]

A Study Of Curriculum And Methodology Of Pandit Gopabandhu Das – A Review

April – 2022 Vol – 11/04 Page 28/38

7. Miss [illegible], Prof. [illegible]

A Study Of The Aspects And Efficiencies Of Gandhian Educational Philosophy In The Nep-2020

April – 2022 Vol – 11/04 Page 39/50

8. [illegible]

[illegible]

April – 2022 Vol – 11/04 Page 51/57

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vika Tambe Women's College of [illegible]
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. [illegible]

Principal
Vika Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Board

...rasaheb D. Shinde (Chief Editor)
...Prabodhnya Shikshan Sanstha Shree Publication
...

...chander (Assistant Editor)
...Post Doctoral Fellow (UGC)
...of Education
...University, Hyderabad, Telangana

...sat K. Baoge
...Professor, Department of P.G. Studies and Research
...Jnanasahyadri, Kuvempu University,
...Karnataka

...n Vasudev Gunjal (Research Associate)
...Institute of Teacher Education (IITE) Gandhinagar.

...nuti N. Patil
...OD, in English, A.T. College Bhor, Pune, Maharashtra

...Agarwal (Ph.D. in Commerce)
...Mohammad Ali Jauhar University, Rampur (U.P.)

...Narayana
...GEO Rinzo Centre, Adarsha Nagar, Nagole,
...(A.P.)

...kar D. Bhoite
...Dept. of Computer Studies, SIBER, Kolhapur (M.S.)

...G. Rajwani
...professor & HOD of English Department, Noble Group
...Junagadh Gujarat. Languages Known: English,
...Kachchhi, Punjabi and Gujarati

...Khamari
...English Dept. School of Education MATS University,
...Raipur (C. G.)

Advisory Board

1. **A. Radhakrishnan Nair (Ph. D.)**
   Faculty Head, RGNIYD, Chennai, Tamilnadu
2. **Prof. Hemlata Talesara (Ph. D.)**
   Directors, Professor & Head, CCEAM Fellow,
   General Secretary & Indian Representative RCEAM, Gujrat
3. **Kamble Rajkumar Dnyanoba**
   Asst. Prof. HOD Dept. Geography S.M. Joshi College,
   Hadpsar, Pune, Maharashtra.
4. **Urshali Kant (Ph. D.)**
   Assistant Professor, IGONU
5. **Prof. U. Lakshminarayan**
   Ph. D.NCERT Mysore, Karnataka.
6. **Prof. Sachin Jadhav (SET, Commerce, MBA)**
   SSVPS, College, Sindkheda, Dhule
7. **Dr. Atul A. Gaikwad**
   Associate Professor, SNT College of Education and Research
   Center, Bhor, Pune, Maharashtra.
8. **Dr. Sandhya Gihar**
   Associate Professor,
   MM college of education MM university campus Mullana,
   Ambala, Haryana.
9. **Dr. Mahendra Harkishandas Maisuria**
   Associate Professor (Commerce) City C.U. Shah Commerce
   College, Lakhawaja, Ahmedabad, Gujarat.

...s Board

...na Gautam
...search Scholar University of Canterbury, Christchurch,
...

...Miguel Lazaro Lorente (Ph. D.)
...de Teoria e Historia de la Educacion. Departamento
...Comparada e Historia de la Educacion
...de Filosofia y Ciencias de la Educacion. Universidad de
Spain.

...ad Reza Iravani (Ph. D.)
...Professor, Department of Social work, Azad University
...
...University, Khomeinishahr branch, Khomeinishahr,
...Iran.

...Ayash ... (Ph. D.)
... English Department
... Hodeidah, Yemen.

5. **Maiyo K. Julius (Ph. D.)**
   Lecturer, Department of Educational Planning and
   Management, Masinde Muliro University of Science and
   Technology, Kenya.
6. **Md. Serazuddin (Ph. D.)**
   Assistant Professor (Accounting), School of Business
   Bangladesh Open University, Gazipur, -1705 Bangladesh.
7. **Maria Isabel Hernandez Romero**
   Educational Innovation, University of Quintana Roo, Mexico.
8. **Dr. Nurul Fadly Habidin**
   Faculty of Management and Economics, Universiti Pendidikan
   Sultan Idris, 35900 Tanjung Malim, Perak, Malaysia

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Ed.
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. ...

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumberwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

ISSN ...

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e- JOURNAL [Monthly]

IMEJ

An International Peer Reviewed, Refereed Journal

In associated with

CiteFactor | GIF | Universal Impact Factor

SHREE PRAKASHAN
E-mail: editorimej2011@gmail.com
Visit us: www.shreeprakashan.com

January 2023 , IMEJ Vol -12/01

Impact Factor : 8.244

ISSN : 2277-4262

Date : 28 Janury 2023

International Multidisciplinary e-Journal

An International Peer Reviewed Refereed Journal

1. Dr. Minakshi Pathak

Relationship of selected anthropometric variables of Male university cricket players

January – 2023 Vol – 12/01 Page 01/08

2. M P Jyoti [illegible]

January – 2023 Vol – 12/01 Page 09/12

3 [illegible]

[illegible]

January – 2023 Vol – 12/01 Page 13/19

4 Dr. [illegible]

Improving Awareness of Patients with Obesity and its Healthcare Implications

January – 2023 Vol – 12/01 Page 20/25

5. प्रा. डॉ. [illegible]

दारिद्र्य, प्रारंभिक शिक्षण व बालशिक्षण हक्क

January – 2023 Vol – 12/01 Page 26/34

IMEJ

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Board

...asaheb D. Shinde (Chief Editor)
...Buddhipriya Shikshan Sanstha Shree Publication
...(M)

...Ramchandar (Assistant Editor)
...Postdoctoral Fellow (UGC)
...of Education
...University, Hyderabad, Telangana

...mat K. Dange
...Professor, Department of P.G. Studies and Research
...Jnanasahyadri, Kuvempu University,
...Shivamogga, Karnataka

...Vasudev Gunjal (Research Associate)
...Institute of Teacher Education (IITE) Gandhinagar,

...aruti N. Patil
...OD, in English, A.T. College Bhor, Pune, Maharashtra

...Agarwal (Ph.D. in Commerce)
...Mohammad Ali Jauhar University, Rampur (U.P.)

...Narayana
...GEO Rural Centre, Adarsha Nagar, Nagole,
...(A.P.)

...kar D. Bhole
...Dept. of Computer Studies, SIBER, Kolhapur (M.S.)

...G. Rajwani
...professor & HOD of English Department, Noble Group
...Junagadh Gujarat. Languages Known: English,
...Kachchhi, Punjabi and Gujarati

...Khamari
...English Dept. School of Education MATS University,
...Raipur (C. G.)

Advisory Board

1. **A. Radhakrishnan Nair (Ph. D.)**
   Faculty Head, RGNIYD, Chennai, Tamilnadu
2. **Prof. Hamida Talesara (Ph. D.)**
   Directore, Professor & Head, CCEAM Fellow,
   General Secretary & Indian Representative RCEAM, Gujrat
3. **Kamble Rajkumar Dnyanoba**
   Asst. Prof. HOD Dept. Geography S.M. Joshi College,
   Hadapsar, Pune, Maharashtra
4. **Urshali Kant (Ph. D.)**
   Assistant Professor, IGONU
5. **Prof. U. Lakshminarayan**
   Ph. D NCERT Mysore, Karnataka
6. **Prof. Sachin Jadhav (SET, Commerce, MBA)**
   SSVPS, College, Shindkheda, Dhule
7. **Dr. Atul A. Gaikwad**
   Associate Professor, SNT College of Education and Resarch Center, Bhor, Pune, Maharashtra
8. **Dr. Sandhya Gihar**
   Associate Professor,
   MM college of education MM university campus Mullana, Ambala, Haryana
9. **Dr. Mahendra Harkishandas Makwana**
   Associate Professor (Commerce) City C.U. Shah Commerce College, Lakhavraja, Ahmedabad, Gujarat

...s Board

...na Gautam
...earch Scholar University of Canterbury, Christchurch,
...and.

...Miguel Lazaro Lorente (Ph. D.)
...de Teoria e Historia de la Educacion, Departamento
...Comparada e Historia de la Educacion
...de Filosofia y Ciencias de la Educación. Universidad de
...Spain.

...ad Reza Iravani (Ph. D.)
...Professor, Department of Social work, Azad University
...ishahr,
...University, Khomeinishahr branch, Khomeinishahr,
...Iran.

...bdullah Ayesh Fattah (Ph. D.)
...Jordanian ... English Department
...Education ...

5. **Maiyo K. Julius (Ph. D.)**
   Lecturer, Department of Educational Planning and Management, MasindeMuliro University of Science and Technology, Kenya
6. **Md. Sarazulislam (Ph. D.)**
   Assistant Professor (Accounting), School of Business Bangladesh Open University, Gazipur -1705 Bangladesh.
7. **Maria Isabel Hernandez Romero**
   Educational Innovation, University of Quintana Roo, Mexico.
8. **Dr. Nurul Fadly Habidin**
   Faculty of Management and Economics, Universiti Pendidikan Sultan Idris, 35900 Tanjung Malim, Perak, Malaysia.

IQAC Co-ordinator

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dombivali(East) Dt. Sewar...

ISSN

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e- JOURNAL (Monthly)

An International Peer Reviewed, Refereed Journal

IMEJ

In associated with

CiteFactor | GIF | Universal Impact Factor

SHREE PRAKASHAN
E-mail: editorimej2011@gmail.com
Visit us: www.shreeprakashan.com

Impact Factor : 5.744

ISSN : 2277-4262

Date : 28 March 2018

International Multidisciplinary e-Journal

An International Peer Reviewed Referred Journal

[illegible]

[illegible]

March – 2018 Vol – 07/03 Page 02/07

2. Dr. Sandhya Vijay [illegible]

Steam Education And Academic Performance In Schools With Reviewing Economic Implication Of Steam Integration.

March – 2018 Vol – 07/03 Page 08/13

3. Prof. Sanjay [illegible]

The role of e-learning, the advantages and disadvantages

March – 2018 Vol – 07/03 Page 14/17

4. Dr. [illegible]

The importance of Mental Health Education in Primary and secondary Schools

March – 2018 Vol – 07/03 Page 18/23

IMEJ

Vilas Tambe Women's College Of Education
PU/PN/B.ED
245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Board

...saheb D. Shinde (Chief Editor)
...hauddeshiya Shikshan Sanstha Shree Publication
...04)

...ivichander (Assistant Editor)
...hakrishnan Post Doctoral Fellow (UGC)
...t of Education
...iversity, Hyderabad, Telangana

...sad E. Dange
...Professor, Department of P.G. Studies and Research
...ion Jnanasahyadri, Kuvempu University,
...ghatta, Karnataka

...n Vasudev Gurjar (Research Associate)
...stitute of Teacher Education (ITE) Gandhinagar.

...avatthi. Patil
...OD, in English, A.T. College Bhor, Pune, Maharashtra.

...t Agarwal (Ph.D. in Commerce)
...f. Mohammad Ali Jauhar University, Rampur (U.P.)

...mi Narayana
...., GEO Rivals Centre, Adarsha Nagar, Nagole,
...d (A.P.)

...akar B. Bhoite
...f. Dept. of Computer Studies, SIBER, Kolhapur (M.S.)

...G. Rajpara
...professor & HOD of English Department, Noble Group
...tions Junagadh, Gujarat. Languages Known: English,
...di, Kachchhi, Punjabi and Gujarati

...Khawani
...f. English Dept. School of Education MATS University,
...ng. Raipur (C. G.)

Advisory Board

1. **A. Radhakrishnan Nair** (Ph. D.)
   Faculty Head, RGNIYD, Chennai, Tamilnadu.
2. **Prof. Hemlata Talesara** (Ph. D.)
   Directors, Professor & Head, CCEAM Fellow,
   General Secretary & Indian Representative RCEAM, Gujrat
3. **Kamble Rajkumar Dnyanoba**
   Asst. Prof. HOD Dept. Geography S.M. Joshi College,
   Hadapsar, Pune, Maharashtra
4. **Urshell Kant** (Ph. D.)
   Assistant Professor, IGONU
5. **Prof. U. Lakshminarayan**
   Ph. D NCERT Mysore, Karnataka.
6. **Prof. Sachin Jadhav** (SET, Commerce, MBA.)
   SSVPS, College, Sindkheda, Dhule.
7. **Dr. Atul A. Gaikwad**
   Associate Professor, BNT College of Education and Research
   Center, Bhor, Pune, Maharashtra.
8. **Dr. Sandhya Gihar**
   Associate Professor,
   MM college of education MM university campus Mullana,
   Ambala, Haryana.
9. **Dr. Mahendra Harkishandas Maisuria**
   Associate Professor (Commerce) City C.U. Shah Commerce
   College, Lakhanwala, Ahmedabad, Gujarat.

...s Board

...na Goutam
...search Scholar University of Canterbury, Christchurch,
...and

...s Miguel Lazaro Lorente (Ph. D.)
...co de Teoria e Historia de la Educacion, Departamento
...cion Comparada e Historia de la Educacion
...de Filosofia y Ciencias de la Educación, Universidad de
...Spain

...ad Reza Iravani (Ph. D.)
...Professor, Department of Social work, Azad University
...ahr.
...zad University, Khomeinishahr branch, Khomeinishahr,
...ran

...bdullah Ayeef Ezzi (Ph. D.)
...professor in ELT, TESL, TEFL English Department
...Education University of Hodeidah, Yemen

5. **Malyo K. Julius** (Ph. D.)
   Lecturer, Department of Educational Planning and
   Management, MasindeMuliro University of Science and
   Technology, Kenya
6. **Md. SerazulIslam** (Ph. D.)
   Assistant Professor (Accounting), School of Business
   Bangladesh Open University, Gazipur -1705 Bangladesh.
7. **Maria Isabel Hernandez Romero**
   Educational Innovation, University of Quintana Roo, Mexico.
8. **Dr. Nurul Fadly Habidin**
   Faculty of Management and Economics, Universiti Pendidikan
   Sultan Idris, 35900 Tanjung Malim, Perak, Malaysia

Principal
Vilas Tambe Women College of Education (B.Ed.)
Belhe(Shirur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e- JOURNAL (Monthly)

An International Peer Reviewed, Refereed Journal

In associated with
Universal Impact Factor

SHREE PRAKASHAN
E-mail: editorimej2011@gmail.com
Visit us: www.shreeprakashan.com

Impact Factor : 8.244

ISSN : 2277-4262

Date : 28 August 2022

International Multidisciplinary e-Journal

An International Peer Reviewed Refereed Journal

1. [illegible]

[illegible]

August– 2022 Vol – 11/08 Page 01/03

2. [illegible]

[illegible]

August– 2022 Vol – 11/08 Page 05/10

3. Miss [illegible] Dr [illegible]

Programme Out Come (Po), Course Out Come (Co) & Outcome Based Education (Obe) – Hyperlink To Naac

August– 2022 Vol – 11/08 Page 11/18

3. Miss [illegible] Prof. [illegible]

A Study Of The Usefulness Of Gandhian Educational Philosophy In The Nep 2020

August– 2022 Vol – 11/08 Page 19/25

4. Dr. Sanjay [illegible]

Multiple Intelligence Approach: New Technique Teaching English

August– 2022 Vol – 11/08 Page 26/ 31

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Board

…asaheb D. Shinde (Chief Editor)
…Shikshan Sanstha Shree Publication
…040

…nichandar (Assistant Editor)
…Post Doctoral Fellow (UGC)
…of Education
…University, Hyderabad, Telangana

…mat K. Danga
Professor, Department of P.G. Studies and Research
…Jnanasahyadri, Kuvempu University
…Karnataka

…n Vasudev Gurjar (Research Associate)
…of Teacher Education (ITE) Gandhinagar

…aruti N. Patil
…OD. in English, A.T. College Bhor, Pune, Maharashtra

…Agarwal (Ph.D. in Commerce)
…Mohammad Ali Jauhar University, Rampur (U.P.)

…ni Narayana
…GEO Prabh Centre, Adarsha Nagar, Nagole,
…(A.P.)

…akar D. Bhosle
…Dept. of Computer Studies, SISER, Kolhapur (M.S.)

…G. Rajwani
…professor & HOD of English Department, Noble Group
…Junagadh Gujarat. Languages Known: English,
…Kachchhi, Punjabi and Gujarati

…Khaman
…English Dept. School of Education MATS University,
…Raipur (C. G.)

Advisory Board

1. **A. Radhakrishan Nair** (Ph. D.)
Faculty Head, RGNIYD, Chennai, Tamilnadu
2. **Prof. Hemlata Talesara** (Ph. D.)
Director, Professor & Head, CCEAM Fellow,
General Secretary & Indian Representative RCEAM, Gujrat
3. **Kamble Rajkumar Dnyanoba**
Asst. Prof. HOD Dept. Geography S.M. Joshi College,
Hadapsar, Pune, Maharashtra
4. **Urshali Kant** (Ph. D.)
Assistant Professor, IGONU
5. **Prof. U. Lakshminarayan**
Ph. D NCERT Mysore, Karnataka
6. **Prof. Sachin Jadhav** (SET, Commerce, MBA)
SSVPS, College, Sindkheda, Dhule
7. **Dr. Atul A. Gaikwad**
Associate Professor, SNT College of Education and Research Center, Bhor, Pune, Maharashtra
8. **Dr. Sandhya Gihar**
Associate Professor,
MM college of education MM university campus Mullana,
Ambala, Haryana
9. **Dr. Mahendra Harikishandas Maisuria**
Associate Professor (Commerce) City C.U. Shah Commerce College, Lakhanaya, Ahmedabad, Gujarat

…s Board

…na Gautam
…Research Scholar University of Canterbury, Christchurch,
…and

…Miguel Lazaro Lorente (Ph. D.)
…de Teoria e Historia de la Educacion, Departamento
…Comparada e Historia de la Educacion,
…de Filosofia y Ciencias de la Educación, Universidad de
…Spain

…ad Reza Iravani (Ph. D.)
…Professor, Department of Social work, Azad University
…
…ad University, Khomeinishahr branch, Khomeinishahr,
…Iran

…dullah Ayaabu…
…professor … Department,
…University of …

5. **Maiyo K. Julius** (Ph. D.)
Lecturer, Department of Educational Planning and Management, MasindeMuliro University of Science and Technology, Kenya
6. **Md. Serazul Islam** (Ph. D.)
Assistant Professor (Accounting), School of Business Bangladesh Open University, Gazipur, -1705 Bangladesh
7. **Maria Isabel Hernandez Romero**
Educational Innovation, University of Quintana Roo, Mexico
8. **Dr. Nurul Fadly Habidin**
Faculty of Management and Economics, Universiti Pendidikan Sultan Idris, 35900 Tanjong Malim, Perak, Malaysia

Co-ordinator
Principal
Vita Tamba Womens College of Education (B.Ed.)

INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY e- JOURNAL (Bi-monthly)

An International Peer Reviewed, Refereed Journal

In associated with

CiteFactor | GIF | Universal Impact Factor

SHREE PRAKASHAN
E-mail: editorimej2011@gmail.com
Visit us: www.shreeprakashan.com

July 2021 , IMEJ Vol -10/07

Impact Factor : 7.779

ISSN : 2277-4262

Date : 28 July 2021

International Multidisciplinary e-Journal

An International Peer Reviewed Refereed Journal

1. Dr. Kamaldis Kaur

Life Satisfaction among Degree College Teachers in Relation to Stress Management

July – 2021 Vol – 10/07 Page 01/07

2. Dr. Umesh Chandra [illegible]

Application Of Electronic Customer Relationship Management In Business Industries With Managing All Business Activities And Its Valuable Customer

July – 2021 Vol – 10/07 Page 08/17

3. [illegible]

Reasons For Leading School Dropouts Among Tribal Students With Special Reference To Irula Tribe In Anaygudy

July – 2021 Vol – 10/07 Page 18/26

4. Dr. [illegible]

An Empirical Investigation of Weak Form of Efficient Market Hypothesis in Indian Capital Market

July – 2021 Vol – 10/07 Page 27/34

5. Dr. [illegible]

Home Schooled children and its effectiveness

July – 2021 Vol – 10/07 Page 35/43

6. Dr. Sanjay Baban Deshmukh

E-governance in context of Education

July – 2021 Vol – 10/07 Page 44/49

PU/PN/B.ED
245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune.

IMPACT FACTOR SJIF 2019 = 6.380
ONLINE ISSN 2278-8808

PRINTED ISSN 2319-4766

AN INTERNATIONAL, PEER REVIEWED, REFEREED & QUARTERLY

SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES

EDITOR - IN - CHIEF

Dr. Prasanna G. Deshmukh
Principal and Head,
Anantrao Thopte College & Research Centre Bhor Dist. Pune,
Academic Council Member SP Pune University, Pune.

EDITORS

OMPRAKASH H. M., Ph. D.
Professor & Head Sri Mrugharajendra Swamiji B. Ed. & M. Ed. College Reshmi Vidya Bhavan Sarswatipur, Behind GUK Kusunoor Road Gulbarga, Karnataka

JACINTA A. OPARA, Ph. D.
Center for Environmental Education Universidad Azteca, Chalco-Mexico

NISHIKANT JHA, Ph. D.
Thakur Art, Commerce & Science College Kandiwali West, Thakur village, Mumbai

DR. L. A. AWAGHADE
Associate Professor, Anantrao Thopte College & Research Centre Bhor Dist. Pune

SHABIR AHEMAD BHATT, Ph. D.
Associate Professor, Department of Education, University of Kashmir, India

VAIBHAV G. JADAHV, Ph. D.
Assistant Professor, Department of Education & Extension, University of Pune.

Amitesh Publication & Company,
TCG's, SAI DATTA NIWAS, S. No. 5+4/ 5+4, D-WING, Flat No. 104, Dattanagar, Near Telco Colony, Ambegaon (Kh), Pune. Maharashtra. 411046. India.
Website: www.srjis.com Email: srjisarticles16@gmail.com

PU/PN/B.ED
245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi (Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

10. TOURISM IN INDIA: GROWTH AND CHALLENGES
Prof. Dr. Rajendra A. Raud (38-43)

11. IMPACT OF TOURISM ON TRADE AND COMMERCE, ITS UTILIZATION AT EDUCATIONAL INSTITUTES
Dr. Vrishali Surendra Randhir & Dr. Pramod Dhiwar (44-48)

12. ROLE OF TOURISM DEVELOPMENT CORPORATION (TDS) IN TOURISM SECTOR THROUGH 10 AREAS
Dr.Atul Arun Gaikwad (49-51)

13. SCOPE AND OPPORTUNITIES OF AGRO TOURISM IN MAHARASHTRA
Dr. Salve Jaganath Motiram (52-54)

14. TOURISM: EMPLOYMENT OPPORTUNITIES AND AGRO TOURISM
Dr. Sanjay Baban Deokar (55-58)

15. EFFECTS OF TOURISM ON SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT IN INDIA SPECIAL REFERENCE TO MAHARASHTRA - A GEOGRAPHICAL PERSPECTIVE
Prof Jawahar Chaudhari (59-63)

16. ROLE OF TOURISM INDUSTRY IN INDIAN ECONOMY
Prof. Dr. B. S. Kadam (64-70)

17. HUMAN RESOURCE MANAGEMENT AND TOURISM
Dr. Golhar Sandip Bhanjiba (71-74)

18. INDIA IS AN EMERGING TOURIST COUNTRY
Prof. Dr. Suresh S. Muluk (75-77)

19. MATHEMATICAL ABILITY ENHANCED HUMAN RESOURCE FOR TOURISM INDUSTRY IN INDIA
Sujata Uttamrao Kuldipake (78-79)

20. GANDHARPALE CAVES: A PLACE OF HERITAGE TOURISM IN RAIGAD DISTRICT
Dr. Janardan K. Kamble (80-83)

21. IMPACT OF AGRO TOURISM ON RURAL DEVEOLPMENT IN MAHARASHTRA
Prof. Khopade Manjula Dinkar (84-88)

PU/PN/B.ED 245 / 2006

IQAC Co-ordinator
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune

Principal
Vilas Tambe Women's College of Education (B.Ed.)
Dumbarwadi(Otur) Tal. Junnar, Dist. Pune